

Polityka młodzieżowa w Polsce

2023/2024

Encyklopedia
Komisji
Europejskiej
Youth Wiki

Tom 2

Wydawnictwo
FRSE

Polityka młodzieżowa w Polsce

2023/2024

**Encyklopedia
Komisji
Europejskiej
Youth Wiki**

Tom 2

Wydawnictwo
FRSE

Polityka młodzieżowa w Polsce 2023/2024
Encyklopedia Komisji Europejskiej Youth Wiki, tom 2

Redakcja merytoryczna: Mateusz Jeżowski
Redaktor prowadząca i językowa: Barbara Jędraszko
Korekta: Maryla Błońska EkoSłówko

Projekt graficzny i skład: Grzegorz Dębowski
Druk: Top Druk Łomża

Wydawca: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji
Narodowa Agencja Programu Erasmus+
Al. Jerozolimskie 142a, 02-305 Warszawa
www.frse.org.pl | kontakt@frse.org.pl
www.erasmusplus.org.pl

ISBN: 978-83-67587-42-6
doi: 10.47050/67587426

© Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2025

Publikacja została zrealizowana przy wsparciu finansowym Komisji Europejskiej w ramach programu Erasmus+ oraz inicjatywy Youth Wiki. Publikacja odzwierciedla stanowisko jej autorów i Komisja Europejska nie ponosi odpowiedzialności za zamieszczoną w niej zawartość merytoryczną.

Publikacja bezpłatna

Cytowanie: Jeżowski, M. (red.). (2025). *Polityka młodzieżowa w Polsce 2023/2024*. Encyklopedia Komisji Europejskiej Youth Wiki, tom 2. Warszawa: Wydawnictwo FRSE.
doi: 10.47050/67587426

Czasopisma i portale Wydawnictwa FRSE:

[języki: obce]
w szkole

europa
DLA AKTYWNYCH

europdesk
Polska

EUROPEJSKI
PORTAL MŁODZIEŻOWY

Więcej publikacji Wydawnictwa FRSE: www.czytelnia.frse.org.pl

Spis treści

WSTĘP	4
PARTYCYPACJA	6
WOŁONTARIAT	42
WŁĄCZANIE SPOŁECZNE	64

WSTĘP

W nieco ponad rok po ukazaniu się pierwszego tomu publikacji *Polityka młodzieżowa w Polsce* oddajemy w Państwa ręce jej drugą część. Tym razem skoncentrowaliśmy się na działaniach podejmowanych na rzecz młodzieży w trzech obszarach: włączanie społeczne, wolontariat oraz uczestnictwo w życiu społecznym i politycznym. Przeanalizowała je i opisała dr hab. Magdalena Dudkiewicz – dwa pierwsze samodzielnie, trzeci zaś we współpracy z dr. Marcinem Sińczuchem.

Prezentowany materiał powstał w ramach Youth Wiki – internetowej encyklopedii Komisji Europejskiej. Przedstawiono w nim obecny stan polityki młodzieżowej w Europie i najważniejsze reformy wpływające na życie młodych ludzi. Dostępna w języku angielskim encyklopedia jest regularnie aktualizowana i zawiera zbiorcze zestawienia statystyczne, wyniki badań naukowych dotyczących młodzieży w poszczególnych krajach europejskich oraz analizę aktów prawnych w nich obowiązujących. Rozdziały publikowane w ramach Youth Wiki są poddawane redakcji merytorycznej przez krajowych korespondentów działających w poszczególnych krajach Europy. Struktura niniejszej książki wynika z układu przyjętego w encyklopedii internetowej, jednak w niektórych wypadkach została zmodyfikowana, aby lepiej odzwierciedlała polskie realia.

Tom drugi *Polityki...*, podobnie jak pierwszy, nie wyczerpuje wszystkich zagadnień związanych z sytuacją młodych ludzi w Polsce. Naszym celem było opisanie działań na rzecz młodzieży, nie zaś wskazywanie rekomendacji czy kierunków dalszych prac w tym zakresie. Treści ujęte w książce powstały w 2024 roku, należy jednak zaznaczyć, że wiele obszarów polityki na rzecz młodzieży wyraźnie się zmienia – opracowanie to przedstawia zatem obraz stale ewoluujący i przez to wymagający ciągłej diagnozy oraz oceny.

Mateusz Jeżowski

Krajowy Korespondent Youth Wiki

DR HAB. MAGDALENA DUDKIEWICZ, PROF. UW

Wykładowczyni w Instytucie Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego. Zajmuje się badaniami społecznymi oraz dydaktyką i szkoleniami w zakresie animacji społeczno-kulturalnej, działań obywatelskich, społeczności lokalnych, społecznego PR oraz realizacji projektów badawczych. Ekspertka i ewaluatorka programów społecznych.

DR MARCIN SIŃCZUCH

Adiunkt w Katedrze Metod Badania Kultury Uniwersytetu Warszawskiego. Jego zainteresowania badawcze obejmują socjologię młodzieży ze szczególnym uwzględnieniem instytucjonalnej obecności młodych osób w systemie współczesnego państwa. Ponadto zajmuje się problematyką socjalizacji, zwłaszcza zagadnieniem styku socjalizacji instytucjonalnej, formalnej oraz jej pozaformalnych i nieformalnych kontekstów.

PARTYCYPACJA

KONTEKST OGÓLNY

Ustrój obowiązujący w Polsce to demokracja parlamentarna. Dwuizbowy parlament jest wybierany w wolnych demokratycznych wyborach, które są zgodne z zasadą powszechności. Jego kadencja trwa cztery lata. Parlament składa się z dwóch izb (sejmu – izby niższej, i senatu – izby wyższej) wybieranych w odmienny sposób oraz mających inne uprawnienia i kompetencje. Czynne prawo wyborcze przysługuje obywatelom, którzy ukończyli 18 rok życia. Z kolei bierne prawo wyborcze różni się w zależności od rodzaju wyborów. Polska dzieli się na 16 województw składających się z lokalnych jednostek administracyjnych – powiatów i gmin. Rząd centralny sprawuje władzę na szczeblu krajowym, wojewódzkim i powiatowym, natomiast na poziomie województw, powiatów i gmin działają samorządy lokalne. Prezydenta Rzeczypospolitej (RP) wybiera się na pięcioletnią kadencję w osobnych wyborach, w których zastosowanie ma również zasada powszechności. Prezydent RP jest głową państwa.

Udział młodych Polaków w demokracji przedstawicielskiej jest obecnie przedmiotem debaty. Odsetek młodych osób będących członkami partii politycznych, związków zawodowych i innych tradycyjnych organizacji aktywnych na scenie politycznej jest niski. Podobnie jak w przypadku reszty Europy, w Polsce najmniejsza frekwencja wyborcza dotyczy osób w wieku 18–24 lata. Jednocześnie należy zauważyć, że sytuacja ta uległa zmianie w ostatnich wyborach. Wówczas do urn udało się 69,9% młodych wyborców (w wieku 18–29 lat), co stanowiło wzrost o 23 punkty procentowe w porównaniu z wyborami w 2019 roku. Młodzi wyborcy głosowali liczniej niż osoby starsze (najmniejszą frekwencję odnotowano wśród wyborców w wieku 60+). Wpływ na to miała rosnąca polaryzacja polityczna w Polsce, a także ogólnie duża frekwencja we wszystkich grupach wyborców. Trudno zatem stwierdzić, czy zaangażowanie młodych w sprawy publiczne będzie miało charakter długotrwały. Z drugiej strony obserwuje się aktywny rozwój alternatywnych form uczestnictwa młodych ludzi w życiu społecznym. Są one inicjowane głównie przez organizacje pozarządowe. Edukacja obywatelska realizowana w placówkach oświatowych cieszy się szerokim wsparciem w postaci programów i projektów wspieranych przez rząd, Unię Europejską i przedstawicieli trzeciego sektora. Powszechna obecność i stosunkowo silna pozycja samorządów uczniowskich nie zawsze gwarantuje ich realny wpływ na sytuację w szkołach. Wszystkie powyższe okoliczności dają niejednoznaczny i niełatwy do oceny obraz aktywnego obywatelstwa.

Tabela 1. Frekwencja wyborcza w Polsce wśród osób w wieku 18–30 lat (wybory w latach 2011–2023)

	Ogółem	18–24 lata	25–30 lat	18–29 lat
wybory parlamentarne				
• w 2023 roku	74,38 ¹	N/D	N/D	69,9 ⁸
• w 2019 roku	61,74 ¹	N/D	N/D	46,4 ⁵
• w 2015 roku	50,92 ¹	51,80 ²	56,50 ²	N/D
• w 2011 roku	60,00 ³	54,00 ³	52,00 ^{3a}	N/D
wybory prezydenckie				
• w 2020 roku (I tura)	64,51 ¹	N/D	N/D	62,3 ⁹
• w 2020 roku (II tura)	68,18 ¹	N/D	N/D	67,2 ⁹
• w 2015 roku (I tura)	48,96 ¹	N/D	N/D	N/D
• w 2015 roku (II tura)	55,34 ¹	N/D	N/D	N/D
wybory samorządowe				
• w 2018 roku	48,83 ¹	N/D	N/D	34,8 ⁷
• w 2014 roku (I tura)	47,4 ¹	N/D	N/D	N/D
• w 2014 roku (II tura)	39,97 ¹	N/D	N/D	N/D
wybory do Parlamentu Europejskiego				
• w 2019 roku	45,7 ¹	35,40 ⁶ (średnia UE = 41,50)	40,20 ^{6a}	N/D
• w 2014 roku	23,83 ¹	14,00 ⁴ (średnia UE = 28,00)	19,00 ^{4a}	N/D

¹ Dane z Państwowej Komisji Wyborczej.

² Oszacowano na podstawie badania: Polskie Generalne Studium Wyborcze. 14–29 listopada 2015 roku, Centrum Badania Opinii Społecznej. Wielkość próby: N = 1733.

³ Oszacowano na podstawie badania: Polskie Generalne Studium Wyborcze. 20 października – 13 listopada 2011 roku, Centrum Badania Opinii Społecznej. Wielkość próby: N = 1919.

^{3a} Źródło danych jak wyżej, dane dla grupy wiekowej 25–32 lata.

⁴ Sondaż powyborczy 2014, Eurobarometr.

^{4a} Źródło danych jak powyżej, dane dla grupy wiekowej 25–39 lat.

⁵ Sondaż exit poll 2019.

⁶ Sondaż powyborczy 2016, Eurobarometr.

^{6a} Źródło danych jak powyżej, dane dla grupy wiekowej 25–39 lat.

⁷ Sondaż exit poll 2018.

⁸ Sondaż exit poll 2023.

⁹ Sondaż exit poll 2020.

UDZIAŁ MŁODYCH W DEMOKRACJI PRZEDSTAWICIELSKIEJ

MŁODZI LUDZIE JAKO WYBORCY

W ogólnym ujęciu obowiązujące w Polsce ograniczenia wiekowe dotyczące uczestnictwa w demokracji przedstawicielskiej wydają się umiarkowanie restrykcyjne. O ile jednak w przypadku wszystkich poziomów i rodzajów procedur demokratycznych zastosowanie ma to samo kryterium wieku uprawniającego do głosowania, to jednocześnie istnieją pewne różnice dotyczące minimalnego wieku dla kandydatów ubiegających się o urząd prezydenta lub stanowisko zarządcze na szczeblu lokalnym. Niezależnie od rodzaju wyborów (prezydenckie, parlamentarne) czy ich poziomu (samorządowe, krajowe i europejskie) prawa wyborcze nabywa młoda osoba, która najpóźniej w dniu wyborów ukończyła 18 lat.

Prawo do czynnego i biernego udziału w wyborach krajowych przysługuje wyłącznie obywatelom polskim. Z racji tego, że od 2004 roku prawo krajowe musi spełniać wymogi UE, czynne prawo wyborcze przysługuje również obywatelom państw członkowskich UE stale zamieszkującym na terytorium danej gminy. Dodatkowo przysługuje im także prawo do kandydowania w wyborach samorządowych. Jednocześnie powyższe nie obejmuje biernego prawa wyborczego w wyborach samorządowych w zakresie stanowisk wykonawczych.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej określa wiek, w którym obywatele mogą korzystać z praw wyborczych. Jej art. 62 stanowi, że z dniem ukończenia 18 roku życia obywatel nabywa prawo wybierania Prezydenta RP oraz posłów, senatorów i przedstawicieli do organów samorządu terytorialnego. Inicjatywa obniżenia granicy wieku uprawniającego do głosowania w powyższych rodzajach wyborów wymagałaby większości parlamentarnej opowiadającej się za zmianą ustawy zasadniczej. Ustawowe obniżenie granicy wieku uprawniającego do głosowania możliwe jest jedynie w przypadku wyborów do Parlamentu Europejskiego (PE).

Dotychczasowe plany obniżenia granicy wieku uprawniającego do głosowania wynikały z inicjatyw podejmowanych przez niektóre ugrupowania polityczne i środowiska pozarządowe. W 2003 roku Unia Wolności zaproponowała, by w referendum akcesyjnym do UE wzięły udział osoby w wieku 16–17 lat. Z kolei w 2010 roku Platforma Obywatelska analizowała pomysł dopuszczenia młodszych nastolatków do głosowania w wyborach

samorządowych. Postulat obniżenia wieku uprawniającego do głosowania we wszystkich rodzajach wyborów pojawił się ponownie w 2013 roku za sprawą partii Twój Ruch (dawniej Ruch Palikota). Urzędujący marszałek sejmu – a także lider nowego ugrupowania politycznego Trzecia Droga, które jest częścią koalicji rządowej – zadeklarował zamiar podjęcia prac nad propozycją zmiany konstytucji w celu obniżenia wieku uprawniającego do głosowania do 16 roku życia.

W Polsce nie istnieją regulacje prawne dotyczące wieku ułatwiające uczestnictwo w procesach demokratycznych (wybory, referenda). Koalicja rządowa rozpoczęła prace nad zwiększeniem dostępności głosowania korespondencyjnego, które ma być możliwe dla wszystkich grup wyborców bez względu na wiek.

MŁODZI LUDZIE JAKO PRZEDSTAWICIELE POLITYCZNI

Ustawa o partiach politycznych (2023) stanowi, że członkiem partii politycznej w Polsce może być każda osoba, która ukończyła 18 rok życia. Większość partii politycznych współpracuje z organizacjami młodzieżowymi. Charakter tych relacji jest bardzo zróżnicowany. Część z nich to oficjalnie zrzeszone organizacje młodzieżowe funkcjonujące w ramach partii politycznych, inne zaś mają status organizacji stowarzyszonych lub współpracujących.

Dane Głównego Urzędu Statystycznego za 2022 rok¹ wskazują, że partie polityczne mają łącznie 203 800 członków, czyli ok. 0,7% wszystkich wyborców. Odsetek osób będących członkami partii politycznych konsekwentnie spada. W 2014 roku zarejestrowanych było prawie 300 tys. członków partii politycznych, więc w ciągu dziesięciu lat liczba ta spadła o jedną trzecią. W 2022 roku współpracę z organizacjami młodzieżowymi działającymi w ramach własnych struktur partyjnych lub jako niezależne stowarzyszenia zadeklarowało 20 partii politycznych (oraz, odpowiednio, 16 w 2016 roku i 14 w 2014 roku) spośród 66 uczestniczących w badaniu.

Partyjne organizacje młodzieżowe zrzeszały w 2022 roku łącznie 7100 członków, czyli o ponad 10 tys. mniej niż w 2016 roku. W tym gronie były także osoby poniżej 18 roku życia, które stanowiły 20,5% wszystkich członków. W 2022 roku przeciętna partyjna organizacja młodzieżowa zrzeszała

¹ Zob. stat.gov.pl/obszary-tematyczne/gospodarka-spoeczna-wolontariat/gospodarka-spoeczna-trzeci-sektor/partie-polityczne-w-2022-roku,7,6.html.

około 400 członków, przy czym połowa młodzieżówek liczyła nie więcej niż 100 działaczy.

MŁODZI LUDZIE JAKO KANDYDACI W WYBORACH

Dokumentem zawierającym wszystkie przepisy dotyczące granicy wieku uprawniającego do głosowania oraz biernego prawa wyborczego w Polsce jest Kodeks wyborczy (2023). Określa on m.in. minimalny wiek kandydatów biorących udział w różnych kategoriach wyborów demokratycznych. Artykuł 10 ust. 1 tego kodeksu stanowi, że czynne prawo wyborcze ma:

- 1) *w wyborach do Sejmu i do Senatu oraz w wyborach Prezydenta Rzeczypospolitej – obywatel polski, który najpóźniej w dniu głosowania kończy 18 lat;*
- 2) *w wyborach do Parlamentu Europejskiego w Rzeczypospolitej Polskiej – obywatel polski, który najpóźniej w dniu głosowania kończy 18 lat oraz obywatel Unii Europejskiej niebędący obywatelem polskim, który najpóźniej w dniu głosowania kończy 18 lat oraz stale zamieszkuje na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej;*
- 3) *w wyborach do organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego:*
 - a) *rady gminy – obywatel polski, obywatel Unii Europejskiej niebędący obywatelem polskim oraz obywatel Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej, który najpóźniej w dniu głosowania kończy 18 lat oraz stale zamieszkuje na obszarze tej gminy,*
 - b) *rady powiatu i sejmiku województwa – obywatel polski, który najpóźniej w dniu głosowania kończy 18 lat oraz stale zamieszkuje na obszarze, odpowiednio, tego powiatu i województwa;*
- 4) *w wyborach wójta w danej gminie – osoba mająca prawo wybierania do rady tej gminy.*

Z kolei zgodnie z art. 11 ust. 1 kodeksu biernie prawo wyborcze w wyborach każdego rodzaju ma:

- 1) *w wyborach do Sejmu – obywatel polski mający prawo wybierania w tych wyborach, który najpóźniej w dniu wyborów kończy 21 lat;*
- 2) *w wyborach do Senatu – obywatel polski mający prawo wybierania w tych wyborach, który najpóźniej w dniu wyborów kończy 30 lat;*

- 3) w wyborach Prezydenta Rzeczypospolitej – obywatel polski, który najpóźniej w dniu wyborów kończy 35 lat i korzysta z pełni praw wyborczych do Sejmu;
- 4) w wyborach do Parlamentu Europejskiego w Rzeczypospolitej Polskiej – osoba mająca prawo wybierania w tych wyborach, która najpóźniej w dniu głosowania kończy 21 lat i od co najmniej 5 lat stale zamieszkuje w Rzeczypospolitej Polskiej lub na terytorium innego państwa członkowskiego Unii Europejskiej;
- 5) w wyborach do organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego – osoba mająca prawo wybierania tych organów;
- 6) w wyborach wójta – obywatel polski mający prawo wybierania w tych wyborach, który najpóźniej w dniu głosowania kończy 25 lat, z tym że kandydat nie musi stale zamieszkiwać na obszarze gminy, w której kandyduje.

Polskie ustawodawstwo nie przewiduje parytetów w zakresie wieku kandydatów na listach wyborczych. Parlament wybrany 15 października 2023 roku jest jednym z najstarszych od lat – średni wiek posła wynosi dziś 51 lat i konsekwentnie wzrasta od 2007 roku. Obecnie w sejmie zasiada jedynie trzech parlamentarzystów w wieku 30 lat lub mniej (tj. 0,65% spośród wszystkich 460 posłów). W ubiegłej kadencji takich osób było 14, a w jeszcze wcześniejszej – 10. Tym samym polski parlament jest jednym z najstarszych w Europie² – niższy odsetek parlamentarzystów w wieku 30 lat lub mniej ma tylko Grecja. W tym zakresie średnia światowa wyniosła 2,86%, a europejska – 3,59%.

Według danych Państwowej Komisji Wyborczej (PKW) średnia wieku kandydatów startujących do parlamentu wciąż nieznacznie rośnie. W październiku 2023 roku wynosiła ona nieco ponad 46 lat. Dla porównania: w 2019 roku było to 46 lat, w 2015 roku 42 lata, a w 2011 roku – 44 lata. Średni wiek kandydatów w wyborach samorządowych i do PE jest mniej więcej podobny i wynosi ok. 46 lat. Jeśli zaś chodzi o senat, średni wiek kandydatów waha się od 54 do 56 lat, w zależności od roku wyborczego, co oczywiście wynika z wyższej granicy wieku minimalnego.

² Zob. data.ipu.org/age-brackets/?date_month=1&date_year=2024&order=%2030%20or%20under®ion=74&sort=asc&structure=any.

ORGANY REPREZENTUJĄCE MŁODZIEŻ

Polski system polityczny nie zapewnia kompleksowego rozwiązania kwestii reprezentacji osób młodych. Choć istnieją ścieżki legislacyjne umożliwiające dialog między młodzieżą i decydentami na różnych szczeblach władzy politycznej, to nie tworzą one spójnego i efektywnego systemu.

KWESTIE DOTYCZĄCE WŁĄCZENIA WSZYSTKICH GRUP MŁODZIEŻOWYCH

Nie funkcjonują żadne specjalne programy zachęcające młodych ludzi o ograniczonych możliwościach lub zagrożonych wykluczeniem do większego uczestnictwa w organach przedstawicielskich. W kontekście procesu skutecznych konsultacji i pozyskiwania opinii sposób, w jaki wybierane są przedstawicielstwa dzieci i młodzieży, najprawdopodobniej przyciągnie przedstawicieli elit oraz wybitne jednostki o wysokim kapitale społecznym, ekonomicznym lub kulturowym, a nie młodzież zagrożoną wykluczeniem. Przykładowo żadna z opisanych powyżej opcji nie przewiduje mechanizmów gwarantujących, że na szczeblu krajowym zostanie zapewniona dostateczna reprezentacja młodych z niepełnosprawnościami lub mieszkających na obszarach wiejskich lub dyskryminowanych w inny sposób. O ile postulat wyrównywania szans stosunkowo dobrze przyjęł się na poziomie beneficjentów programów mających na celu niwelowanie różnic społeczno-ekonomicznych, o tyle pojęcie „wykluczonych” z bycia pełnoprawnymi członkami grup „reprezentujących” osoby młode i ich interesy przed władzą jest w Polsce trudne do osiągnięcia.

PARLAMENT MŁODYCH

Struktura

W Polsce co do zasady nie funkcjonuje parlament dzieci i młodzieży jako instytucja wybierana w wyborach powszechnych, a tym samym posiadająca legitymację demokratyczną. Sejm Dzieci i Młodzieży³ jest instytucją przedstawicielską jedynie z nazwy. W rzeczywistości jest to projekt edukacyjny Kancelarii Sejmu, niebędący elementem porządku prawnego. Ma on charakter czysto dydaktyczny, konsultacyjny i opiniotwórczy. Oprócz Kancelarii Sejmu w realizacji projektu uczestniczą Ministerstwo Edukacji Narodowej (MEN) oraz inne podmioty, w tym pozarządowe.

³ Zob. www.facebook.com/sejmdzieciimlodziezy.

Skład

Wobec braku demokratycznie wybieranego parlamentu młodzieżowego Sejm Dzieci i Młodzieży pełni niekiedy rolę forum, na którym zwraca się uwagę na kwestie uznawane przez młodych Polaków za istotne. Zrzesza on 460 uczniów szkół podstawowych i ponadpodstawowych, którzy wybierani są na podstawie konkursów. Młodych posłów powołuje się na roczną kadencję, a do ich spotkania dochodzi raz w roku na sesji plenarnej.

Zadania i obowiązki

Każda kadencja Sejmu Dzieci i Młodzieży skupia się na konkretnym temacie przewodnim. Dodatkowo sesje plenarne oferują młodym parlamentarzystom możliwość przedstawienia swojego punktu widzenia, opinii oraz propozycji dotyczących działań władz, zwłaszcza organów zarządzających edukacją, mających na celu poprawę sytuacji dzieci i młodzieży. Sejm Dzieci i Młodzieży podejmuje uchwały, które są następnie przedkładane przedstawicielom władzy ustawodawczej i wykonawczej. Sesje plenarne Sejmu Dzieci i Młodzieży odbywają się z udziałem marszałków i wicemarszałków sejmu i senatu, a także posłów wybranych do parlamentu krajowego. Cieszą się one ogromnym zainteresowaniem mediów, co przyczynia się do zwiększania świadomości społecznej na temat problemów ludzi młodych.

W Polsce Sejm Dzieci i Młodzieży działa od 1994 roku i był on pierwszą tego typu inicjatywą w Europie. Jego celem jest promowanie parlamentaryzmu wśród młodych. Do tej pory główne zagadnienia poruszane w trakcie większości kadencji miały niewielki związek z problemami globalnymi, koncentrowały się wokół spraw krajowych. Zdarzały się jednak wyjątki, np. „Europa – dialog kultur” (2002), „Ekologia – wybór przyszłości” (2006) czy „Mój kraj wobec procesów globalizacji”. W ostatnich latach odchodzi się od problemów przyszłości (i spraw globalnych) na rzecz przeszłości i kwestii lokalnych, krajowych (np. „Miejsca pamięci – materialne świadectwo wydarzeń szczególnych dla lokalnej i narodowej tożsamości” w 2016 roku czy „Posłowie Sejmu II RP. Ich losy i działalność w okresie II wojny światowej i okupacji” w 2019 roku).

Kadencja młodzieżowego parlamentu nadal trwa rok, a jego jedyna sesja odbywa się 1 czerwca, w Międzynarodowy Dzień Dziecka. W 2018 roku wprowadzono jednak w tym zakresie istotne zmiany: sesja została przeniesiona na wrzesień ze względu na trwający strajk rodziców dzieci

niepełnosprawnych. Z uwagi na ten oddolny protest część parlamentarzystów Sejmu Dzieci i Młodzieży obradowała poza budynkiem sejmu (na terenie Uniwersytetu Warszawskiego). Obrady w 2020 roku odwołano ze względu na obawy związane z pandemią COVID-19. Sejm Dzieci i Młodzieży wznowił działalność w 2021 roku.

Na początku 2022 roku z inicjatywy uczniów szkół podstawowych i ponadpodstawowych powstało forum dyskusyjne dla młodzieży umożliwiające komunikację ze specjalistami z różnych dziedzin. Takie spotkania organizowane są przez Senat RP pod nazwą „Gadka Senacka”⁴. Do tej pory odbyło się 15 takich spotkań, podczas których dyskutowano m.in. o równości płci, statusie uchodźcy i prawie.

Finansowanie

Sejm Dzieci i Młodzieży nie ma osobowości prawnej, dlatego też nie dysponuje żadnymi zasobami finansowymi ani nie podejmuje decyzji o wydatkowaniu środków publicznych. Może jedynie proponować pewne działania w tym zakresie. Koszty związane z organizacją jego obrad pokrywa Kancelaria Sejmu RP oraz inni organizatorzy, np. kuratoria oświaty.

MŁODZIEŻOWE RADY LUB KOMITETY DORADCZE

Przedstawienie syntetycznego opisu systemu organizacji młodzieżowych działających w Polsce jest zadaniem trudnym ze względu na znaczne różnice między poszczególnymi podmiotami reprezentującymi młodych Polaków. Ostatnie wybory, które odbyły się w październiku 2023 roku, doprowadziły do istotnych zmian w strukturach rządowych kraju. Ze względu na silną polaryzację i konflikt między dwoma głównymi obozami politycznymi zachodzą istotne zmiany w funkcjonowaniu państwa. Wpływa to również na włączenie osób młodych do procesu decyzyjnego. Poprzedni rząd ustanowił rady młodzieżowe przy resortach (np. edukacji, sprawiedliwości, środowiska). Nabór do tych gremiów formalnie miał charakter otwarty i reprezentatywny, jednak zdaniem opozycji rady były zdominowane przez działaczy młodzieżówek partii rządzącej (lub osoby w inny sposób powiązane z rządem). Niektóre rady zostały rozwiązane przez obecny rząd, a na ich miejsce jak dotąd

⁴ Zob. www.senat.gov.pl/aktualnoscilista/inne/art,15546,sport-koniecznosc-czy-przyjemnosc-xv-gadka-senacka.html.

nie powołano żadnych podmiotów doradczych. Instytucje reprezentujące młodych na szczeblu regionalnym i samorządowym są lepiej umocowane w systemie prawnym dzięki przepisom ustawowym. Jednocześnie zakres ich funkcjonowania jest w dużej mierze niejednorodny, przez co istnieją ogromne różnice dotyczące procesu rekrutacji oraz roli, zakresu odpowiedzialności i możliwości podejmowania rzeczywistych działań.

Struktura

Polska Rada Organizacji Młodzieżowych (PROM)⁵ z prawnego punktu widzenia jest niezależną organizacją pozarządową. Koordynuje ona działania w zakresie dialogu usystematyzowanego w Polsce. W świetle prawa europejskiego organizacja pełni funkcję Krajowej Rady Młodzieży i działa w kontekście Unijnego Dialogu Młodzieżowego.

Działalność młodzieżowych rad miast i gmin jest uregulowana w sposób bardzo ogólny i opiera się na normach statutowych uchwalanych przez poszczególne rady gmin. Rady te mogą być tworzone na podstawie wprowadzonego nowelizacją w 2001 roku art. 5b Ustawy o samorządzie gminnym (1990), który dopuszcza ich powoływanie na podstawie wniosku młodzieży z terenu danej gminy. W 2018 roku parlament odrzucił poprawkę, która ustanowiłaby obowiązek tworzenia takich rad w każdej gminie. Nowelizacja z 2021 roku również nie wprowadziła takiego obowiązku. W 2021 roku znowelizowano Ustawy o samorządzie gminnym (1990), powiatowym i wojewódzkim, a także o działalności w wolontariacie i organizacjach pożytku publicznego (Ustawa o zmianie ustawy o samorządzie gminnym, 2021), ustawy o samorządzie powiatowym, ustawy o samorządzie województwa oraz Ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, 2023). Zmiany te poprawiły dotychczasowe ramy prawne dotyczące rad młodzieżowych, wprowadziły możliwość ich tworzenia na poziomie powiatów i województw oraz nadały im nowe uprawnienia.

Skład

Członkiem PROM może być każda organizacja młodzieżowa, która: działa zgodnie z polskim prawem, jest współzarządzana przez osoby mające mniej niż 35 lat, a co najmniej 2/3 jej członków ma mniej niż 35 lat, lub też zrzesza młodzież w formie stowarzyszenia bądź osoby prawnej posiadającej

⁵ Zob. prom.info.pl.

wyodrębnione w statucie struktury organizacyjne, w których co najmniej 2/3 członków jest w wieku do 35 lat. Polska Rada Organizacji Młodzieżowych jest otwarta na współpracę z ogólnopolskimi i regionalnymi organizacjami publicznymi, a także zrzeszającymi określone grupy młodych (np. studentów). Każda z powyższych kategorii organizacji ma w tej radzie swoją odrębną strukturę. Przedstawiciele wszystkich pełnoprawnych członków (organizacji) PROM wybierają spośród swojego grona dziesięcioosobowy zarząd, który w drodze głosowania dokonuje wyboru władz stowarzyszenia. Osoby zasiadające w zarządzie rady są delegowane przez własne organizacje, niemniej ich obowiązkiem jest reprezentowanie interesów wszystkich młodych ludzi w Polsce.

MŁODZIEŻOWE RADY NA POZIOMIE SAMORZĄDOWYM

Partycypację publiczną młodzieży w Polsce rozpatruje się głównie w kontekście samorządów lokalnych, tj. w odniesieniu do działalności młodzieżowych rad gmin, które postrzegane są jako ważne instytucje aktywizujące młodych ludzi w gminnych organach samorządowych. Na poziomie ustawowym kwestia ta jest jednak uregulowana w sposób bardzo ogólny i opiera się na normach statutowych ustanawianych przez poszczególne rady gmin. Pod koniec 2017 roku⁶ w Polsce funkcjonowało 408 młodzieżowych rad gminy (na ok. 2500 gmin w całym kraju), co oznacza, że taka rada działa w ok. 16% gmin. Im większa gmina, tym większe prawdopodobieństwo, że funkcjonuje w niej rada młodzieżowa. Tego rodzaju organy istnieją w niemal 32% gmin miejskich, ale tylko w 8% gmin wiejskich. Z danych zebranych przez Pełnomocnika Rządu ds. Polityki Młodzieżowej w 2022 roku⁷ wynika, że liczba młodzieżowych rad gmin wzrosła do 533 i działają one w 71 powiatach. Analiza danych przedstawionych w raporcie *Młodzieżowa samorządność w Polsce. Analiza i dalsza perspektywa* (Wyrzykowska, Zapolski-Downar, 2021) pokazuje, że liczba aktywnych rad młodzieżowych jest wyraźnie niższa: w 2020 roku było ich 361, a w 2021 roku liczba ta spadła do 242. Zdaniem autorów raportu wynika to częściowo z pandemii COVID-19, a częściowo z „braku centralnych działań w zakresie poprawy sytuacji oraz regulacji młodzieżowych organów konsultacyjnych” (Wyrzykowska, Zapolski-Downar, 2021, s. 80). Warto zauważyć, że w polskim parlamencie od

⁶ Zob. sociab.org.pl/blog/mlodziejowe-rady-gmin-w-polsce-glos-mlodego-pokolenia-w-samorzadzcie.

⁷ Zob. www.prawo.pl/samorzad/mlodziejowe-rady-gmin-jak-funkcjonuja-w-praktyce,515299.html.

2016 roku funkcjonuje Parlamentarny Zespół ds. Wspierania Młodzieżowych Rad przy Jednostkach Samorządu Terytorialnego⁸.

Zadania i obowiązki

Do celów PROM należy m.in. „współtworzenie polityki na rzecz młodzieży, upowszechnianie idei uczestnictwa młodzieży w życiu publicznym, informowanie opinii publicznej o sytuacji młodzieży w Polsce czy rzecznictwo interesów młodzieży” (Statut PROM, 2017). Jednakże główną rolą tej organizacji jest podejmowanie działań na rzecz tworzenia spójnej i nowoczesnej polityki młodzieżowej w Polsce. Rada reprezentuje również swoje organizacje członkowskie na forum sektora publicznego i w innych środowiskach, rozpowszechnia informacje i promuje działalność organizacji młodzieżowych. Jak już wspomniano, PROM koordynuje działania w zakresie dialogu usystematyzowanego w Polsce. W świetle prawa europejskiego organizacja pełni funkcję Krajowej Rady Młodzieży i jako reprezentant Polski jest zaangażowana w realizację Unijnego Dialogu Młodzieżowego⁹.

Młodzieżowe rady miast i gmin reprezentują młodzież z danego obszaru i mają za zadanie uwrażliwiać władze samorządowe na jej potrzeby, a także opiniować działania samorządu w obszarach będących przedmiotem ich zainteresowania. W związku z tym mają one charakter konsultacyjny, doradczy i inicjatywny. Mogą opiniować ustawodawstwo dotyczące młodzieży i uczestniczyć w tworzeniu polityki leżącej w obszarze jej zainteresowania, a także monitorować wdrażanie takiej polityki.

Finansowanie

Polskie organizacje reprezentujące młodzież rzadko mają możliwość wywierania faktycznego wpływu na dystrybucję środków pieniężnych. Koszty podejmowanych przez siebie działań oraz bieżące wydatki operacyjne pokrywają zazwyczaj z bezpośredniego finansowania, jak składki członkowskie, lub z dotacji celowych pochodzących z budżetu centralnego bądź z funduszy samorządowych.

Młodzieżowe rady miast i gmin nie mogą mieć własnych budżetów, ponieważ nie mają statusu osoby prawnej. W 2021 roku na samorządy nałożono jednak obowiązek pokrywania wydatków administracyjno-biurowych

⁸ Zob. www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/agent.xsp?symbol=ZESPOL&Zesp=588.

⁹ Zob. youth.europa.eu/get-involved/eu-youth-dialogue/what-eu-youth-dialogue_pl.

ponoszonych przez rady młodzieżowe. Powołano również Fundusz Młodzieżowy (2022)¹⁰ nadzorowany przez Narodowy Instytut Wolności¹¹. Jednym z obszarów jego działania jest partycypacja młodzieży w samorządach lokalnych, w tym priorytetowe tworzenie i utrzymywanie rad młodzieżowych.

ZRZESZENIA STUDENTÓW SZKÓŁ WYŻSZYCH

Struktura

Ogólnopolskim organem reprezentującym wszystkie samorządy studenckie jest Parlament Studentów Rzeczypospolitej Polskiej (PSRP)¹². Jego cele, zadania, strukturę i procedury wyborcze określa Ustawa Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (2018). Jest to niezależny i samoorganizujący się organ mający status osoby prawnej.

Skład

Parlament Studentów Rzeczypospolitej Polskiej jest organizacją zrzeszającą wszystkie samorządy studenckie działające w Polsce. Zgodnie z ustawą samorząd studencki tworzą wszyscy studenci danej uczelni. Jednocześnie niełatwo byłoby podać dokładną liczbę osób pełniących funkcje w samorządach studenckich w skali kraju. Przyjmując jednak, że w organach samorządu studenckiego zasiada od 4 do 6 osób z każdego wydziału, to w zależności od uczelni reprezentowanych byłoby od 0,3% do 1% ogółu studentów. W ostatnim ogólnopolskim zjeździe PSRP wzięło udział prawie 130 delegatów. Reprezentują oni różne instytucje szkolnictwa wyższego, niezależnie od ich struktury własnościowej i sposobu funkcjonowania. Głos każdej uczelni ma odpowiednią wagę, zależną od liczby studentów: od 1 do 50 głosów (przy czym ta ostatnia wartość dotyczy trzech największych uczelni w Polsce). Delegaci wybierają przewodniczącego oraz organy statutowe – Radę Wykonawczą, Radę Studentów i Komisję Rewizyjną – na dwuletnią kadencję. Zgromadzenia delegatów odbywają się co najmniej raz w ciągu każdej dwuletniej kadencji organów statutowych PSRP, a posiedzenia Rady

¹⁰ Zob. niw.gov.pl/nasze-programy/fundusz-mlodziezowy.

¹¹ Zob. niw.gov.pl.

¹² Zob. psrp.org.pl.

Wykonawczej – przynajmniej raz w miesiącu. Terminarz posiedzeń Rady Studentów jest określany w odrębnym regulaminie uchwalanym na początku nowej kadencji. Rada Wykonawcza jest kolegialnym organem wykonawczym PSRP. W jej skład wchodzi przewodniczący PSRP oraz co najmniej dwóch, ale nie więcej niż sześciu, członków Rady Wykonawczej. Członków Rady Wykonawczej powołuje i odwołuje przewodniczący PSRP na mocy dekretu, który jest następnie ratyfikowany przez Zjazd Delegatów (a poza okresem obrad Zjazdu – przez Radę Studentów). Zadania członków Rady Wykonawczej określa się w drodze zarządzenia wydawanego przez przewodniczącego PSRP. Rada Studentów składa się z przewodniczącego oraz 12 członków powoływanych przez Zjazd. Wszystkie główne organy PSRP¹³ powoływane są na dwuletnią kadencję.

Zadania i obowiązki

Podstawowym zadaniem PSRP jest reprezentowanie środowisk studenckich przed organami państwowymi. Przedstawiciele PSRP uczestniczą w pracach organów administracji publicznej oraz Komisji Sejmowych i Senackich. Parlament Studentów Rzeczypospolitej Polskiej opiniuje akty prawne dotyczące polskiego systemu szkolnictwa wyższego oraz przywilejów i praw studentów. Jest ponadto jedynym organem przedstawicielskim Polski w Europejskiej Unii Studentów. Statut PSRP określa szczegółowe cele organizacji jako:

- 1) *reprezentowanie i promowanie edukacyjnych, socjalnych, ekonomicznych i kulturalnych potrzeb studentów;*
- 2) *ochrona praw i interesów wszystkich studentów w kraju oraz polskich studentów za granicą;*
- 3) *kreowanie i promowanie w środowisku studenckim postaw nastawionych na aktywne współdziałanie w rozwoju społeczeństwa obywatelskiego;*
- 4) *identyfikacja i znoszenie barier w rozwoju naukowym, kulturalnym i sportowym ludzi młodych;*
- 5) *wspieranie samorządności studenckiej;*
- 6) *podnoszenie wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych wśród ludzi młodych poprzez działalność informacyjną, naukową,*

¹³ Zob. psrp.org.pl/statut-psrp.

kulturalną, w zakresie szkolnictwa wyższego, edukacji, oświaty, wychowania i kultury fizycznej;
7) *wspieranie mobilności studenckiej*¹⁴.

Parlament Studentów Rzeczypospolitej Polskiej opiniuje również projekty aktów prawnych oraz wybiera czterech przedstawicieli do Rady Głównej Nauki i Szkolnictwa Wyższego¹⁵. Ponadto PSRP wybiera Rzecznika Praw Studenta¹⁶, którego zadaniem jest interweniowanie w przypadku zagrożenia praw studentów, zwłaszcza w kontaktach z władzami uczelni.

Finansowanie

Działalność PSRP jest finansowana z budżetu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (MNiSW). Podmiot ten może korzystać również z dotacji celowych, a także z funduszy pozyskiwanych w ramach grantów. Jako instytucja mająca status osoby prawnej PSRP ma możliwość przyjmowania darowizn i spadków. Za kontrolę PSRP odpowiada Komisja Rewizyjna powoływana przez delegatów podczas Zjazdów. Przewodniczący i władze PSRP ponoszą pełną odpowiedzialność wynikającą z pełnionych funkcji, na zasadach ogólnych obowiązujących podmioty będące osobami prawnymi. Działalność samorządów studenckich w uczelniach i na wydziałach jest finansowana przez właściwe władze akademickie.

ZRZESZENIA UCZNIÓW

Zakres odpowiedzialności samorządów uczniowskich określa art. 85 ustawy Prawo oświatowe. Do najważniejszych obowiązków samorządów uczniowskich w polskich szkołach należy wybór przewodniczących klas, organizacja wyborów do samorządu uczniowskiego w każdej placówce, a także zapewnienie członkostwa uczniów w Radzie Szkoły. Ponadto członkowie samorządów uczniowskich mają prawo do składania wniosków i opinii we wszystkich sprawach szkoły, zwłaszcza w zakresie przestrzegania podstawowych praw ucznia, do rady szkoły, rady pedagogicznej oraz do dyrektora. Samorządy uczniowskie mogą wpływać na organizację życia szkolnego w sposób

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Zob. rgnisw.nauka.gov.pl.

¹⁶ Zob. psrp.org.pl/zespol/#rzecznik.

zapewniający uczniom równowagę między nauką a możliwościami rozwoju i realizowania własnych zainteresowań. Ponadto samorządy uczniowskie są uprawnione do prowadzenia działalności kulturalnej, oświatowej, sportowej i rekreacyjnej, a także informacyjnej, np. przez redagowanie i wydawanie gazetek szkolnych, prowadzenie stron internetowych, obsługę radiowęzła szkolnego itp. Uczniowie będący członkami samorządów uczniowskich mają prawo wyboru nauczycieli odpowiedzialnych za ich działalność, a także do zapoznawania się z programami nauczania, ich treścią, celami oraz stawianymi wymaganiami. Organizacja i struktura samorządu uczniowskiego zależą od samych uczniów. Jedynym warunkiem jest tutaj uchwalenie przez ogół uczniów szkoły regulaminu określającego zasady wybierania i działania organów samorządu uczniowskiego w głosowaniu równym, tajnym i powszechnym. Samorządy uczniowskie są oprócz dyrektorów i rad szkół ważnym elementem zarządzania tymi placówkami. W Polsce nie ma organu, który pełniłby funkcję oficjalnego przedstawiciela samorządów uczniowskich. Kwestie związane z przestrzeganiem praw uczniów leżą w gestii rzeczników praw ucznia działających przy kuratorach oświaty.

INNE ORGANY

Uprawnienia podmiotów reprezentujących młodzież na szczeblu krajowym są ograniczone. Mimo że poszczególne organizacje młodzieżowe niekiedy zabierają głos w imieniu swoich członków, trudno byłoby przywołać jakiegokolwiek spektakularne przykłady skuteczności takich działań. Przedstawiciele władz organizują spotkania z młodzieżą. Wydarzenia takie odbywają się na szczeblu zarówno krajowym, jak i lokalnym. O ile świadczą one o zainteresowaniu władz tymi kwestiami, to jednak rzadko przynoszą trwałe rezultaty w postaci inicjatyw legislacyjnych czy propozycji konkretnych rozwiązań w innym zakresie. Trudno zatem postrzegać takie podmioty jako organy reprezentacyjne. Na poziomie regionalnym występuje duże zróżnicowanie w zakresie reprezentacji młodzieży. Praktycznie każde województwo może pochwalić się funkcjonowaniem forum skoncentrowanego na sprawach młodzieży, które utrzymuje, że jest reprezentantem tej właśnie grupy wiekowej. Niektóre z tych organów są wybierane przez młodych ludzi w bezpośrednim głosowaniu, a inne przyjmują raczej postać kongresu czy konferencji lokalnych organizacji młodzieżowych.

UDZIAŁ MŁODYCH LUDZI W KSZTAŁTOWANIU POLITYKI

FORMALNE MECHANIZMY KONSULTACJI

Formalne konsultacje, w ramach których młodzi ludzie działają jako grupa uprawniona do zajmowania stanowiska i wyrażania opinii, odbywają się na szczeblach lokalnym (młodzieżowe rady miast i gmin) oraz centralnym (PROM, PSRP, Sejm Dzieci i Młodzieży, rady młodzieżowe przy niektórych resortach). Konsultacje na poziomie regionalnym nie są sformalizowane, chociaż w niektórych województwach istnieją lub istniały struktury reprezentujące młodzież.

Konsultacje prowadzone z udziałem młodzieży koncentrują się głównie na kwestiach związanych z jej sytuacją. Dotyczą one edukacji, zwłaszcza szkolnictwa wyższego, praw uczniów i studentów, a także działań kształtujących zasady udziału młodych w życiu publicznym, członkostwa w organizacjach, wspierania aktywnego uczestnictwa itp. Młodzież może być jedną z grup zaangażowanych w konsultacje dotyczące inwestycji infrastrukturalnych, głównie w zakresie sportu, rekreacji i kultury.

Na poziomie lokalnym proces konsultacji polega zazwyczaj na przyjęciu przez radę młodzieżową lub przez jej wewnętrzną komisję określonego stanowiska, co jest poprzedzone debatą mającą na celu zapoznanie się ze specyfiką tematu. Niekiedy dzięki inicjatywie młodych ludzi konsultacje przybierają ciekawszy charakter. Najczęściej organizuje się debaty publiczne, plebiscyty i sondaże oraz działania o charakterze happeningowym. Na poziomie centralnym konsultacje polegają zazwyczaj na przyjęciu przez dany organ określonego stanowiska w danej sprawie. Stanowisko najczęściej przyjmowane jest po debatach, które kończą się głosowaniem. Wypracowana opinia jest następnie ogłaszana publicznie i przedkładana zainteresowanym instytucjom.

W Polsce nie funkcjonuje system konsultacji społecznych, w którym młodzi ludzie byliby uznawani za grupę wymagającą szczególnej uwagi. Jeśli chcą oni mieć wpływ na kształtowanie ładu politycznego, muszą czekać do ukończenia 18 roku życia, kiedy mogą głosować. Wraz z osiągnięciem pełnoletniości polska młodzież może korzystać ze wszystkich przewidzianych prawem form uczestnictwa w życiu publicznym i społecznym. Osoba pełnoletnia może głosować, brać udział w konsultacjach społecznych, zrzeszać się w organizacjach i uczestniczyć w protestach.

Jednocześnie brakuje mechanizmów, które ułatwiłyby wyodrębnienie wszystkich młodych dorosłych (w wieku 18–24 lata) bez względu na ich status społeczno-ekonomiczny czy płeć. Z drugiej strony możliwość wpływania na pewne aspekty rzeczywistości politycznej jest już atrybutem niektórych grup młodzieżowych, np. studentów, których przedstawiciele są zgodnie z ustawą włączani w proces konsultacji zmian prawnych na uczelniach. Odrębną kwestią jest skuteczność nieformalnych działań politycznych, takich jak protesty czy demonstracje inicjowane przez młodzież, które mogą być postrzegane jako źródło konkretnych decyzji politycznych. W tym przypadku pojawiają się dwa problemy: jak obiektywnie zmierzyć procentowy udział młodzieży w poszczególnych protestach oraz – jeśli nie ma wątpliwości co do tego, że biorą w nich udział młodzi ludzie – jak dowieść ich wpływu na konkretne reakcje polityków.

W przypadku jedynej przewidzianej w ustawodawstwie formy partycypacji politycznej młodzieży, tj. młodzieżowych rad miast i gmin, ograniczenia co do uczestnictwa młodych ludzi w kształtowaniu polityki na szczeblu lokalnym są opisane bardzo ogólnie. Jednocześnie na poziomie krajowym nie istnieją żadne wytyczne rządowe, które zobowiązywałyby instytucje państwowe, agencje rządowe lub inne podmioty do prowadzenia konsultacji w społecznościach młodzieżowych jako takich. Wszelkie inicjatywy legislacyjne przedstawiane jako propozycje rządowe muszą zostać poddane konsultacjom społecznym. Jednocześnie jednak ustawodawca ani nie precyzuje metody ich przeprowadzania, ani też nie określa jasno, jakie grupy będą musiały w nich uczestniczyć. Młodzi obywatele mogą brać udział w konsultacjach na takich samych zasadach jak wszyscy inni obywatele – pod warunkiem ukończenia 18 roku życia.

Zmieniło się to nieco wraz z utworzeniem w drugiej połowie 2020 roku stanowiska Pełnomocnika Rządu ds. Polityki Młodzieżowej¹⁷ w randze podsekretarza stanu w Kancelarii Prezesa Rady Ministrów. Głównym zadaniem pełnomocnika było koordynowanie dialogu między agencjami rządowymi i innymi partnerami w zakresie polityki młodzieżowej oraz stworzenie strategicznego dokumentu określającego krajową politykę młodzieżową. W 2021 roku pełnomocnik przeprowadził konsultacje, w których wzięło udział ok. 30 tys. młodych ludzi, a ich celem było wypracowanie podstaw Strategii

¹⁷ Zob. www.gov.pl/web/dlamlodych/25-roku-pracy-pelnomocnika-rzadu-ds-polityki-mlodziezowej.

Rzeczypospolitej na rzecz Młodego Pokolenia w sposób partycypacyjny. Ostatecznie strategia ta nigdy jednak nie powstała.

PODMIOTY

Uczestnictwo młodych ludzi w procesie politycznym odnosi się zwłaszcza do dwóch obszarów. Pierwszym jest nauka i szkolnictwo wyższe, w którym udział młodzieży w procesie tworzenia polityki i oceny przyjętych rozwiązań jest niewątpliwie największy. Drugim jest polityka młodzieżowa. Jak wspomniano wcześniej, PSRP odgrywa rolę organu konsultacyjnego i opiniuje wszelkie zmiany w zakresie regulacji prawnych dotyczących studentów. Przyjęte przez PSRP stanowiska są dostępne publicznie. Czterech wskazanych członków tego ciała wchodzi w skład Rady Głównej Nauki i Szkolnictwa Wyższego¹⁸. Zasiadają oni w trzech spośród czterech komisji rady (wyjątkiem jest tutaj tylko Komisja Nauki), a jedna osoba zostaje członkiem jego prezydium.

Kolejnym organem działającym przy Ministrze Nauki i Szkolnictwa Wyższego jest Rada Młodych Naukowców¹⁹. Powołano ją jako organ opiniotwórczy w 2015 roku na mocy uchwały, a jej członkowie zostali wyznaczeni przez ministra. Rada realizuje następujące zadania: identyfikowanie istniejących i przyszłych barier rozwoju kariery młodych naukowców; przygotowywanie rekomendacji dotyczących instrumentów wspomagania kariery młodych naukowców; przybliżanie młodym naukowcom mechanizmów finansowania nauki; wspieranie kontaktów młodych naukowców z przedstawicielami środowisk gospodarczych oraz instytucji wdrażających innowacyjne rozwiązania w nauce; wdrożenie postanowień Europejskiej Karty Naukowca oraz Kodeksu Postępowania przy rekrutacji pracowników naukowych w jednostkach naukowych (por. Rozporządzenie MNiSW, 2010).

INFORMACJE O ZAKRESIE PARTYCYPACJI MŁODZIEŻY

Konsultacje w obszarze polityki młodzieżowej z udziałem krajowych instytucji reprezentujących młodzież oraz organizacji młodzieżowych nie mają charakteru systematycznego. Ponadto organizacje młodzieżowe są zbyt słabe i nie mają wystarczającej siły przebicia, by ich głos był słyszany.

¹⁸ Zob. rgnisw.nauka.gov.pl.

¹⁹ Zob. rmn.org.pl/podstawowe-informacje.

KRAJOWA STRATEGIA NA RZECZ ZWIĘKSZENIA PARTYCYPACJI MŁODZIEŻY

KRAJOWA STRATEGIA ZWIĘKSZANIA UDZIAŁU MŁODYCH LUDZI W ŻYCIU POLITYCZNYM I W SPOŁECZEŃSTWIE OBYWATELSKIM

Przez wiele lat w Polsce nie istniały żadne wytyczne w zakresie partycypacji młodych ludzi w opracowywaniu, wdrażaniu i monitorowaniu krajowych polityk. Brakowało również spójnej strategii w tym zakresie, a co za tym idzie, nie istniała żadna agencja centralna czy też w inny sposób odpowiedzialna za tę kwestię. Mimo że opracowano wiele dokumentów związanych np. z ochroną środowiska lub zrównoważonym rozwojem, były one tworzone przez różne resorty, a wskazanie głównego podmiotu zarządzającego danym obszarem jest niemożliwe. Podobnie jak w innych obszarach polityki młodzieżowej w Polsce kwestiami tymi zajmują się zazwyczaj organizacje pozarządowe.

Zaczął się to zmieniać w 2019 roku, kiedy powołano Radę Dialogu z Młodym Pokoleniem²⁰. Powstała ona w konsekwencji powszechnego postulatu zwiększenia udziału młodych ludzi w rządowym procesie decyzyjnym. Następnie w drugiej połowie 2020 roku utworzono stanowisko Pełnomocnika Rządu ds. Polityki Młodzieżowej²¹ w randze podsekretarza stanu w Kancelarii Prezesa Rady Ministrów. Jego głównym zadaniem było koordynowanie dialogu między agencjami rządowymi i innymi podmiotami w zakresie polityki młodzieżowej oraz stworzenie dokumentu określającego krajową politykę młodzieżową.

W 2018 roku wszedł w życie Rządowy Program Wsparcia Rozwoju Organizacji Harcerskich i Skautowych na lata 2018–2030 (RPW OHiS, 2018). Jest on ukierunkowany na wspomaganie instytucjonalne organizacji harcerskich, również w ich działalności, a także w obszarze edukacji. Tym samym inicjatywa nie jest skierowana do ogółu młodzieży, a jedynie do jej części.

²⁰ Zob. www.gov.pl/web/pozytek/rada-dialogu-z-mlodym-pokoleniem-lista.

²¹ Zob. www.gov.pl/web/dlamlodych/25-roku-pracy-pelnomocnika-rzadu-ds-polityki-mlodziejowej.

WSPIERANIE ORGANIZACJI MŁODZIEŻOWYCH

RAMY PRAWNE/POLITYCZNE FUNKCJONOWANIA I ROZWOJU ORGANIZACJI MŁODZIEŻOWYCH

Polskie organizacje młodzieżowe są finansowane na podstawie ogólnych zasad zgodnie z Ustawą o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (2023), Ustawą Prawo o stowarzyszeniach (2020) oraz Ustawą o fundacjach (2023).

Brakuje dokumentu będącego odpowiednikiem ustawy lub rozporządzenia, który w sposób ogólny: jednoznacznie definiowałby organizację młodzieżową lub organizację działającą na rzecz młodzieży, a także określałby zasady działania i ewentualnego wsparcia dla takich organizacji, które różnią się od tych odnoszących się do organizacji pozarządowych w ogóle. Trudno zatem mówić o odrębnym systemie wsparcia dla organizacji młodzieżowych.

WSPARCIE ZE ŚRODKÓW PUBLICZNYCH

Źródła finansowania organizacji młodzieżowych w Polsce są zróżnicowane i rozproszone. W ramach środków unijnych organizacje działające na rzecz młodych mogą pozyskiwać fundusze na realizację zadań publicznych z programów takich jak Erasmus²² czy Europejski Korpus Solidarności.

W 2022 roku uruchomiono rządowy program Fundusz Młodzieżowy na lata 2022–2033 pod auspicjami Narodowego Instytutu Wolności²³. Jego celem jest „zwiększenie zaangażowania młodzieży i młodzieżowych organizacji pozarządowych w życie publiczne przez wsparcie inicjatyw młodzieżowych, wzrost ich znaczenia w życiu publicznym oraz wzmocnienie instytucjonalne” (Fundusz Młodzieżowy, 2022, s. 26). Fundusz obejmuje trzy obszary priorytetowe, w których można ubiegać się o wsparcie finansowe. Są to: Aktywizacja młodzieży w samorządach (w tym dwie ścieżki: Tworzenie i aktywizacja rad młodzieżowych oraz Aktywizacja samorządów uczniowskich i studenckich); Organizacje młodzieżowe w życiu publicznym oraz Wzmocnienie kompetencji organizacji młodzieżowych. Na działalność funduszu w latach 2022–2033 zadysponowano środki w wysokości 230 mln złotych.

²² Zob. erasmus-plus.ec.europa.eu.

²³ Zob. niw.gov.pl/nasze-programy/fundusz-mlodziejowy.

INICJATYWY ZWIĘKSZAJĄCE RÓŻNORODNOŚĆ UCZESTNIKÓW

Najważniejsze cele polityki rządowej i samorządowej realizowane przez organizacje młodzieżowe w ramach zadań zleconych dotyczą następujących obszarów: edukacja i wychowanie (zwłaszcza kwestie uczestnictwa w życiu społecznym i obywatelskim), wymiana międzynarodowa młodzieży i dzieci, działalność kulturalna i sportowa, turystyka i wypoczynek dzieci i młodzieży, ochrona środowiska, profilaktyka uzależnień od substancji psychoaktywnych i uzależnień behawioralnych, bezpieczeństwo i obronność, edukacja historyczna, edukacja seksualna i przygotowanie do życia w rodzinie, edukacja równościowa, edukacja europejska, promocja wolontariatu oraz wyrównywanie szans na rynku pracy. Znaczna część zadań delegowanych przez MEN oraz MRPiPS wiąże się z wyrównywaniem szans dzieci i młodzieży oraz ma na celu zabezpieczenie potrzeb grup zagrożonych różnymi formami wykluczenia społecznego.

Istotnym źródłem wsparcia dla organizacji młodzieżowych są podmioty pozarządowe, zwłaszcza parasolowe organizacje rzecznicze i udzielające grantów. Najważniejsze z nich to: Centrum Edukacji Obywatelskiej, Fundacja Batorego, Fundacja Civitas Polonus, Polsko-Niemiecka Współpraca Młodzieży, Polska Fundacja Dzieci i Młodzieży, Fundacja Orange, Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej, Fundacja Stocznia oraz Fundusze Norweskie. Organizacje te korzystają z zagranicznej pomocy rządowej lub pozyskują środki od prywatnych sponsorów. Ponadto podmioty wspierające często koncentrują się na udzielaniu pomocy organizacjom młodzieżowym działającym lokalnie, w społecznościach, w których młodzi ludzie mają mniejsze możliwości, a ich priorytetem jest wspieranie oddolnej aktywności i kreatywności. Ważnym rodzajem działań jest podnoszenie kompetencji osób pracujących z młodzieżą. Oferowane programy edukacyjne i szkoleniowe przeznaczone są dla nauczycieli, liderów młodzieżowych, pracowników socjalnych, lokalnych polityków i wielu innych grup.

W polskim ustawodawstwie są już przepisy, które mogą stanowić punkt wyjścia do uregulowania współpracy między samorządami uczniowskimi i organizacjami pożytku publicznego, w tym organizacjami młodzieżowymi, a także zapewnienia tym podmiotom wzajemnego wsparcia. Ustawa Prawo oświatowe stanowi, że edukację formalną wspierają organizacje pozarządowe, w tym organizacje harcerskie, a także podmioty prowadzące statutową działalność w zakresie oświaty i wychowania. Ponadto zgodnie

z obowiązującymi przepisami dyrektor szkoły lub placówki „w szczególności: stwarza warunki do działania w szkole lub placówce: wolontariuszy, stowarzyszeń i innych organizacji, w szczególności organizacji harcerskich, których celem statutowym jest działalność wychowawcza lub rozszerzanie i wzbogacanie form działalności dydaktycznej, wychowawczej, opiekuńczej i innowacyjnej szkoły lub placówki” (Prawo oświatowe, 2016).

„NAUKA PARTYCYPACJI” POPRZEZ EDUKACJĘ FORMALNĄ, POZAFORMALNĄ I NIEFORMALNĄ

RAMY POLITYKI

Z uwagi na zmiany w rządzie wiele dokumentów strategicznych (w tym o charakterze długoterminowym) usunięto z rządowych stron internetowych i dotychczas nie zastąpiono nowymi. Bez względu na to edukacja obywatelska oraz rozwój kompetencji społecznych i obywatelskich w Polsce były i najpewniej nadal będą wskazywane jako kluczowe kierunki rozwoju. Formalnie programy nauczania dla szkół podstawowych i ponadpodstawowych uwzględniały takie wartości i kompetencje jak zaangażowanie obywatelskie, wrażliwość społeczna, tolerancja czy przeciwdziałanie dyskryminacji. Polityka edukacyjna poprzedniego rządu przewidywała jednak ściśle określoną wizję porządku społecznego, pojmowania wspólnoty obywatelskiej i narodowej, a także rozumienia norm społecznych. Nowy rząd obiecał zmianę podstaw programowych, otwarcie szkół na organizacje społeczne, a także partnerskie traktowanie dzieci i młodzieży. Oprócz tego istnieje silny ruch pozarządowy, tzw. Obywatelski Pakt dla Edukacji²⁴, który sformułował postulaty dotyczące reformy szkolnictwa. Skupiają się one na takich ideach jak: samodzielność szkoły zamiast centralnego zarządzania, szkoła na miarę XXI, a nie XIX wieku, szkoła równych szans i równego traktowania, szkoła demokracji i zaangażowania społecznego oraz szkoła pluralizmu.

Innym przykładem zachodzących przemian w podejściu do dzieci i młodzieży jest zmiana na stanowisku Rzecznika Praw Dziecka. Obecnie funkcję tę piastuje Monika Horna-Cieślak, 33-letnia adwokatka, która kwestiami związanymi z prawami dziecka zajmuje się od 19 roku życia. Otwarcie wymienia młodzież jako partnerów i uczestników debaty publicznej. „Rzeczą nową w urzędzie, która nie funkcjonowała dotąd w stopniu, moim zdaniem,

²⁴ Zob. sosdlaedukacji.pl/obywatelski-pakt-dla-edukacji-2023.

potrzebnym, będzie oddanie głosu młodym osobom. Sprawienie, że staną się pełnoprawnymi uczestnikami rozmowy o ich prawach”²⁵. Jako jednego ze swoich zastępców nowa Pełnomocnik powołała 17-latkę ze spektrum autyzmu. Jest to znacząca zmiana w podejściu rządu do młodzieży. Przykładowo poprzedni pełnomocnik przeprowadzał kontrole w szkołach przyjaznych osobom LGBT.

EDUKACJA FORMALNA

Edukacja obywatelska od zawsze była uwzględniana w polskich szkołach. Jednakże w ostatnich latach stała się przedmiotem zaciepłych debat politycznych. Poprzedni rząd wprowadził nowy przedmiot o nazwie historia i społeczeństwo, który znacząco zmienił sposób prowadzenia edukacji obywatelskiej i zastąpił funkcjonującą wcześniej wiedzę o społeczeństwie (WOS). Obecny rząd planuje kolejne zmiany w tym obszarze i aktualnie prowadzi prace nad sformułowaniem nowego podejścia. Edukacja obywatelska w Polsce ma charakter obowiązkowy i jest zintegrowana z niektórymi przedmiotami. Obejmuje zajęcia pozalekcyjne, a także pracę zespołową i inicjatywy specjalne, ale brakuje w niej odpowiednich doświadczeń zapewnianych w klasie, a także podejścia międzyprzedmiotowego. Najnowsze badanie Young Europe (2023) pokazuje, że młodzi Polacy w wieku 16–26 lat mają zbliżone wizje i oczekiwania, jeśli chodzi o cechy systemu demokratycznego. Spośród nich 69% uważa, że głosowanie jest obowiązkiem obywatela (w porównaniu z 73% w skali Europy), 58% jest zdania, że wybory są skutecznym sposobem na zmianę sytuacji politycznej (57% w skali Europy), a 32% sądzi, że ich głos w wyborach się nie liczy (35% w skali Europy). Najbardziej niepokojące jest jednak przekonanie, że system edukacji nie zapewnia wystarczającego przygotowania do głosowania. Tylko 30% młodych Polaków zgadza się ze stwierdzeniem: „szkoła lub dalsza ścieżka kształcenia dobrze przygotowały mnie do głosowania” (por. Young Europe, 2023). W porównaniu z 39% w skali Europy – jest to najniższy wynik w Europie. Najwyższe odnotowano w Niemczech i we Włoszech – 48%.

²⁵ Zob. brpd.gov.pl/o-rzeczniczce.

EDUKACJA POZAFORMALNA I NIEFORMALNA

Edukacja prowadząca do lepszej partycypacji obywatelskiej jest jedną z głównych kwestii, na których skupiają się pozarządowe organizacje młodzieżowe lub wspierające osoby młode w Polsce. Istnieją różne programy na poziomie krajowym, w których promuje się udział w wyborach i aktywne zaangażowanie na poziomie lokalnym. W Polsce podstawowym miejscem zdobywania umiejętności społecznych niezbędnych do partycypacji obywatelskiej są samorządy szkolne. Obowiązkowa reprezentacja uczniów w placówkach oświatowych jest wymagana ustawowo. Stanowi o tym Ustawa Prawo oświatowe (2016), a aktywność obywatelska, zwłaszcza wolontariat, zgodnie z rozporządzeniem MEN o przeprowadzaniu postępowania rekrutacyjnego oraz postępowania uzupełniającego, jest premiowana dodatkowymi punktami. Ponadto w przepisach tych zachęca się dyrektorów szkół do współpracy z organizacjami pozarządowymi i promowania wolontariatu wśród uczniów. Przepisy i oficjalne zalecenia wymagające obecności przedstawicieli uczniów w organach zarządzających polskimi szkołami mają zastosowanie do wszystkich poziomów edukacji według klasyfikacji ISCED (poziomy 1, 2, 3). Główny przedstawiciel organizacji pozarządowych w dziedzinie edukacji obywatelskiej, Centrum Edukacji Obywatelskiej²⁶, organizuje inicjatywy ukierunkowane na wzmocnienie kompetencji uczniów, nauczycieli i dyrektorów szkół (Rozporządzenie MEN, 2017).

Działania zachęcające uczniów do uczestnictwa w życiu społeczności lokalnej i szerszego społeczeństwa

Obecnie w Polsce nie ma przepisów zobowiązujących uczniów do udziału w działaniach na rzecz społeczności lokalnej poza szkołą. Istnieją jednak rozwiązania zorientowane na zachęcanie tych grup do angażowania się w wolontariat. Udział w takich działaniach, który zostaje odnotowany na świadectwie ucznia, jest brany pod uwagę i formalnie uwzględniany podczas rekrutacji do szkół ponadpodstawowych, a w przypadku silnej konkurencji może być decydujący. Rozwiązanie to jest jednak krytykowane ze względu na instrumentalne traktowanie wolontariatu. Podstawa programowa²⁷ jako oficjalny dokument ministerialny, mający zastosowanie do edukacji obywatelskiej

²⁶ Zob. ceo.org.pl.

²⁷ Zob. podstawaprogramowa.pl.

na wszystkich trzech poziomach klasyfikacji ISCED, nakłada na nauczycieli obowiązek, aby starali się zachęcać uczniów do uczestnictwa w życiu społecznym i politycznym oraz w innych formach aktywnego obywatelstwa. Krajowe priorytety w zakresie wolontariatu koncentrują się raczej na rozwoju informacji młodzieżowej niż na zachęcaniu lub formalnym zobowiązaniu do wykonywania jakiegokolwiek formy pracy charytatywnej. Wynika to z faktu, że brak zainteresowania wolontariatem jest spowodowany niewystarczającą świadomością korzyści płynących z tej działalności wśród młodych ludzi.

Partnerstwa między instytucjami edukacji formalnej, organizacjami młodzieżowymi i osobami pracującymi z młodzieżą

W Polsce rozróżnienie między partnerstwem a długoterminową współpracą może nierzadko stanowić wyzwanie. Regulacje prawne zachęcające szkoły do otwarcia się na wolontariat i współpracę z organizacjami pozarządowymi (zwłaszcza młodzieżowymi) stwarzają dogodne warunki do nawiązywania lokalnych partnerstw i współpracy na rzecz edukacji obywatelskiej. W praktyce poza samorządami uczniowskimi najważniejszymi partnerami szkół w inicjatywach promujących aktywne uczestnictwo w życiu społecznym i obywatelskim są organizacje młodzieżowe, najczęściej Związek Harcerstwa Polskiego (ZHP). Porozumienie podpisane w 2010 roku przez ZHP i MEN umożliwia jednostkom ZHP prowadzenie w szkołach działań edukacyjnych na rzecz uczniów oraz wymianę doświadczeń i metod pracy z młodzieżą. Ministerstwo zgodziło się również objąć patronatem inicjatywy ZHP na rzecz edukacji dzieci i młodzieży oraz konsultować z tą organizacją projekty aktów prawnych w tym obszarze. Choć dokument nie wspomina wprost o współpracy w zakresie zwiększania partycypacji obywatelskiej, trudno wyobrazić sobie, by wspólne działania były pozbawione tego aspektu. Jednocześnie dobre relacje z organizacjami harcerskimi nie przełożyły się na szerszą akceptację dla współpracy szkół z organizacjami pozarządowymi. Minister edukacji narodowej poprzedniego rządu kilkakrotnie próbował doprowadzić do uchwalenia przepisów, które uprawniałyby resort do kontroli wszystkich organizacji współpracujących ze szkołami, w tym organizacji, które politycy postrzegali jako lewicowe i liberalne. W praktyce obejmowało to wszystkie organizacje działające w obszarze praw człowieka, praworządności, wsparcia dla mniejszości (w tym młodzieży LGBT+), a także przeciwdziałania uzależnieniom i przemocy domowej. Próby te spotkały się ze sprzeciwem społecznym i zostały dwukrotnie zawetowane przez prezydenta.

Wspieranie inicjatyw edukacji pozaformalnej koncentrujących się na kompetencjach społecznych i obywatelskich

Największe projekty wspierające partycypację młodzieży w życiu obywatelskim i politycznym prowadzone były przez agencje rządowe i koncentrowały się na darowiznach, edukacji oraz, w mniejszym stopniu, na działalności. Często obejmowały działania z pogranicza edukacji formalnej i pozaformalnej, choć zwykle bardziej dotyczyły budowania kompetencji u nauczycieli oraz lepszego wykorzystania środowiska szkolnego, głównie przez dostarczanie pomysłów na ciekawe i niestandardowe formy edukacji obywatelskiej. Główną rolę w tego typu działaniach rządowych na szczeblu centralnym odgrywał Ośrodek Rozwoju Edukacji²⁸. Użycie czasu przeszłego w tym akapicie nie jest przypadkowe. W czasie, gdy u władzy było poprzednie ugrupowanie rządzące, tego rodzaju inicjatywy były wygaszane. Dostępna na stronie ORE zakładka „Kompetencje społeczne i obywatelskie” zawiera głównie informacje z 2018 roku, z pojedynczymi wpisami z 2020 roku i tylko jednym z 2021 roku. Dotyczą one takich kwestii jak różnorodność i edukacja w zakresie praw człowieka. Można zakładać, że nowy rząd będzie starał się realizować działania w tym obszarze.

Programy unijne skierowane do młodzieży stanowią istotny wkład we wspieranie i rozpowszechnianie edukacji pozaformalnej w zakresie kompetencji społecznych i obywatelskich. Projekty bezpośrednio ukierunkowane na promocję partycypacji i kompetencji obywatelskich osób młodych finansowane są już od 2007 roku, np. w ramach programu Erasmus+.

Program Aktywni Obywatele – Fundusz Krajowy²⁹ jest jednym z 12 takich przedsięwzięć realizowanych w Polsce i finansowanych przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię w ramach funduszy EOG oraz funduszy norweskich na lata 2014–2021. Jest to jeden z programów mających na celu wsparcie organizacji społecznych ze szczególnym uwzględnieniem młodzieży. „Aktywni Obywatele – Fundusz Krajowy wspiera działania prowadzone przez organizacje z całej Polski, ale szczególną uwagę przykłada do wspierania działań podejmowanych przez organizacje mniej doświadczone, spoza dużych aglomeracji i z terenów o ograniczonym dostępie do programów pomocowych i wsparcia infrastrukturalnego oraz organizacje adresujące swoje działania do grup narażonych na dyskryminację i wykluczenie.

²⁸ Zob. ore.edu.pl.

²⁹ Zob. aktywniobywatele.org.pl/o-programie.

We wszystkich działaniach ważną grupą docelową jest młodzież³⁰. Obecnie Fundacja Batorego³¹ realizuje podobny projekt „Masz głos, masz wybór”³².

Inną organizacją prowadzącą działania edukacyjne i aktywizujące dla młodzieży jest Centrum Edukacji Obywatelskiej. Prowadzona przez Centrum akcja „Młodzi głosują”³³ jest jego sztandarową inicjatywą i polega na organizowaniu głosowań w szkołach ponadpodstawowych w przeddzień wyborów. Od momentu zainicjowania projektu w 1995 roku uczestniczyło w nim przy okazji każdego wyborów do 3 milionów młodych ludzi z całego kraju. Oprócz wspomnianej kampanii Centrum Edukacji Obywatelskiej (CEO) tworzy programy i projekty edukacyjne w następujących obszarach: rozwój i doskonalenie szkół, programy nauczania edukacji obywatelskiej, projekty edukacyjne i obywatelskie w dziedzinie kultury, dziedzictwa i mediów, samorząd uczniowski, wolontariat, globalna odpowiedzialność itp. Przykładowe projekty realizowane przez CEO to: „Szkoła Demokracji”, „Młodzież w działaniu”, „Szkoła różnorodności”.

Przed wyborami w 2023 roku wiele organizacji pozarządowych organizowało kampanie profrekwencyjne. Były one szczególnie ukierunkowane na zachęcanie do udziału w wyborach młodych kobiet. Inicjatywy te okazały się ogromnym sukcesem – frekwencja w ostatnich wyborach była rekordowo wysoka, także wśród osób w wieku 18–29 lat. Potwierdzają to badania społeczne: grupami, które najczęściej widziały elementy tych kampanii, byli młodzi ludzie w wieku 18–29 lat (49%) oraz kobiety w wieku 18–39 lat (54%).

ZAPEWNIENIE JAKOŚCI/WYTYCZNE DOTYCZĄCE JAKOŚCI EDUKACJI POZAFORMALNEJ

Ogólną jakość polskiej edukacji obywatelskiej i jej wyniki można ocenić na podstawie międzynarodowych badań porównawczych. W przypadku edukacji pozaformalnej najczęściej stosowaną metodą jest nadzór ekspercki. Wszystkie znaczące programy ogólnokrajowe zazwyczaj zawierają komponent związany z oceną. Brakuje jednak ogólnie przyjętego, skodyfikowanego systemu zapewniania jakości.

³⁰ Tamże.

³¹ Zob. www.batory.org.pl.

³² Zob. www.maszglos.pl.

³³ Zob. opolityce.ceo.org.pl/programy-edukacyjne/mlodzi-glosuja.

Wsparcie dla edukatorów

Wsparcie dla osób działających w obszarze edukacji obywatelskiej jest zapewniane w ramach różnych programów. Większość z nich oferuje możliwość udziału w sesjach szkoleniowych i webinarach. W ramach takich inicjatyw zapewnia się również pomoce dydaktyczne, m.in. podręczniki czy scenariusze. Większe programy, np. Erasmus+, a także organizacje takie jak wspomniane CEO mają sieci współpracowników tworzone przez lokalnych mieszkańców, które zapewniają wsparcie w terenie, a także mobilne zespoły szkoleniowe. Szkolenie szkolących jest szeroko rozpowszechnioną praktyką.

PODNIENIE ŚWIADOMOŚCI POLITYCZNEJ WŚRÓD MŁODYCH LUDZI

DOSTAWCY INFORMACJI/STRUKTURY DORADCZE

Przez wiele lat uważano, że młodzi Polacy nie interesują się polityką. Najnowsze badania wskazują jednak, że ten stan rzeczy ulega zmianie. W raporcie *Wchodzenie w obywatelską dorosłość* (Kajta i in., 2023) napisano: „Jak pokazują analizy CBOS, od 2018 roku możemy obserwować rosnące zainteresowanie polityką wśród młodych Polek i Polaków (18–24 lata), a najwyższy wzrost przyniósł rok 2020, w którym kluczowe okazały się pandemia i zaostrzenie ustawy antyaborcyjnej”. Na początku 2023 roku prawie połowa młodych Polaków (44%) deklaruje średnie zainteresowanie polityką, podczas gdy 21% określiło siebie jako bardzo zainteresowanych tym tematem. W tym kontekście nie powinno dziwić, że 78% młodych Polaków deklaruje chęć wzięcia udziału w wyborach, a swoje zamiary w dużej mierze wprowadzili w życie jesienią 2023 roku.

Informacje medialne na temat uczestnictwa w życiu społecznym i politycznym są dostosowane do odbiorców w średnim wieku. Wyjątkiem od tej reguły jest internet. To tam podejmuje się próby stosowania alternatywnych form komunikacji związanych z polityką i partycypacją. Z jednej strony zdaje się to potwierdzać *Polityczny portret młodych Polaków 2023* (Kądziela, 2023), w którym podano, że: „Głównymi źródłami informacji o polityce dla młodzieży są: media społecznościowe (29,3%) – w szczególności Facebook i Twitter, internetowe serwisy informacyjne (27,7%) oraz rodzina i znajomi (19,4%). Telewizję wskazało 10,6 proc. respondentów, radio – 5%, prasę – 1,8%, a Kościół 1,1%”. Z drugiej strony w miesiącach następujących po wyborach

mieliśmy do czynienia ze zjawiskiem społecznym o nazwie Sejmflix³⁴. W tym okresie młody elektorat zaczął śledzić transmisje z posiedzeń parlamentu w mediach społecznościowych, a dzięki takiemu stylowi prowadzenia obrad marszałek sejmu stał się niejako politycznym showmanem. Kanał Sejmu RP w serwisie YouTube zyskał około 600 tys. subskrypcji w ciągu miesiąca, a obecnie zbliża się do poziomu 750 tys.

SKIEROWANE DO MŁODZIEŻY KAMPANIE INFORMACYJNE DOTYCZĄCE PRAW I WARTOŚCI DEMOKRATYCZNYCH

Kampanie uświadamiające są jedną z najczęstszych form edukacji obywatelskiej w Europie. Większość programów tego rodzaju obejmuje moduły informacyjne, a głównym polem działania w ich ramach jest szkoła. Z tego powodu w inicjatywach tych wykorzystuje się plakaty i ulotki, a także organizuje się spotkania. Kampanie promujące udział w wyborach (nakierowane na zapewnienie dużej frekwencji) są najpowszechniejszą formą inicjatyw informacyjnych. Część z nich skierowana jest głównie do młodych osób posiadających prawa wyborcze.

Przykładem działań cieszących się ogólnopolskim powodzeniem i skierowanych głównie do osób młodych jest kampania „Zmień kraj. Idź na wybory”. W inicjatywę zaangażowało się ponad 100 organizacji pozarządowych. Niemal wszystkie media głównego nurtu zaferowały bezpłatne spoty telewizyjne i radiowe oraz ogłoszenia w prasie, co zaowocowało szerokim zasięgiem przedsięwzięcia. Znajomość kampanii deklarowało ponad 94% Polaków, a 14% najmłodszych wyborców (18–19 lat) stwierdziło, że inicjatywa ta miała decydujący wpływ na ich udział w wyborach (kolejne 36% stwierdziło, że zachęciła ich do głosowania). Ten przykład sprzed lat był inspiracją dla wielu działań profrekwencyjnych realizowanych w 2023 roku. Były one skierowane głównie do młodych kobiet. Kampanie te odniosły ogromny sukces. Frekwencja w ostatnich wyborach w Polsce była rekordowo duża, w tym wśród osób w wieku od 18 do 29 lat. Przykładowe akcje to m.in. reklama telewizyjna Inicjatywy Wschód pn. „Cicho już byłyśmy”, „Masz wybór” – kampania organizowana przez Fundację Batorego wraz z inicjatywą Women’s Voices, inicjatywa „Zmienię to” Międzynarodowego Instytutu Społeczeństwa Obywatelskiego czy kampania „To Twój wybór” Fundacji SexEd.pl Anji Rubik.

³⁴ Zob. pl.wikipedia.org/wiki/Sejmflix.

PROMOWANIE DIALOGU MIĘDZYKULTUROWEGO WŚRÓD MŁODZIEŻY

Polska młodzież jest raczej niechętnie nastawiona do osób o odmiennej religii i kulturze, zwłaszcza tych pochodzących z krajów muzułmańskich. Takie postawy wynikają raczej ze stereotypów pojawiających się w mediach i debacie publicznej niż z osobistych doświadczeń. Dlatego też Rzecznik Praw Obywatelskich sugeruje położenie większego nacisku na działania promujące dialog międzykulturowy i tolerancję. Promocja wspomnianych wartości to jeden z tematów przewodnich większości międzynarodowych wymian młodzieży realizowanych w Polsce w ramach projektów unijnych. Łącznie w programach Erasmus+ wzięło udział kilkadziesiąt tysięcy młodych Polaków.

PARTYCYPACJA CYFROWA

Partycypacja cyfrowa młodych jest obecnie przedmiotem analiz prowadzonych przez agencje rządowe. Obejmuje ona dwa obszary. Pierwszy dotyczy przeciwdziałania cyfrowemu wykluczeniu niektórych grup młodzieży, głównie tych z terenów wiejskich lub zdegradowanych społecznie. Drugi obszar oznacza zapewnienie dostępności cyfrowej instytucji rządowych i samorządowych oraz dostosowanie ich metod komunikacji do praktyk komunikacyjnych młodego pokolenia. Zapobieganie cyfrowemu wykluczeniu to element strategii rządowych, a dokumenty sektorowe przygotowywane są głównie w resortach: Cyfryzacji, Edukacji Narodowej oraz Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej. Edukacja informatyczna rozpoczyna się już w pierwszej klasie szkoły podstawowej, jest obowiązkowa przez cały okres obowiązkowej edukacji (do 18 roku życia). Kwestie poprawy jakości edukacji informatycznej na wszystkich poziomach kształcenia oraz jej przydatności są szeroko dyskutowane.

Wspomniana wcześniej partycypacja cyfrowa instytucji rządowych obejmuje działania mające na celu poprawę komunikacji społecznej ze strony instytucji rządowych i pozarządowych poprzez wykorzystanie mediów społecznościowych. Wszystkie główne instytucje rządowe posiadają własne strony internetowe. Funkcjonuje ponadto jeden, wspólny system internetowy dla wszystkich instytucji rządowych zwany Biuletynem Informacji Publicznej (BIP)³⁵. Składa się on z ujednoliconych rejestrów publicznych dostępnych online, zebranych w systemie standaryzowanych stron zaprojektowanych z myślą o ogóle społeczeństwa. Zobowiązane do udostępniania informacji

³⁵ Zob. www.gov.pl/web/bip.

w BIP są: organy władzy publicznej, jednostki samorządu terytorialnego, organy samorządów gospodarczych i zawodowych, sądy i trybunały, związki zawodowe, partie polityczne oraz wszystkie instytucje realizujące zadania publiczne finansowane ze środków publicznych.

Udostępnianie danych w BIP reguluje Ustawa o dostępie do informacji publicznej (2001). Opiera się ona na art. 61 Konstytucji RP, który zapewnia prawo do informacji i upoważnia polski parlament do uchwalania ustaw gwarantujących to prawo. Ustawa weszła w życie w styczniu 2002 roku. Biuletyn Informacji Publicznej umożliwia dostęp do informacji oraz danych i zasobów posiadanych przez organy publiczne, podmioty prywatne wykonujące zadania publiczne, związki zawodowe i partie polityczne. Wnioski dotyczące konkretnych informacji mogą być składane ustnie lub pisemnie. Odpowiedź na wniosek musi zostać udzielona w ciągu 14 dni. W systemie BIP obowiązkowo zgłasza się informacje o wszelkich wakatach w administracji publicznej, co jest istotne z punktu widzenia młodych ludzi. Obecnie proces wdrażania e-administracji w Polsce jest już na dość zaawansowanym etapie, jednak nadal istnieją pewne luki w tym zakresie.

TRWAJĄCE DEBATY I REFORMY

Debata na temat młodzieży i dzieci dotyczy dwóch ogólnych obszarów. Pierwszym z nich jest kwestia reformy edukacji i programu nauczania: uproszczenie podstawowego programu nauczania w połączeniu z naciskiem na kompetencje i wykorzystanie wiedzy, a nie na zapamiętywanie informacji. Równie ważne jest dążenie do ograniczenia ideologizacji szkoły i pozbycie się z niej jawnych elementów propagandy politycznej, a także uczynienie z niej miejsca przyjaznego i bezpiecznego. Wymaga to nowego podejścia do pedagogiki, uczenia tolerancji i współżycia w różnorodności, a także akceptacji dla różnorodności w różnych formach, w tym etnicznej (zwłaszcza w przypadku ukraińskich dzieci uczęszczających licznie do polskich szkół) oraz społeczności LGBT+. Konieczne jest również zapewnienie wsparcia psychologicznego i dbanie o zdrowie psychiczne młodzieży i dzieci.

Innym kluczowym obszarem jest kwestia praw kobiet, zwłaszcza jeśli chodzi o seksualność, łatwy dostęp do antykoncepcji oraz legalną i bezpieczną aborcję. Kwestie te były jednymi z kluczowych elementów w mobilizacji młodych kobiet, by głosować w ostatnich wyborach parlamentarnych.

BIBLIOGRAFIA

- Fundusz Młodzieżowy (2022). *Załącznik do uchwały nr 159/2022 Rady Ministrów z dnia 19 lipca 2022 roku*.
- ICCS International (2024). *Substantial Percentages of Fourth- and Eighth-Grade Students Worldwide Reach at Least the Low International Benchmarks of Mathematics and Science Achievement in 2023*. Pobrano 9.12.2024 z: www.iea.nl/sites/default/files/2024-11/TIMSS%202023-Press-Release.pdf
- Kajta, J., Pustułka, P., Sarnowska, J., Kwiatkowska, A., Golińska, A. (2023). *Wchodzenie w obywatelską dorosłość. Polityczne wybory młodych Polek i Polaków 2023. Youth Working Papers 2023, 1*. Pobrano 9.12.2024 z: swps.pl/images/STRUKTURA/centra-badawcze/mlodzi-w-centrum/dokumenty/wchodzenie-w-obywatelska-dorososc-raport-2023.pdf
- Kądziela, A. (2023). *Polityczny portret młodych Polaków 2023*. Pobrano 9.12.2024 z: tinyurl.com/yncffks3
- Statut PROM (2017). *Statut Związku Stowarzyszeń Polska Rada Organizacji Młodzieżowych*, tekst jednolity z 25 marca 2017 roku. Pobrano 2.01.2025 z: prom.info.pl/wp-content/uploads/2018/02/statut-ze-zmianami-25.03.2017.pdf
- Young Europe (2023). *This is how people between 16 and 26 years of age think*. TUI Stiftung. Pobrano 9.12.2024 z: www.tui-stiftung.de/wp-content/uploads/2023/06/2023_06_02-YouGov_Ergebnisbericht_TUI-Stiftung_Junges-Europa_EN.pdf
- Wyrzykowska, O., Zapolski-Downar, J. (2021). *Młodzieżowa samorządność w Polsce. Analiza i dalsza perspektywa*. Wydawnictwo Rys. Pobrano 4.12.2024 z: m.82-200.pl/2021/10/oliwia-wyrzykowska-jan-zapolski-downar-mlodziejowa-samorzadnosc-w-polsce-edycja-online-7593.pdf

AKTY PRAWNE

- Kodeks wyborczy (2023). *Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 11 października 2023 roku w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Kodeks wyborczy*. Pobrano 4.12.2024 z: isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20230002408/O/D20232408.pdf
- Rozporządzenie MEN (2017). *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 16 marca 2017 roku w sprawie przeprowadzania postępowania rekrutacyjnego oraz postępowania uzupełniającego do publicznych przedszkoli, szkół i placówek*. Pobrano 9.12.2024 z: bit.ly/3WBBA Ae
- Rozporządzenie MNISW (2010). *Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 17 września 2010 roku w sprawie sposobu i trybu wyłaniania*

- kandydatów na członków Komitetu Polityki Naukowej oraz sposobu powoływania tych członków, Dz.U. z 2010 roku Nr 178, poz. 1198.
- RPW OHiS (2018). *Rządowy Program Wsparcia Rozwoju Organizacji Harcerskich i Skautowych na lata 2018–2030*. Pobrano 10.12.2024 z: niw.gov.pl/wp-content/uploads/2021/04/ROHiS_Program.pdf
- Ustawa o dostępie do informacji publicznej (2001). *Ustawa z dnia 6 września 2001 roku o dostępie do informacji publicznej*, Dz.U. 2001 Nr 112, poz. 1198. Pobrano 9.12.2024 z: isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20011121198/U/D20011198Lj.pdf
- Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (2023). *Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie*. Pobrano 9.12.2024 z: isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20230000571/O/D20230571.pdf
- Ustawa o fundacjach (2023). *Ustawa o fundacjach*. Pobrano 9.12.2024 z: isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20230000166/O/D20230166.pdf
- Ustawa o partiach politycznych (2023). *Ustawa o partiach politycznych*. Pobrano 4.12.2024 z: pkw.gov.pl/uploaded_files/1690922913_ustawa-o-partiach-politycznych.pdf
- Ustawa o samorządzie gminnym (1990). *Ustawa o samorządzie gminnym*, Dz.U. z 1990 roku Nr 16, poz. 95. Pobrano 17.12.2024 z: isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19900160095/U/D19900095Lj.pdf
- Ustawa o zmianie ustawy o samorządzie gminnym (2021). *Ustawa o zmianie ustawy o samorządzie gminnym, ustawy o samorządzie powiatowym, ustawy o samorządzie województwa oraz ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie*, Dz.U. z 2021 roku, poz. 1038. Pobrano 4.12.2024 z: isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20210001038
- Ustawa Prawo o stowarzyszeniach (2020). *Ustawa – Prawo o stowarzyszeniach*. Pobrano 9.12.2024 z: eli.gov.pl/api/acts/DU/2020/2261/text/O/D20202261.pdf
- Ustawa Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (2018). *Ustawa z dnia 20 lipca 2018 roku – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*. Pobrano 4.12.2024 z: isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20230000742/U/D20230742Lj.pdf
- Ustawa Prawo oświatowe (2016). *Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe*. Pobrano 4.12.2024 z: isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20170000059

WOLONTARIAT

WPROWADZENIE

KONTEKST HISTORYCZNY

Wczesne formy wolontariatu w Polsce sięgają XII wieku, kiedy to po raz pierwszy zaczęto dostrzegać problemy społeczne i próbować je rozwiązywać. Przez kolejne wieki, choć nie istniała formalna struktura prawna wolontariatu ani nie było języka, którym opisujemy dziś tę formę działalności, pomoc potrzebującym oferowali działacze społeczni i altruści, m.in. Henryk Jordan i Janusz Korczak. Ten typ postawy przeniknął także do literatury, czego dowodem są tacy fikcyjni bohaterowie, jak Stanisław Wokulski z *Lalki* czy doktor Tomasz Judym z *Ludzi bezdomnych*. Znaczący wpływ na kształt współczesnego wolontariatu i całej działalności charytatywnej w Polsce miały inicjatywy podejmowane przez kolejnych królów, działalność charytatywna przemysłowców w XIX i XX wieku oraz praca wybitnych Polaków z okresu międzywojennego. Wszystkie te inicjatywy tworzyły wczesne ramy instytucjonalne dla wolontariatu.

Wolontariat w znanej dzisiaj formie funkcjonuje w Polsce od początku lat 90. XX wieku, kiedy to działalnością na tym polu w naturalny sposób zajęły się organizacje pozarządowe, a zwłaszcza ruchy stowarzyszeniowe. Dzięki temu obszar ten stał się w dużym stopniu niezależny od woli władzy politycznej. Warto podkreślić, że w ostatnich dwudziestu latach wolontariat ewoluował od jednostkowych przypadków wsparcia, wynikających z obserwacji bieżących potrzeb najbliższego otoczenia, ku rozwiązaniom systemowym, bazującym na podstawach aksjologicznych. Systemy takie ułatwiają współpracę z wolontariuszami w różnych obszarach życia społecznego, przeciwdziałając wykluczeniu przez angażowanie obywateli we wspólne działania.

Pionierską organizacją promującą ideę wolontariatu i jednocześnie pierwszym przykładem instytucjonalizacji tego rodzaju działalności była Ogólnopolska Sieć Centrów Wolontariatu¹. Powstała w Warszawie w 1993 roku i do dziś jest istotnym elementem systemu wolontariatu w Polsce, łącząc wolontariuszy z instytucjami potrzebującymi ich wsparcia. W 1996 roku Stowarzyszenie BORIS² wydało *Roczniak* – publikację w całości poświęconą wolontariatowi. Zawierała ona najprawdopodobniej pierwszą w Polsce analizę prawną relacji między wolontariuszem a organizacją oraz pierwszy

¹ Zob. wolontariat.org.pl.

² Zob. boris.org.pl.

wzór umowy zlecenia dla wolontariuszy. Przepisy dotyczące wolontariatu pojawiały się w polskich aktach prawnych od 2000 roku, pełne ramy prawne wolontariat zyskał jednak dopiero wraz z uchwaleniem w 2003 roku ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Ustawa o działalności pożytku publicznego, 2023).

Sukcesy w zakresie instytucjonalizacji i prawnego uregulowania wolontariatu nie zmieniają jednak faktu, że ten typ działalności wciąż jest w Polsce mniej powszechny niż w krajach o bardziej ugruntowanej demokracji. Socjologowie upatrują przyczyn tej sytuacji głównie w czasach PRL, kiedy to tradycja wolontariatu, przekazywana z pokolenia na pokolenie, została przerwana. Tego typu działalnością zajmował się głównie Związek Harcerstwa Polskiego (ZHP)³ oraz ruchy i organizacje religijne. Dodatkowymi czynnikami ograniczającymi wolontariat są: niższy poziom materialny polskiego społeczeństwa niż obywateli państw Europy Zachodniej (Polacy zamiast na pracy społecznej muszą w większym stopniu koncentrować się na podnoszeniu standardu życia i zaspokajaniu podstawowych potrzeb), a także słaba wiedza na temat organizacji pozarządowych będących naturalnym środowiskiem dla wolontariatu. W Polsce można też zaobserwować swoistą rozbieżność między deklarowanymi wartościami a rzeczywistymi działaniami. Jednym z jej przejawów jest wysoka ocena potencjału społecznikowskiego wskazana w badaniu CBOS (2016): „[Umacnia] się w społeczeństwie [wiarę] w skuteczność wspólnych działań, pojawia się coraz więcej modeli zachęcających do upowszechniania takiej aktywności; ponadto Polacy są w większości nastawieni prospołecznie i zamiast walczyć o własne interesy, wspierają solidarność, wierząc, że wspólne działanie na rzecz najbliższego otoczenia może okazać się skuteczne i przynieść wymierne korzyści lokalnej społeczności”. Ta dysproporcja zanikła w 2022 roku wraz z rosyjską inwazją na Ukrainę. Polskie społeczeństwo (w tym wielu młodych ludzi) spontanicznie podjęło działania na rzecz milionów ukraińskich uchodźców wojennych. Obywatele działali oddolnie, niezależnie od struktur rządowych. Wysiłki organizacji pozarządowych, grup nieformalnych i pojedynczych osób niejako wymusiły na ówczesnej władzy podjęcie decyzji w sprawie wsparcia finansowego dla Polaków przyjmujących uchodźców z Ukrainy, uregulowania statusu uchodźców oraz zapewnienia dostępu ukraińskich dzieci do polskich szkół. Autorzy raportu „Gościenna Polska 2022+” (Bukowski, Duszczyk, 2022,

³ Zob. zhp.pl.

s. 99] wskazują, że „W pierwszych tygodniach od wybuchu wojny funkcję opieki nad uchodźcami wojennymi z Ukrainy podjęli obywatele, organizacje i samorządy. Wzięli oni na siebie główny ciężar pomocy przede wszystkim w początkowym okresie, udzielając uchodźcom wojennym bardzo ważnego krótkookresowego wsparcia materialnego, społecznego i psychologicznego. Bardzo dużą skalę przybrała oddolna inicjatywa przyjmowania gości do prywatnych domów i mieszkań. Przy granicy natychmiast pojawiły się organizacje pozarządowe z pomocą doraźną, a w większych miastach i miasteczkach rozpoczęło się tworzenie sztabów kryzysowych oraz załączków punktów recepcyjnych”. System ten funkcjonował jeszcze kilka miesięcy „po wybuchu wojny [...], w dużej mierze dzięki wolontariuszom i pracownikom organizacji pozarządowych i samorządu terytorialnego”.

Dane Głównego Urzędu Statystycznego (GUS)⁴ pokazują wyraźny wzrost aktywności wolontariuszy w kontekście pomocy udzielanej uchodźcom ukraińskim. GUS regularnie przeprowadza badanie „Praca niezarobkowa poza gospodarstwem domowym”. Autorzy przygotowanego na jego podstawie opracowania *Wolontariat w 2022 roku* wskazują, że poziom zaangażowania w wolontariat w czterech tygodniach poprzedzających wywiad był „najwyższy w okresie od 21 lutego do 20 marca 2022 roku (37,1%), co wiązało się ze zwiększeniem pomocy nieznanym i większym zaangażowaniem w ramach organizacji i instytucji w związku z sytuacją wywołaną działaniami wojennymi na terytorium Ukrainy” (GUS, 2022).

WOLONTARIAT – DEFINICJE

Pierwsza polska instytucja, która promowała ideę wolontariatu – Ogólnopolska Sieć Centrów Wolontariatu – definiuje ten obszar jako „świadomą, dobrowolną działalność podejmowaną na rzecz innych, wykraczającą poza więzi rodzinno-przyjacielsko-koleżeńskie”, a wolontariusza jako „osobę fizyczną, która dobrowolnie, ochotniczo i bez wynagrodzenia wykonuje świadczenia na rzecz organizacji, instytucji lub osób indywidualnych, wykraczając poza więzi koleżeńsko-rodzinne”⁵. Choć definicja ta funkcjonuje od lat, rodzi szereg wątpliwości. Trudności sprawia określenie granic „więzi rodzinnych i przyjacielskich” (np. ustalenie, czy pomoc przyjaciółce babci w robieniu zakupów można uznać za wolontariat). Jeśli to się nie uda, to czy kluczem

⁴ Zob. stat.gov.pl/en.

⁵ Zob. wolontariat.org.pl/wolontariusze/kim-jest-wolontariusz.

do rozróżnienia definicyjnego może być sposób, w jaki potencjalny wolontariusz nawiązuje kontakt z osobą, grupą lub środowiskiem, dla których zamierza pracować? Nie jest też jasne, czy pomoc sąsiadom w czasie klęski żywiołowej (co jest powszechną praktyką na polskiej wsi) powinna być traktowana jako wolontariat jednorazowy, a regularna praca dla parafii – jako pełnoetatowy.

Kolejnym zagadnieniem jest brak rozróżnienia między wolontariatem formalnym i nieformalnym, o czym się nie wspomina w Ustawie o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie z 2003 roku, mimo że było ono szeroko dyskutowane w momencie jej uchwalenia. Dokument ten definiuje wolontariusza jako „osobę fizyczną, która ochotniczo i bez wynagrodzenia wykonuje świadczenia na zasadach określonych w ustawie” (art. 2, ust. 3).

Między wspomnianymi definicjami istnieje kilka istotnych rozbieżności. Przede wszystkim ustawa znacząco formalizuje działania wolontariusza, umieszczając je w jasno określonych ramach prawnych, opisujących relację między nim a instytucją korzystającą z jego pracy (skutkiem czego jest pojawienie się w przestrzeni publicznej takich określeń, jak „wolontariat nieformalny”, a nawet „wolontariat szarej strefy”). Ogólnopolska Sieć Centrów Wolontariatu nie narzuca ograniczeń definicyjnych w zakresie relacji między wolontariuszem a osobami korzystającymi z jego pomocy.

Problemem – zwłaszcza przy próbie oszacowania skali zjawiska wolontariatu – jest kwestia działalności w stowarzyszeniu. Ustawa nie wprowadza tutaj ograniczeń⁶, co oczywiście ma swoje uzasadnienie – stowarzyszenia, jako najpowszechniejsza formuła prawna działalności pozarządowej, opierają się na wolontariacie swoich członków (przez wiele lat w badaniach takie osoby nie były uwzględniane). Z drugiej strony trudno byłoby wyznaczyć wyraźne granice i określić, którzy członkowie stowarzyszenia są wolontariuszami, a którzy nimi nie są.

Wydaje się, że przy tak dużych wątpliwościach najłatwiej byłoby zapytać Polaków, czy uważają się za wolontariuszy, jednak przeszkodą jest brak wiedzy na temat tego obszaru działalności, nawet wśród osób angażujących się społecznie (co jest skutkiem niskiego poziomu edukacji obywatelskiej). Z raportu przygotowanego przez Centrum Badań Opinii Społecznej (CBOS, 2024) wynika, że na pytanie: „Czy jesteś wolontariuszem”, jedynie 8% Polaków odpowiedziało twierdząco. Tak niski deklarowany wskaźnik

⁶ Art. 42, ust. 3: „Członek stowarzyszenia może również wykonywać świadczenia, jako wolontariusz, na rzecz stowarzyszenia, którego jest członkiem”.

poziomu zaangażowania w wolontariat utrzymuje się od prawie dwóch dekad – od 2006 roku waha się między 4% a 9%.

Warta wzmianki jest też kwestia nadużywania pojęcia „wolontariat” na określenie praktyk zawodowych (np. studenckich) oraz bezpłatnych staży. Należy podkreślić, że tego rodzaju aktywności – podobnie jak „prace społeczne” w PRL bądź zastępcza służba cywilna w ośrodkach opiekuńczych, domach kultury lub szpitalach w miejsce obowiązkowej służby wojskowej – nie spełniają warunku (lub spełniają go w bardzo ograniczonym stopniu) dobrowolności wolontariatu. Często „wolontariat” jest wytrychem stosowanym do angażowania pracowników (zwłaszcza młodszych) w nieodpłatną, a tym samym nielegalną, dodatkową pracę.

Na zakończenie rozważań definicyjnych warto umiejscowić wolontariat w szerszym kontekście działań na rzecz środowiska społecznego – zwłaszcza współczesnego pojmowania pojęć dobroczynności i akcji charytatywnej. Najprościej rzecz ujmując, zarówno wolontariat, jak i filantropia (obejmująca pomoc finansową lub materialną) są obecnie ich częścią.

ZAANGAŻOWANIE MŁODYCH POLAKÓW W WOLONTARIAT

Polska młodzież częściej się angażuje w wolontariat w porównaniu z innymi grupami wiekowymi. Jak wynika z raportu przygotowanego przez Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS, 2024), w 2023 roku 9% osób w wieku od 18 do 24 lat miało przynajmniej jedno doświadczenie z wolontariatem, wśród osób w wieku od 25 do 34 lat wskaźnik ten wyniósł 12%. Wartość ta waha się – 14% osób w wieku od 18 do 24 lat potwierdziło swoje zaangażowanie w wolontariat w 2016 roku. Przyczynia się do tego kilka czynników. W badaniu z 2016 roku co trzeci młody respondent deklarował przynależność do grup nieformalnych, stowarzyszeń, organizacji, klubów, grup fanowskich, związków i ruchów religijnych. Z drugiej strony młodzi ludzie częściej niż starsi określali swoje zaangażowanie społeczne mianem „wolontariatu”. Wynika to prawdopodobnie z ich masowego zaangażowania w jednorazowe akcje, np. w zbiórki Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy lub w działania w ramach Szlachetnej Paczki.

Młode osoby chętniej niż przedstawiciele innych grup włączają się w pracę na rzecz swojego najbliższego otoczenia, a „uczniowie i studenci częściej niż inni mówią o wolontariacie w swoim kręgu znajomych i kolegów w szkole lub na studiach” (GUS, 2017, s. 27). O ich zaangażowaniu w tego typu działalność

pośrednio świadczy rosnąca liczba organizacji młodzieżowych. Jeśli chodzi o preferowane miejsca i sposoby działania (niekoniecznie w ramach wolontariatu), „najmłodszy respondenci (w wieku od 18 do 24 lat), głównie uczniowie i studenci, wyróżniają się aktywnością w związkach, klubach i stowarzyszeniach sportowych, w organizacjach młodzieżowych (harcerstwo, koła i stowarzyszenia studenckie itp.), w zespołach artystycznych, takich jak chóry, zespoły taneczne i teatralne, towarzystwa naukowe” (GUS, 2017, s. 27).

Ze wspomnianego już opracowania *Wolontariat w 2022 roku* (GUS, 2022) wynika z kolei, że w pierwszym kwartale 2022 roku 26,7% Polaków w wieku 15–24 lat aktywnie działało na polu wolontariatu, co było jednym z najniższych wyników we wszystkich grupach wiekowych (średnia dla populacji wyniosła 28,4%, najwyższy odsetek – 33,6% – odnotowano wśród osób w wieku 45–54 lat). Wyniki te pozostają w sprzeczności z danymi ze wspomnianego wyżej badania CBOS. Przyczyn tych różnic należy upatrywać najprawdopodobniej w problemach definicyjnych związanych z wolontariatem oraz w sposobie zadawania pytań w tych dwóch badaniach. Badanie CBOS dotyczy wprost bycia wolontariuszem, podczas gdy w opracowaniu GUS respondenci mogli zaznaczyć różne konkretne formy zaangażowania w wolontariat.

Na spadek poziomu zaangażowania w nieodpłatną pracę na rzecz innych wskazują badania dotyczące polskich organizacji pozarządowych. Z raportu „Kondycja organizacji pozarządowych. Trendy 2002–2022” (Charycka, Gumkowska, Bednarek, 2022) wynika, że „organizacje i fundacje coraz częściej korzystają ze wsparcia wolontariuszy, ale liczba osób, na które przeciętna organizacja może w tej kwestii liczyć, maleje”. W latach 2006–2021 odsetek organizacji korzystających z wolontariatu osób niebędących ich członkami wzrósł z 40% do 61%. „Spadek liczby osób zaangażowanych w wolontariat w organizacjach obserwuje się od lat. Od 2002 roku przeciętna liczba wolontariuszy zaangażowanych w pracę organizacji spadła trzykrotnie (z 15 do zaledwie 5 w 2021 roku). Równie duży spadek odnotowano w liczbie wolontariuszy ściśle współpracujących z organizacją, czyli osób pracujących na jej rzecz przynajmniej raz w miesiącu”. Sytuacja ta – co potwierdzają wspomniane badania CBOS (2024) – może wynikać z ograniczeń narzuconych w związku z pandemią COVID-19 (choć sam trend ją wyprzedza). Autorzy raportu sugerują również, że może to wynikać z widocznej w ostatnich latach tendencji do „większego oddolnego zaangażowania społecznego, które niekoniecznie odbywa się bez udziału organizacji pozarządowych, czyli zaangażowania w grupy nieformalne, inicjatywy oddolne i inne tego typu

formy, które stały się szczególnie widoczne w czasie pandemii i na początku rosyjskiej inwazji na Ukrainę”. Spadek aktywności wolontariackiej wśród młodzieży może mieć swoje źródło w trwającym kryzysie polskiego systemu edukacji (hamującym rozwój wolontariatu szkolnego), a także w niechęci młodych ludzi do działania w organizacjach pozarządowych, zarządzanych przez osoby z pokolenia ich rodziców lub dziadków.

Przepisy ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie wskazują, że instytucja korzystająca z pracy wolontariusza musi zapewnić mu bezpieczne i higieniczne warunki wykonywania zadań, środki ochrony indywidualnej i ubezpieczenie od następstw nieszczęśliwych wypadków, a także – jeżeli zadania realizowane są na terytorium innego państwa w rejonie konfliktu zbrojnego lub klęski żywiołowej – ubezpieczenie od następstw nieszczęśliwych wypadków i kosztów leczenia za granicą (chyba że świadczenia te wynikają z innych przepisów). Wolontariusz ma prawo do zwrotu kosztów podróży i utrzymania (może z niego zrezygnować), a odpowiednie porozumienie powinno również określać zasady pokrywania innych kosztów związanych z jego pracą (np. szkoleń lub ubezpieczenia od odpowiedzialności cywilnej).

DZIAŁANIA PAŃSTWA NA RZECZ WOLONTARIATU MŁODZIEŻY

PODMIOTY ZAANGAŻOWANE W ORGANIZACJĘ WOLONTARIATU MŁODZIEŻY

Główne podmioty zaangażowane w rozwój wolontariatu (bez wyodrębniania młodzieży jako osobnej grupy wiekowej – poza Komitetem ds. Pożytku Publicznego):

- Narodowy Instytut Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego⁷ wraz z Komitetem ds. Pożytku Publicznego⁸, odpowiedzialny za koordynację i monitorowanie interakcji rządu z organizacjami sektora pozarządowego oraz z podmiotami ekonomii społecznej i spółdzielniami socjalnymi. Narodowy Instytut Wolności wdraża też Korpus Solidarności⁹ – program wolontariatu długoterminowego. Od 2019 roku działa Rada Dialogu

⁷ Zob. niw.gov.pl.

⁸ Zob. gov.pl/web/pozytek.

⁹ Zob. niw.gov.pl/nasze-programy/korpus-solidarnosci.

z Młodym Pokoleniem¹⁰, organ doradczy przy Komitecie ds. Pożytku Publicznego, powstały w odpowiedzi na postulaty zwiększenia udziału młodych osób w rządowym procesie decyzyjnym.

- samorządy lokalne: każda jednostka samorządu terytorialnego stara się wspierać rozwój aktywności społecznej – zwykle poprzez budżety partycypacyjne i współpracę z organizacjami pozarządowymi, ale też w ramach programów dotyczących wolontariatu, także młodzieżowego (np. Aktywna Warszawska Młodzież¹¹ i Ochotnicy Warszawscy¹²).
- lokalne instytucje publiczne, np. ośrodki pomocy społecznej czy ośrodki kultury (w ramach realizowanych projektów).
- podmioty niepubliczne, w tym zwłaszcza Centra Wolontariatu i Centra Wspierania Organizacji Pozarządowych oraz duże ogólnopolskie organizacje pozarządowe, takie jak Ochotnicze Straże Pożarne.

Wsparcie wolontariatu młodzieżowego przewidziane jest w działaniach:

- szeroko pojętego sektora edukacji: od 2017 roku działania wolontariackie w szkołach w całej Polsce mogą być realizowane zgodnie ze statutem danej placówki, co wynika z zapisów Prawa oświatowego (Ustawa Prawo oświatowe). Wolontariat prowadzi samorząd szkolny we współpracy z dyrekcją, a ponadto może on powołać spośród swoich członków radę wolontariatu.
- wyspecjalizowanych jednostek samorządu terytorialnego oraz szkół, organizujących kluby wolontariusza (np. Szkolny Klub Wolontariatu) czy angażujących uczniów w ogólnopolskie akcje, np. w akcje Fundacji Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy, Stowarzyszenia Wiosna (inicjatywa Szlachetna Paczka), Caritas Polska (Wigilijne Dzieło Pomocy Dzieciom) czy Banków Żywności (Świąteczna Zbiórka Żywności).
- Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (dawniej Ministerstwa Edukacji i Nauki), które wydało poradnik *Wolontariat w szkole*

¹⁰ Zob. tinyurl.com/ya4vjea5.

¹¹ Zob. tinyurl.com/45xwm2hm.

¹² Zob. ochotnicy.waw.pl.

- *uwarunkowania prawne*¹³, przeznaczony dla rodziców, nauczycieli, uczniów i dyrekcji szkół.

- niepublicznych organizacji i programów młodzieżowych, w tym Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności (która zainicjowała program „Równać Szanse”¹⁴), Centrum Edukacji Obywatelskiej (program „Wolontariat szkolny”¹⁵), Fundacji Świat na Tak (konkurs „Ośmiu Wspaniałych”¹⁶).

Nie istnieje ugruntowana współpraca z systemami wolontariatu w innych krajach, umożliwiająca wymianę informacji i identyfikację dobrych praktyk. Niemniej jednak Polska jest bardzo aktywna w programie Europejski Korpus Solidarności, a Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, czyli Polska Narodowa Agencja Programu Erasmus+ i Europejskiego Korpusu Solidarności¹⁷, pozostaje w ścisłym kontakcie w tej sprawie z podobnymi instytucjami za granicą.

WSPÓŁPRACA MIĘDZYSEKTOROWA

Ponieważ nie funkcjonuje w Polsce centralnie administrowany i zarządzany system wolontariatu młodzieżowego, nie ma planowanego i skoordynowanego podziału obowiązków między poziomem krajowym a lokalnym. Agencje, ministerstwa i ich departamenty nie współpracują ze sobą w tym zakresie.

Ogólnopolska Sieć Centrów Wolontariatu (16 jednostek w całym kraju oraz stowarzyszone z nimi Lokalne Centra Wolontariatu) dąży do zbudowania podstaw systemu koordynacji. Wszystkie powiązane Centra Wolontariatu w Polsce pracują na bazie jednolitych standardów¹⁸. Mają one jednak ograniczone oddziaływanie – zarówno terytorialne (poziom województwa lub regionu), jak i systemowe (brak kompetencji zarządczych i środków finansowych w instytucjach niepublicznych). Centra nie zajmują się wyłącznie najmłodszą grupą wiekową wśród wolontariuszy, choć podejmują specjalne działania na jej rzecz.

Trzeba zaznaczyć, że w Polsce nie opracowano krajowej strategii wolontariatu młodzieżowego, istnieje jednak dokument, który zawiera elementy strategicznych rozwiązań dla całości wolontariatu – Strategia Rozwoju

¹³ Zob. tinyurl.com/5n6neyn5.

¹⁴ Zob. rownacszanse.pl.

¹⁵ Zob. tinyurl.com/4p5xh4tc.

¹⁶ Zob. swiatnatak.pl/edycja-konkursu-2023.

¹⁷ Zob. frse.org.pl.

¹⁸ Zob. wolontariat.org.pl/siec/standardy-sieci.

Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030¹⁹. Ujęto w nim trzy cele szczegółowe, z których pierwszy dotyczy kwestii zaangażowania obywateli w życie publiczne. Jednym z zadań w ramach tego celu jest zwiększenie aktywności i kompetencji obywateli poprzez wspieranie działalności wolontariackiej, ruchu harcerskiego i uniwersytetów ludowych (zadanie 1.2.2.). W tym celu powstały trzy projekty strategiczne: „Korpus Solidarności. Program wspierania i rozwoju wolontariatu długoterminowego na lata 2018–2030”²⁰, „Rządowy Program Wsparcia Rozwoju Organizacji Harcerskich i Skautowych 2018–2030”²¹ (oba skierowane głównie do młodzieży) oraz „Program Rozwoju Uniwersytetów Ludowych na lata 2020–2030”²².

Za realizację Strategii w obszarze celu nr 1 odpowiada Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, współpracująca z Narodowym Instytutem Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego, a ogólny nadzór sprawuje Przewodniczący Komitetu ds. Pożytku Publicznego. Strategia zakłada także wzmocnienie współpracy z partnerami regionalnymi i lokalnymi – samorządami lokalnymi i gminnymi, organizacjami pozarządowymi i indywidualnymi organizatorami wolontariatu, którzy mogą się przyczynić do rozwoju tego typu działalności w społecznościach lokalnych.

WOLONTARIAT MŁODZIEŻOWY NA POZIOMIE KRAJOWYM

Dla rozwoju wolontariatu młodzieżowego kluczowe są założenia zawarte w następujących dokumentach:

1. „Korpus Solidarności. Program wspierania i rozwoju wolontariatu długoterminowego na lata 2018–2030”

Koncentruje się on na czterech głównych grupach docelowych: wolontariuszach, organizatorach wolontariatu, koordynatorach wolontariatu oraz społeczności skupionej wokół wolontariuszy. Powstały w jego ramach Program Wsparcia i Rozwoju Wolontariatu Długoterminowego na lata 2018–2030 jako jedną z grup docelowych określa młodzież. Strategicznym celem tego programu jest „pomoc w rozwoju społeczeństwa obywatelskiego poprzez tworzenie i wdrażanie rozwiązań zachęcających do systemowego i długotrwałego zaangażowania w wolontariat”. Zakłada on m.in. zwiększenie

¹⁹ Zob. tinyurl.com/4bhrd8hb.

²⁰ Zob. korpussolidarnosci.gov.pl.

²¹ Zob. niw.gov.pl/nasze-programy/program-wsparcia-harcerstwa.

²² Zob. niw.gov.pl/nasze-programy/universytety-ludowe.

liczby osób zaangażowanych w wolontariat długoterminowy, poprawienie skuteczności koordynatorów działań wolontariackich, zwiększenie liczby organizatorów tego typu inicjatyw, poprawę społecznego odbioru wolontariatu oraz edukację społeczeństwa w tym zakresie. Program przewiduje realizację różnego rodzaju kursów i szkoleń, a także uruchomienie programu świadczeń („Karta wolontariusza”) i mikrograntów. Powstać ma ponadto baza danych wolontariuszy i organizacji zajmujących się taką działalnością.

2. „Rządowy Program Wsparcia Rozwoju Organizacji Harcerskich i Skautowych 2018–2030”

Program jest nową formą wsparcia dla organizacji harcerskich będących ważnym partnerem państwa w działaniach na rzecz rozwoju i wychowywania młodych ludzi. Adresowany jest przede wszystkim do organizacji objętych Honorowym Protektoratem Prezydenta RP nad Ruchem Harcerskim w Polsce i poza granicami kraju, a jego celem jest „wzmocnienie ruchu harcerskiego w kontekście potencjału instytucjonalnego, a także upodmiotowienie jego funkcjonowania poprzez podnoszenie umiejętności, kompetencji i kwalifikacji pedagogów oraz dzieci i młodzieży zaangażowanych w ruch harcerski. Wspierany ma być także wolontariat w ramach ruchu skautowego”.

Oprócz wymienionych dokumentów znaczenie mają również działania mające na celu kształtowanie postaw prospołecznych wśród uczniów. Zadaniem dyrekcji szkół jest tworzenie warunków do rozwoju wolontariatu w zarządzanych jednostkach. Uczniowie, za pośrednictwem swoich rad, mogą realizować tego typu inicjatywy i tworzyć tzw. rady wolontariatu. Nie ma wprawdzie zbiorczych danych dla całego kraju, ale publikacje dotyczące poszczególnych województw (np. *Diagnoza wolontariatu szkolnego w województwie małopolskim 2021 – raport z badania*²³) wskazują na zróżnicowanie działań w ramach wolontariatu szkolnego. W szkołach wspierających wolontariat najczęściej polega on na pracy grupy uczniów pod nadzorem nauczyciela (tak jest w nieco ponad połowie placówek edukacyjnych). Szkolne Kluby Wolontariatu funkcjonują w co trzeciej szkole. Najczęściej uczniowie angażują się w pomoc potrzebującym i organizowanie szkolnych akcji charytatywnych, zatem znaczna część szkolnego wolontariatu ma charakter przypadkowy i zorientowany na działanie.

²³ Zob. tinyurl.com/3ezz96ne.

Długotrwały brak ogólnopolskiego programu wolontariatu młodzieżowego powoduje wzrost znaczenia strategii tworzonych na potrzeby poszczególnych regionów i miast. Warto zwrócić uwagę na prowadzony od 2016 roku projekt „Ochotnicy Warszawscy”²⁴, często przywoływany jako model i inspiracja dla działań podejmowanych w innych miejscowościach. Jedną z grup docelowych w ramach tego przedsięwzięcia jest najmłodsza grupa wiekowa. W opisie projektu wskazuje się, że „Konieczne jest organizowanie, wspieranie i promowanie wolontariatu w placówkach oświatowych wszystkich szczebli. Ważne jest zachęcanie dzieci i młodzieży do zdobywania doświadczeń wolontariackich, od etapu przedszkolnego poprzez kolejne etapy kształcenia ogólnego”. Podkreślone jest w nim także znaczenie wolontariatu jako sposobu na „wzmocnienie solidarności międzypokoleniowej poprzez równoczesne zaangażowanie i współpracę młodzieży i osób starszych”.

W związku z tym, że w Polsce nie ma odrębnego narodowego programu wolontariatu młodzieżowego, nie można określić założeń budżetowych na tego typu działalność. Środki na realizację Strategii Rozwoju Kapitału Ludzkiego zostały określone w sposób ogólny, bez podziału na poszczególne cele strategii. Budżet „Korpusu Solidarności” ustalono na 54 mln złotych (ze środków Funduszu Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego), natomiast „Rządowego Programu Wsparcia Rozwoju Organizacji Harcerskich i Skautowych 2018–2030” na 197 mln złotych.

PROGRAMY MOBILNOŚCI TRANSGRANICZNEJ

Najważniejszym programem UE dotyczącym wolontariatu młodzieży jest Europejski Korpus Solidarności (EKS)²⁵. Umożliwia on młodym ludziom zaangażowanie się w lokalne inicjatywy oraz udział w projektach wolontariatu przynoszących korzyści społecznościom w całej Europie. Osoby zainteresowane udziałem w Europejskim Korpusie Solidarności muszą się zarejestrować w bazie wolontariuszy, a następnie znaleźć interesujący je projekt. Za granicę mogą wyjechać młodzi ludzie w wieku od 18 do 30 lat, legalnie mieszkający w Polsce.

Materiały informacyjne na temat polskich programów wolontariatu międzynarodowego nie pozwalają oszacować skali finansowego zaangażowania państwa. Ministerstwo Spraw Zagranicznych prowadzi program Polska

²⁴ Zob. ochotnicy.waw.pl/o-projekcie.

²⁵ Zob. eks.org.pl.

pomoc²⁶, w którego ramach organizacje oddelegowują wolontariuszy do pracy przy projektach realizowanych przez podmioty zagraniczne. Inicjatywa ta funkcjonuje od 2008 roku, a jej celem jest wspieranie bezpośredniego zaangażowania polskich obywateli w pomoc mieszkańcom krajów rozwijających się oraz upowszechnianie wiedzy na temat tamtejszych problemów.

Z inicjatyw dotyczących wolontariatu międzynarodowego warto wymienić także:

- obozy organizowane przez Stowarzyszenie Promocji Wolontariatu²⁷;
- obozy wolontariackie, wolontariat europejski i projekty wolontariatu długoterminowego organizowane przez Stowarzyszenie Jeden Świat – SCI Poland²⁸;
- projekty wolontariatu globalnego Stowarzyszenia AIESEC Polska²⁹;
- projekty Salezjańskiej Fundacji Misyjnej „Don Bosco”³⁰ oraz Salezjańskiego Wolontariatu Misyjnego „Młodzi Światu”³¹;
- wolontariat międzynarodowy w ramach projektów pomocy humanitarnej i rozwojowej Fundacji Polskie Centrum Pomocy Międzynarodowej³².

RAMY PRAWNE DOTYCZĄCE WOLONTARIUSZY ZAGRANICZNYCH W POLSCE

Ponieważ wolontariat jest usługą równoważną pracy (ale nie pracą jako taką), zasady obowiązujące cudzoziemców są takie same jak w przypadku polskich wolontariuszy. Cudzoziemiec nie ma obowiązku uzyskiwania zezwolenia na angażowanie się w nieodpłatną działalność na rzecz innych. Jeżeli osoba z zagranicy zawiera porozumienie o współpracy z beneficjentem na terytorium Polski na okres dłuższy niż 30 dni, wówczas musi zostać ubezpieczona od następstw nieszczęśliwych wypadków. Ponadto w ramach koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego w Unii Europejskiej obywatele państw członkowskich korzystają z ochrony przyznanej im na mocy przepisów wspólnotowych. Ubezpieczenie od odpowiedzialności cywilnej

²⁶ Zob. www.gov.pl/web/polskapomoc.

²⁷ Zob. workcamps.pl.

²⁸ Zob. poland.sci.ngo.

²⁹ Zob. aiesec.pl.

³⁰ Zob. fundacijadonbosco.org/dzialalnosc.

³¹ Zob. swm.pl/wolontariat.

³² Zob. pcpm.org.pl.

jest dostępne w przypadkach określonych w przepisach szczególnych, tj. gdy wolontariusze wykonują świadczenia w placówkach opiekuńczo-wychowawczych. W pozostałych sytuacjach beneficjent może je wykupić według własnego uznania. Na stronie internetowej Urzędu do Spraw Cudzoziemców znajdują się informacje na temat wolontariatu w ośrodkach dla uchodźców³³. Praca ta może polegać m.in. na pomocy obcokrajowcom w załatwianiu spraw urzędowych, transporcie do lekarza, nauce języka polskiego, wsparciu w codziennych sprawach.

Od wolontariuszy zagranicznych z krajów Unii Europejskiej, którzy chcą działać w Polsce, nie wymaga się wiz. Muszą oni jednak zarejestrować w odpowiednim Urzędzie Wojewódzkim pobyt dłuższy niż 90 dni. Informacje na temat regulacji wizowych dla obywateli spoza Unii Europejskiej są dostępne na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Zagranicznych³⁴.

W Polsce nie wprowadzono przepisów dotyczących zapewniania jakości w ramach wolontariatu młodzieżowego lub wolontariatu w ogóle. Nie istnieje krajowy rejestr organizacji oferujących możliwość pracy wolontariackiej. Głównym źródłem wiedzy i kontaktów dla osób poszukujących takich form działania oraz dla instytucji i organizacji chcących ich zatrudnić jest sieć Centrów Wolontariatu, którą tworzą regionalne i lokalne Centra Wolontariatu oraz organizacje pozarządowe o charakterze infrastrukturalnym (parasolowym). Jedynym sposobem na wycofanie wsparcia dla organizacji, która niewłaściwie prowadzi swoje programy wolontariatu, jest kontrola prowadzona przez sponsorów w okresie finansowania. Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie przewiduje także możliwość odebrania statusu Organizacji Pożytku Publicznego (uprawniającego m.in. do udziału w mechanizmie przekazywania 1,5% podatku), jednak tylko w przypadku, gdy kontrola ministerialna wykaże w instytucji nieprawidłowości formalne wymienione w ustawie (brak sprawozdań, niezgłoszone zbiórki publiczne lub niewłaściwe rozliczanie dotacji) – nie przewiduje się tego typu kary w przypadku stwierdzenia uchybień w trakcie dogłębnej oceny jakości prowadzonych działań.

³³ Zob. tinyurl.com/4rmywmm5.

³⁴ Zob. www.gov.pl/web/diplomacy/visas.

DZIAŁANIA INFORMACYJNE I UPOWSZECHNIAJĄCE

Działania informacyjne sektora publicznego w zakresie dostępności wolontariatu młodzieżowego ograniczają się do publikowania ogólnych przepisów na temat działalności wolontariackiej na stronie internetowej Komitetu ds. Pożytku Publicznego³⁵. Informacje na temat wolontariatu młodzieżowego można też znaleźć na stronach internetowych Narodowego Instytutu Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego (np. w protokole ze spotkania zespołu eksperckiego ds. tworzenia polityki wolontariatu szkolnego przy Polskim Korpusie Solidarności). Instytucja ta realizuje program Korpus Solidarności. Podstawowym kompendium wiedzy o wolontariacie jest strona internetowa Ogólnopolskiej Sieci Centrów Wolontariatu³⁶. Sieć realizuje również spotkania skierowane do instytucji zajmujących się wolontariatem (m.in. w ramach projektu „Warszawski Wolontariat”), prowadzi Internetowe Biuro Pośrednictwa Wolontariatu, a także organizuje (od 2015 roku) ogólnopolski konkurs „Barwy Wolontariatu”³⁷ (we współpracy z regionalnymi i lokalnymi Centrami Wolontariatu, a także podmiotami wspierającymi polski sektor pozarządowy).

We wcześniejszych latach podnoszeniem świadomości społecznej na temat wolontariatu młodzieżowego zajmowało się przede wszystkim Ministerstwo Edukacji Narodowej w ramach takich inicjatyw, jak: „Wolontariusz Roku”, „Nauczyciel – Wolontariusz Roku”, „Otwarta Szkoła” (konkurs mający wpłynąć na zwiększenie aktywności obywatelskiej i zaangażowania młodzieży), „Wolontariat Harcerski” i „Wolontariat Szkolny” (konkursy mające na celu zapewnienie szkoleń dla wolontariuszy i promocję działań na rzecz innych). Obecnie na stronie internetowej Ministerstwa Edukacji Narodowej nie ma informacji o tych działaniach.

Warto także wspomnieć o Stowarzyszeniu Promocji Wolontariatu, które propaguje tę działalność, jako jedną z form kontaktów młodzieży na poziomie międzynarodowym, natomiast Fundacja Dobra Sieć prowadzi portal poświęcony wolontariatowi online³⁸, a także projekty wykorzystujące nowe technologie do wzmacniania społeczeństwa obywatelskiego i zwiększania poziomu zaangażowania społecznego.

³⁵ Zob. www.gov.pl/web/pozytek.

³⁶ Zob. wolontariat.org.pl.

³⁷ Zob. wolontariat.org.pl/barwy-wolontariatu.

³⁸ Zob. dobrasiec.org/projekty/e-wolontariat-pl.

Co roku 5 grudnia obchodzony jest Międzynarodowy Dzień Wolontariusza, ale związane z tą datą wydarzenia organizowane są spontanicznie i opcjonalnie przez poszczególne organizacje i instytucje – nie ma koordynacji na poziomie ogólnopolskim. Do propagowania wolontariatu młodzieży w ostatnich latach znacząco przyczyniły się międzynarodowe wydarzenia organizowane w Polsce: Mistrzostwa Europy w Piłce Nożnej 2012 i Dni Młodzieży (2016), a media co roku nagłaśniają masowe wydarzenia charytatywne z udziałem wolontariuszy (np. „Szlachetna Paczka”, finały Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy). Wolontariat mógłby być potencjalnie promowany w ramach Programów Współpracy z Organizacjami Pozarządowymi, które są obligatoryjnie przyjmowane (na mocy Ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie) przez samorządy, nie jest on ujmowany wśród planowanych priorytetowych zadań publicznych.

Warto również wspomnieć o platformie e-wolontariatu³⁹ oferującej możliwość zaangażowania się w działania na rzecz innych w sieci.

UZNAWANIE UMIEJĘTNOŚCI

Żaden z wymienionych wcześniej dokumentów regulujących kwestię wolontariatu nie zawiera szczegółowych zapisów dotyczących umiejętności nabywanych przez wolontariuszy, dlatego obecnych propozycji i rozwiązań w tym zakresie nie można uznać za uniwersalne. Trzeba wziąć pod uwagę to, że wolontariat może być ważną częścią kariery zawodowej – długoterminowe zaangażowanie w tego typu działalność może być dla osób wchodzących na rynek pracy znacznie korzystniejsze (w zakresie przygotowania zawodowego) niż staże. Ważne jest to, by pracodawcy zaczęli traktować wolontariat jako część kariery zawodowej i doceniali zajmujące się nim osoby. Pewne zapisy prawne w tym zakresie odnaleźć można w Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2019 roku w sprawie świadectw, dyplomów państwowych i innych druków (Rozporządzenie MEN, 2019). Stanowi ono, że działalność wolontariacka powinna być uwzględniana i wymieniana w oficjalnych świadectwach szkolnych i dyplomach, a także brana pod uwagę w procedurach rekrutacyjnych: uczeń może otrzymać za nią do trzech dodatkowych punktów.

Zapisy dotyczące umiejętności zdobywanych w trakcie pracy wolontariackiej znajdują się jedynie w poradnikach dotyczących tej formy działalności (jednak publikacje te nie mają charakteru obowiązkowego). Wyjątkiem jest

³⁹ Zob. tudu.org.pl.

certyfiat Youthpass, przyznawany uczestnikom unijnego programu Erasmus+ w sektorze Młodzież, zawierający szczegółowe informacje o umiejętnościach zdobytych podczas wolontariatu w ramach projektu. Trzeba jednak pamiętać, że procedury dotyczące tego dokumentu wynikają z przepisów unijnych, a nie polskich. Choć większość krajowych dokumentów i poradników opisujących budowanie dobrych relacji z wolontariuszem uwzględnia kwestię nabywanych przez niego kompetencji, to najczęściej zalecane działanie w tym zakresie ogranicza się do uzyskania od nich informacji zwrotnej. Rzadko spotyka się takie zapisy jak w programie „Ochotnicy Warszawscy”, które wprost zalecają wystawienie wolontariuszom stosownych zaświadczeń lub referencji.

Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie zawiera wprawdzie zapis dotyczący wymagań stawianych wolontariuszowi w zakresie jego kwalifikacji (art. 43: [powinny być] „odpowiednie do rodzaju i zakresu świadczonych usług, jeżeli obowiązek posiadania takich kwalifikacji i spełniania odpowiednich wymagań wynika z odrębnych przepisów”), to jednak nie ma tam wzmianki o obowiązku poświadczenia nabytych przez niego umiejętności przez instytucję korzystającą z jego pracy.

Od 22 grudnia 2015 roku obowiązuje w Polsce ustawa o Zintegrowanym Systemie Kwalifikacji (Ustawa o ZSK, 2015). W art. 4 pojawia się wzmianka o możliwości „uznawania efektów uczenia się zdobytych w ramach uczenia się pozaformalnego i nieformalnego”, ale w całym akcie prawnym pojęcie „wolontariat” nie występuje. W specjalistycznej publikacji na temat systemu – *Mała encyklopedia ZSK* – zawarto informację, że „od 1 października 2016 roku rolę Krajowego Punktu Koordynacyjnego (KPK) dla Polskiej Ramy Kwalifikacji realizuje Minister Edukacji Narodowej, na podstawie uchwały Międzyresortowego Zespołu ds. uczenia się przez całe życie i Zintegrowanego Systemu Kwalifikacji. Zapewnia to odpowiednie połączenie funkcji realizowanych przez KPK oraz zadań Ministra Edukacji Narodowej określonych w ustawie jako zadania podlegające ministrowi koordynującemu Zintegrowany System Kwalifikacji (Sławiński, 2017). Choć w wytycznych jest zapis dotyczący uczenia się nieformalnego, w całej książce termin „wolontariat” pojawia się tylko raz [„uczenie się nieformalne oznacza także zdobywanie nowej wiedzy i umiejętności «jako dodatek» podczas pracy, wolontariatu, a także wykonywania różnych czynności związanych z życiem społecznym i rodzinnym” (Sławiński, 2017). Ponadto, choć wymienione w *Encyklopedii...* kompetencje można uzyskać dzięki zaangażowaniu

w wolontariat (zarządzanie projektami, znajomość języków obcych, obsługa komputera i programów komputerowych, wiedza i umiejętności potrzebne do opieki nad innymi), to ani Ustawa o ZSK (2015), ani dotycząca jej publikacja nie zawierają żadnych przepisów dotyczących uznawania umiejętności nabytych w ten sposób.

W Polsce nie istnieją krajowe regulacje w sprawie uznawania wiedzy, umiejętności i kompetencji młodych wolontariuszy działających w ramach edukacji formalnej, a wprowadzenie takich rozwiązań pozostaje uzależnione od uznania ich przydatności przez władze poszczególnych uczelni.

DEBATA PUBLICZNA W ZAKRESIE WOLONTARIATU MŁODZIEŻY

Na rozwój wolontariatu, w tym wolontariatu młodzieży, wpływ może mieć kilka czynników. Warto zwrócić uwagę na to, że pandemia COVID-19 była impulsem do powstania oddolnych akcji pomocy potrzebującym – takich jak „Widzialna Ręka” – lokalne grupy na Facebooku, niosące pomoc osobom przebywającym na kwarantannie lub w izolacji⁴⁰. Tego typu inicjatywy ożywiają ideały wolontariatu (m.in. młodzieżowego) i mogą mieć znaczenie dla jego rozwoju.

Trzeba też zauważyć, że choć pandemia osłabiła wolontariat w szkołach (ze względu na lockdown i zdalne nauczanie), to przyczyniła się do zwiększenia aktywności młodych ludzi w zakresie pomocy osobom starszym (m.in. przebywającym na kwarantannie). Przykładem takiego zaangażowania jest działalność Centrum Wolontariatu Muzeum Powstania Warszawskiego⁴¹, które organizuje spotkania młodzieży z Powstańcami.

Zjawiskiem nieco odmiennym od klasycznych form wolontariatu jest aktywizm społeczny młodych ludzi, którzy poświęcają swój czas na realizację działań zgodnych z ich przekonaniami i osobistymi wartościami. Angażują się m.in. we wsparcie dla uchodźców (zarówno legalnych ukraińskich imigrantów w Polsce, jak i osób próbujących nielegalnie przekroczyć granicę polsko-białoruską), akcje na rzecz powstrzymania katastrofy klimatycznej, a ostatnio – wsparcie dla Palestyńczyków w Strefie Gazy. Tego rodzaju aktywizm często zakłóca codzienne życie społeczne (przykładem mogą być blokady ulic przez Ostatnie Pokolenie lub okupacja kampusów przez studentów w proteście przeciwko działaniom izraelskich żołnierzy). Działania te noszą znamiona

⁴⁰ Zob. facebook.com/groups/widzialnareka.

⁴¹ Zob. tinyurl.com/3ta633pn.

nieposłuszeństwa obywatelskiego i spotykają się z krytyką ze strony większej części społeczeństwa i instytucji państwowych. Pomijając negatywny odbiór tych akcji, warto zauważyć, że prowokują one do podjęcia szerszej dyskusji na temat aktywizmu młodzieżowego i jego związku z tradycyjnie rozumianym wolontariatem. Warto byłoby je powiązać z analizami i rozważaniami antropologów kulturowych i kulturoznawców na temat zmieniających się kodów kulturowych otaczających wolontariat. Przypuszcza się, że założenia łączące wolontariat z moralnym postulatem niesienia pomocy innym powoli tracą na znaczeniu i są zastępowane przez kody dotyczące aktywnego stylu życia. W przyszłości mogą one wpłynąć na rozumienie pojęcia wolontariatu, włączając je w kontekst potrzeby naprawiania świata i rewolucyjnego aktywizmu.

BIBLIOGRAFIA

- Bukowski, M., Duszczyk, M. (red.). (2022). *Gościnną Polską 2022+. Jak mądrze wesprzeć Polskę i Polaków w pomocy osobom uciekającym przed wojną w Ukrainie?* WISE Europa. Pobrano 3.01.2025 z: tinyurl.com/2uujnx4m
- CBOS (2016). *Potencjał społecznikowski oraz zaangażowanie w pracę społeczną. Komunikat z badań nr 15/2016*. Centrum Badania Opinii Społecznej.
- CBOS (2024). *Aktywności i doświadczenia Polaków w 2023 roku. Komunikat z badań nr 11/2024*. Centrum Badania Opinii Społecznej.
- Charycka, B., Gumkowska, M., Bednarek, J. (2022). *Kondycja organizacji pozarządowych: Trendy 2002–2022*. Stowarzyszenie Klon/Jawor.
- GUS (2017). *Wolontariat w 2016 roku*. Pobrano 24.12.2024 z: bit.ly/40xRBs2
- GUS (2022). *Wolontariat w 2022 roku*. Główny Urząd Statystyczny. Pobrano 3.01.2025 z: tinyurl.com/5n85b8ky
- Sławiński, S. (2017). *Mała encyklopedia ZSK*. Instytut Badań Edukacyjnych. Pobrano 3.01.2025 z: tinyurl.com/2u7z5pnm

AKTY PRAWNE

- Rozporządzenie MEN (2019). *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2019 roku w sprawie świadectw, dyplomów państwowych i innych druków*, Dz.U. z 2019 roku, poz. 1700. Pobrano 17.12.2024 z: isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20190001700
- Rozporządzenie MSP (2005). *Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 14 lutego 2005 roku w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych*, Dz.U. z 2005 roku Nr 37, poz. 331. Pobrano 17.12.2024 z: isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20050370331

Ustawa o działalności pożytku publicznego (2023). *Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 roku o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie*, Dz.U. z 2003 roku Nr 96, poz. 873 ze zm. Pobrano 17.12.2024 z: isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20030960873

Ustawa o ZSK (2015). *Ustawa z dnia 22 grudnia 2015 roku o Zintegrowanym Systemie Kwalifikacji*, Dz.U. z 2020 roku, poz. 226. Pobrano 17.12.2024 z: isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20160000064

Ustawa Prawo oświatowe (2016). *Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku - Prawo oświatowe*, Dz.U. z 2017 roku, poz. 59. Pobrano 17.12.2024 z: isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170000059/U/D20170059Lj.pdf

WŁĄCZANIE SPOŁECZNE

GŁÓWNE WYZWANIA ZWIĄZANE Z WŁĄCZANIEM SPOŁECZNYM MŁODYCH LUDZI W POLSCE

Na zagrożenie wykluczeniem społecznym młodych ludzi należy patrzeć wielowymiarowo. Przede wszystkim zjawisko to trzeba analizować przez pryzmat wykluczenia finansowego, które z reguły idzie w parze z gorszymi warunkami życia (często skutkującymi niepowodzeniami szkolnymi i gorszym funkcjonowaniem w społeczeństwie), a także z bezrobociem, uzależnieniami i przemocą. Ponadto z powodu wykluczenia młodym nieraz brakuje możliwości czy wręcz wyboru w wielu aspektach codziennego funkcjonowania, a to ma dalekosiężne konsekwencje w formie wyłączenia ze sfery szkolnictwa wyższego, pozbawienia perspektyw na rozwój zawodowy oraz szerszego wykluczenia z życia społecznego. Zjawisko to także wzmacnia tzw. proces dziedziczenia biedy, a to potencjalnie prowadzi do powtarzania przez młodych ludzi scenariuszy życiowych ich rodziców i opiekunów.

Według metodologii przyjętej na potrzeby strategii „Europa 2020” obliczono, że w Polsce ponad 2,1 mln dzieci w wieku od 0 do 17 lat to osoby biedne lub wykluczone – jest to ok. 30% dzieci w tej grupie wiekowej. Mimo malejącej liczby dzieci ubogich lub wykluczonych sytuacja nadal wymaga zmiany. Od 2016 roku w większości badanych grup wiekowych odnotowano spadek skrajnego ubóstwa, przy czym największa poprawa w tym zakresie nastąpiła w przypadku dzieci w wieku od 0 do 17 lat i rodzin wielodzietnych. Jednak jak wynika z danych Głównego Urzędu Statystycznego (GUS, 2022), „najwyższy wskaźnik ubóstwa skrajnego w dalszym ciągu obserwuje się wśród dzieci i młodzieży do 18 roku życia (ok. 5%), choć w 2016 roku wynik spadł do ok. 6% (z ponad 10% w 2015 roku) i utrzymywał się na poziomie 4–5% w latach 2017–2021”. Należy wspomnieć, że liczby te ponownie rosną – zgodnie z danymi GUS (2022): „w 2023 roku – podobnie jak w 2022 roku (5,7%) – skrajnego ubóstwa najczęściej doświadczają osoby najmłodsze, w wieku 0–17 lat (7,6%)”.

Kompleksowy opis najważniejszych wyzwań w tym obszarze znajduje się w Krajowym Programie Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu, Aktualizacja 2021–2027 (Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu, 2021) polityka publiczna z perspektywą do roku 2030. W latach 2012–2019 liczba dzieci w wieku od 0 do 17 lat mieszkających w domach zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym (*At Risk of Poverty or Social Exclusion* – AROPE) spadła o połowę. Jednak ciągle ok. miliona dzieci w tym wieku mieszka w domach zagrożonych

ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, a ok. 172 tys. z nich cierpi z powodu poważnej deprivacji materialnej (*Severe Material Deprivation – SMD*). Problem ten dotyka najczęściej dzieci żyjące w rodzinach niepełnych (10% tej grupy społecznej) oraz w rodzinach wielodzietnych (3,5%). Kolejną grupą dotkniętą ubóstwem i wykluczeniem społecznym są dzieci i młodzież z niepełnosprawnościami. Wśród rodzin z co najmniej jednym dzieckiem w wieku do 16 lat z diagnozą niepełnosprawności obserwuje się wyraźnie wyższy wskaźnik ubóstwa ekonomicznego.

Dostęp do opieki państwowej nad dziećmi w wieku od 1 do 3 lat stale się poprawia, ale poziomu 33%, który określono jako cel na 2020 rok, nie osiągnięto. Jego realizację przesunięto na 2030 rok.

System edukacji w Polsce zapewnia dostęp do kształcenia wszystkim grupom dzieci i młodzieży. Liczba dzieci wymagających wsparcia w procesie edukacji stale rośnie. W roku szkolnym 2016/2017 kształceniem specjalnym objęto 184 tys. uczniów z różnymi rodzajami niepełnosprawności. W latach 2020–2021 liczba ta wzrosła do 225 tys., a w latach 2022/2023 do 280 tys.

W kontekście starszych dzieci i młodzieży (w wieku od 15 do 24 lat) duże znaczenie ma kontynuacja kształcenia po ukończeniu 18 roku życia, a także etap przejścia od edukacji do pracy. Wiele osób jednak się nie kształci, nie pracuje ani się nie szkoli (*Not in Education, Employment or Training – NEET*). Jest to niepokojące zjawisko. W Polsce w 2020 roku wskaźnik NEET wynosił 8,8%, co oznaczało, że w takiej sytuacji było ok. 300 tys. osób. W raporcie *Plan realizacji Gwarancji dla młodzieży w Polsce – aktualizacja 2022* (Plan realizacji Gwarancji dla młodzieży, 2022)¹ podkreślono, że wskaźnik NEET systematycznie spadał do 2019 roku, przy jednoczesnym wzroście zatrudnienia osób młodych. Pandemia COVID-19 negatywnie wpłynęła na ten trend. Młodzi ludzie byli częściej zatrudniani na podstawie umów cywilnoprawnych, które łatwiej było rozwiązać. Napotykali bariery we wchodzeniu na rynek pracy, a epidemia koronawirusa negatywnie wpłynęła na te gałęzie gospodarki, w których pracowali głównie młodzi ludzie (turystyka, gastronomia, branża eventowa). W rezultacie wskaźnik NEET w przypadku osób w wieku od 15 do 24 roku życia wzrósł do 11,2%. Był to jednorazowy efekt pandemii, ponieważ już w 2022 roku wskaźnik obniżył się do 8,1%, a w 2023 roku do 6,9%².

¹ Zob. power-wupzielonagora.praca.gov.pl/uk/-/18856708-plan-realizacji-gwarancji-dla-mlodziezy-w-polsce-aktualizacja-2022-r-.

² Zob. sdg.gov.pl/statistics_glob/8-6-1.

Główne problemy młodych ludzi, które mogą potencjalnie przyczynić się do ich wykluczenia społecznego, to:

- poszukiwanie swojej tożsamości w okresie dojrzewania oraz kształtowanie osobowości i światopoglądu.
Istotnym utrudnieniem w tym procesie jest brak: stabilności finansowej, dostępu do profesjonalnego wsparcia psychologicznego oraz atrakcyjnych możliwości w zakresie kształtowania tożsamości w wymiarze narodowym bądź lokalnym;
- słaba kondycja fizyczna młodych ludzi, spowodowana niskim poziomem ich aktywności fizycznej.

Według raportu „Zdrowie i styl życia polskich uczniów” podsumowującego badania (2019) „najczęstszym powodem przyszłych problemów zdrowotnych, występującym we wszystkich badanych grupach, jest niewystarczający poziom aktywności fizycznej”. Problem ten narasta z wiekiem. Wśród młodych ludzi wyzwaniem są także otyłość i nadwaga, które dotyczą około 30% badanej populacji. Jednak „zbyt mało uwagi poświęca się [również] problemowi niskiej masy ciała wśród populacji dzieci. Obserwuje się to u 14% dzieci w wieku 7–9 lat i wśród wczesnej młodzieży (12–14 lat), co w porównaniu z wartością referencyjną wynoszącą od 3% do 5% sugeruje niepokojący wynik”. Zdecydowaną większość swojego czasu wolnego dzieci i młodzież przeznaczają na zajęcia niewymagające ruchu i wysiłku fizycznego (przyczyną może być niska jakość zajęć wychowania fizycznego w szkole i dominacja alternatywnych sposobów spędzania czasu wolnego niezwiązanych z wysiłkiem fizycznym), a także złe nawyki żywieniowe (prowadzące do nadwagi lub niedoborów) oraz niewystarczająca ilość snu. Ostatnie badania (2021 rok) opublikowane w raporcie Rzecznika Praw Dziecka *Ogólnopolskie badanie jakości życia dzieci i młodzieży w Polsce* (2022) – potwierdzają powyższe wnioski. Wśród dzieci i młodzieży utrzymuje się niska sprawność fizyczna. Ocena własnej sprawności wydaje się spadać z wiekiem: 79% uczniów drugiej klasy szkoły podstawowej stwierdziło, że czuje się dobrze i jest w dobrej formie, odsetek ten zmalał jednak do 70% w szóstej klasie i do zaledwie 55% w drugiej klasie szkoły średniej. Samoocena pod względem zdrowia również spada z wiekiem. W drugiej klasie szkoły podstawowej 36% dzieci postrzegало swoje zdrowie jako „doskonałe”,

a 34% jako „bardzo dobre”, w szóstej klasie było to już, odpowiednio, 22% i 48%, w drugiej klasie liceum zaś tylko 11% i 39%. Badanie to nie uchwyciło w pełni wpływu pandemii COVID-19 na ocenę własnego zdrowia przez Polaków. Przypuszcza się, że od tego czasu sytuacja się pogorszyła. Takie wnioski daje się wyciągnąć dzięki porównaniu wyników trzech edycji Narodowego Testu Zdrowia Polaków³. „Polacy oceniają swoje samopoczucie fizyczne i psychiczne najgorzej od trzech lat (porównanie wyników trzech edycji Narodowego Testu Zdrowia Polaków – lata 2020, 2021 i 2022)”. Problem ten najbardziej dotyka młodych dorosłych (18–24 lata). „To jedna z dwóch grup, w przypadku których z roku na rok Ogólny Wskaźnik Zdrowia nie poprawiał się, a wręcz pogarszał. Obecnie wynosi on 51,2% i jest najniższy wśród wszystkich grup wiekowych. Jednocześnie grupa ta charakteryzuje się najniższą samooceną [w zakresie] swojego zdrowia fizycznego (13% ocenia je jako złe lub bardzo złe) i psychicznego (aż 29% ocenia je jako złe lub bardzo złe)” – wnioski te potwierdza Narodowy Test Zdrowia Polaków 2023⁴. Najmłodsze badane populacje (18–24 lata) nadal najmniej dbają o swoje zdrowie (mimo wzrostu Indeksu Zdrowia do 57,5), a także oceniają je najniżej spośród wszystkich grup wiekowych. Wysoce niepokojące są dane dotyczące oceny swojego zdrowia psychicznego przez Polaków: w 2023 roku „samoocena zdrowia psychicznego Polaków nieznacznie spadła w porównaniu z rokiem poprzednim. [...] Niepokojący jest fakt, że aż 32% osób w wieku 18–24 lata ocenia swój stan psychiczny jako zły lub bardzo zły. To wzrost o 3 punkty procentowe w stosunku do roku poprzedniego i o 12 punktów w stosunku do roku 2020”. Jest to grupa wiekowa, w której zaobserwowano największy spadek samooceny zdrowia psychicznego. Wszystkie badania wskazują na utrzymujący się, a może nawet nasilający się problem wśród młodzieży, który ma związek przede wszystkim z niewystarczającym poziomem aktywności fizycznej, narastającymi problemami z otyłością i pogarszającym się stanem zdrowia psychicznego. Najnowsze badania przeprowadzone w 2023 roku przez Fundację Unaweza⁵

³ Zob. tinyurl.com/ypxmdxeb.

⁴ Zob. ocdn.eu/medonet/medonet/Raport_Narodowy_Test_Zdrowia_Polakow_2023.pdf.

⁵ Zob. www.unaweza.org/en/o-fundacji.

opublikowane jako *Młode Głowy. Otwarcie o zdrowiu psychicznym* (2023) podsumowują tę sytuację. Wyniki ankiet nadesłanych przez ponad 184 tys. dzieci i młodzieży w wieku od 10 do 19 lat, uczących się we wszystkich typach szkół, są wysoce niepokojące. Prawie połowa respondentów ma problemy z jedzeniem (43,3% objada się lub się głodzi), prawie jedna trzecia regularnie stara się schudnąć, jedna trzecia ocenia siebie przez pryzmat swojego ciała, a prawie połowa (42,6%) doświadczyła nienawiści w internecie z powodu swojego wyglądu fizycznego. Podobnie niemal połowa (41,2%) twierdzi, że „ktoś z ich bliskich wspomniał o samobójstwie, próbował popełnić samobójstwo lub popełnił samobójstwo”. Dwie piąte (39,2%) przyznało się do myśli samobójczych, jeden respondent na czterech (25,9%) wspomniał o samobójstwie, prawie jeden na pięciu (18,6%) planował je, a prawie jeden na dziesięciu (8,8%) podjął próbę samobójczą.

- niepełnosprawność

Młodzi ludzie z niepełnosprawnościami stanowią grupę zróżnicowaną pod względem zarówno rodzaju i stopnia niepełnosprawności, jak i aktywności społecznej, edukacyjnej i zawodowej. Napotykają na różnorodne bariery, które utrudniają im pełne uczestnictwo w życiu społecznym, edukacyjnym i zawodowym. Można je podzielić na społeczne, ekonomiczne i fizyczne. Bariery społeczne to przede wszystkim zmaganie się ze stereotypami i uprzedzeniami, izolacja społeczna i dyskryminacja. Spośród barier ekonomicznych wymienić należy rosnące koszty leczenia i rehabilitacji, trudności z wejściem na rynek pracy oraz z dostępem do zatrudnienia, a także niski poziom świadczeń dla osób i rodzin osób z niepełnosprawnościami. Bariery fizyczne zaś to przede wszystkim brak dostępności infrastruktury (zarówno budynków użyteczności publicznej, jak i obiektów kulturalnych i sportowych), a także problemy z dostępnością do transportu publicznego, zwłaszcza w mniejszych miejscowościach.

- słaba kondycja psychiczna młodego pokolenia, w tym depresja i zaburzenia odżywiania

Jednym ze wskaźników jest wzrost liczby samobójstw wśród dzieci i młodzieży. Inne przejawy tych problemów to dysfunkcyjne korzystanie z internetu (w tym uzależnienie) prowadzące do zaburzeń uwagi lub zachowań agresywnych, a także uzależnienie od substancji psychoaktywnych (nikotyny, alkoholu i narkotyków).

- niski poziom aktywności kulturalnej wśród młodzieży
Słabe uczestnictwo w zajęciach pozalekcyjnych, spadek czytelnictwa, zainteresowania ofertą instytucji kultury i udziałem w amatorskich ruchach artystycznych.
- trudna sytuacja młodych ludzi na rynku pracy
Wynika ona z braku doświadczenia zawodowego i niskich kwalifikacji oraz z braku umiejętności i gotowości dostosowania się do wymogów dynamicznie zmieniającego się rynku pracy, niskiego poziomu kompetencji kluczowych niezbędnych w pracy zawodowej (m.in. inicjatywa i przedsiębiorczość, umiejętność komunikacji i współpracy), niskiego bezpieczeństwa zatrudnienia oraz słabo rozwiniętego kapitału społecznego w potencjalnych miejscach pracy. W tym kontekście istotne wydaje się wypełnienie luki w ofercie edukacyjnej (formalnej, pozaformalnej i nieformalnej) propozycjami ukierunkowanymi na rozwój kompetencji wysoko cenionych przez pracodawców. Młodym ludziom często oferuje się zatrudnienie wyłącznie na podstawie umów cywilnoprawnych lub na czas określony, co oznacza, że są oni w mniejszym stopniu chronieni przed zwolnieniem, a to z kolei sprawia, że ich sytuacja zawodowa jest niepewna i tym samym uniemożliwia im podejmowanie długoterminowych zobowiązań finansowych (zaciągnięcie kredytu hipotecznego na zakup mieszkania) i prywatnych (np. opóźnia proces zakładania rodziny i decyzję o posiadaniu dzieci). W rezultacie młodzi bardzo długo mieszkają z rodzicami i coraz później stają się samodzielni.
- wychowanie poza naturalnym środowiskiem rodzinnym
W 2023 roku ok. 75 300 dzieci i osób młodocianych mieszkało w rodzinach zastępczych i różnych placówkach (pogotowia opiekuńcze, specjalistyczne placówki terapeutyczne, socjalizacyjne, wielofunkcyjne). To więcej o 3,5% w stosunku do 2022 roku (warto wspomnieć, że liczba ta rośnie z roku na rok – od 2020 roku zwiększyła się o 5,3%). Spośród wszystkich młodych ludzi wychowujących się poza naturalnym środowiskiem rodzinnym w 2023 roku ok. 78% przebywało w rodzinach zastępczych (67,3% w 2007 roku).
- trudności w usamodzielnianiu się
W 2022 roku ok. 1,7 mln osób w wieku 24–34 lata mieszkało z co najmniej jednym z rodziców (*Pokolenie gniazdowników w Polsce*, 2024). Zatem 33% młodych dorosłych mieszka z rodzicami. Zjawisko to

nieznacznie straciło na sile – w 2018 roku było w takiej sytuacji 36% młodych dorosłych, czyli ponad 2 miliony osób.

- funkcjonowanie w rodzinach wielodzietnych i niepełnych

Zagrożenie ubóstwem wzrasta wraz z wielkością gospodarstwa domowego i jest najwyższe w rodzinach z trójką lub większą liczbą dzieci na utrzymaniu. W trudnej sytuacji znajdują się rodziny niepełne. Znaczenie tych czynników ryzyka wyraźnie wzrasta w kontekście niskiej efektywności systemu wsparcia dla rodzin wielodzietnych, a to z kolei może pogłębiać obawy młodych ludzi przed posiadaniem dzieci i poważnie ograniczać zdolność rodzin z dziećmi do właściwego pełnienia funkcji opiekuńczych. W tym miejscu należy również zwrócić uwagę na problem nastoletniego macierzyństwa. Choć od 2008 roku ogólne wskaźniki w tym zakresie spadają, to w przypadku bardzo młodych matek (do 16 roku życia) tendencja jest rosnąca. Sytuacja finansowa i pozafinansowa dzieci jest zazwyczaj taka sama jak sytuacja rodzin i społeczności, w których się urodziły i w których dorastają, co wiąże się z powielaniem schematów i trajektorii losów swoich rodziców. Oczywiście rodzi to ryzyko powtarzania się nierówności w kolejnych pokoleniach. Dzieci z zamożnych i włączonych rodzin stają się zamożnymi i włączonymi dorosłymi, natomiast dzieci dorastające w biednych i zmarginalizowanych rodzinach zwykle pozostają w takiej samej sytuacji jak ich rodzice. Dlatego rosnąca liczba bardzo młodych matek jest tak niepokojącym zjawiskiem.

DZIAŁANIA PAŃSTWA NA RZECZ WŁĄCZANIA SPOŁECZNEGO

Pojęcie wykluczenia społecznego nie jest jednoznacznie zdefiniowane w polskim prawie, dotyczy to nawet Ustawy o pomocy społecznej (2004), mimo że wspomina się w niej o przeciwdziałaniu temu zjawisku, podkreślając rolę integracji osób i rodzin ze środowiskiem (jako celu równoległego do usamodzielnienia). Wykluczenie społeczne bywa zbieżne z ubóstwem relatywnym rozumianym jako wymuszone niezaspokojenie potrzeb decydujących o jakości funkcjonowania człowieka w społeczeństwie. W Polsce o wykluczeniu społecznym (a więc i o integracji) mówi się przede wszystkim w kontekście ubóstwa, dlatego celem programów integracyjnych jest przywrócenie osób ubogich na rynek pracy, aby mogły poprawić swoją sytuację finansową. W oficjalnych dokumentach bardzo rzadko pojawiają się bezpośrednio odniesienia

do wykluczenia wynikającego z odmiennej narodowości lub przekonań, niepełnosprawności i innych różnicowań społecznych, co w dużej mierze jest pochodną homogeniczności polskiego społeczeństwa.

Kolejną istotną kwestią jest sposób wyodrębniania grup wykluczonych społecznie, czyli zagrożonych takim ryzykiem. W polskim ustawodawstwie na ogół nie dokonuje się segregacji ze względu na kryterium wieku (z wyjątkiem najstarszego pokolenia). W konsekwencji integrację społeczną młodego pokolenia rozpatruje się jedynie w kontekście rynku pracy, a ubóstwo postrzega się przede wszystkim z perspektywy rodziny, choć dotyczy ono głównie dzieci i młodzieży. W rezultacie ubóstwo młodych ludzi pojawia się w dyskursie publicznym przede wszystkim w kontekście usamodzielniania się, w tym wejścia na rynek pracy i dostępu do mieszkań.

W Polsce kwestie związane z obszarem wykluczenia społecznego pozostają domeną Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (MRPiPS). Polskie ustawodawstwo zasadniczo nie podchodzi do kwestii wykluczenia społecznego według kryterium wieku. W konsekwencji tematami związanymi z wykluczeniem młodzieży zajmują się różne departamenty tego ministerstwa. Sztandarowy program społeczny Rodzina 800+⁶ jest realizowany przez Departament Polityki Rodzinnej, który zajmuje się także innymi działaniami na rzecz rodzin, takimi jak Karta Dużej Rodziny⁷ obejmująca m.in. młodzież w wieku 13–18 lat. Inne departamenty MRPiPS odpowiedzialne za podobne projekty to Departament Rynku Pracy (nadzorujący Inicjatywę „Gwarancje dla Młodzieży”⁸ mającą na celu wspieranie młodych ludzi na rynku pracy, a pośrednio również Departament Pomocy Społecznej, Departament Ekonomii Społecznej i Departament Wdrażania Europejskiego Funduszu Społecznego. W ministerstwie nie ma departamentu zajmującego się kwestiami młodzieży. Kwestią przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu zajmuje się Biuro Pełnomocnika Rządu do spraw Osób Niepełnosprawnych⁹ działające w ramach ministerstwa.

W pewnym zakresie za sprawy młodzieży odpowiadają również Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (MNiSW) oraz Ministerstwo Sportu i Turystyki (MSiT).

⁶ Zob. www.gov.pl/web/family/family-800.

⁷ Zob. www.gov.pl/web/family/large-family-card.

⁸ Zob. dlamlodych.praca.gov.pl/o-programie.

⁹ Zob. niepelnosprawni.gov.pl.

WSPÓŁPRACA MIĘDZYSEKTOROWA

Polityki publiczne opracowywane przez poszczególne departamenty MRPiPS podlegają konsultacjom wewnętrznym w ramach ministerstwa i konsultacjom międzyresortowym oraz są w pewnym zakresie przedmiotem debaty Rady Dialogu Społecznego (RDS)¹⁰ – organu powołanego w 2015 roku w miejsce Trójstronnej Komisji ds. Społeczno-Gospodarczych. Rada Dialogu Społecznego umożliwia wymianę informacji między rządem, organizacjami pracodawców i związkami zawodowymi. Realizuje zadania określone w pięciu różnych aktach prawnych dotyczących wynagrodzeń w sektorze usług publicznych, minimalnego wynagrodzenia za pracę, zabezpieczenia społecznego, emerytur i rent z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz świadczeń rodzinnych. Głównymi obszarami jej działania, a co za tym idzie, konsultacji, są zagadnienia rynku pracy, zatrudnienia oraz wybranych obszarów zabezpieczenia społecznego i wykluczenia społecznego, jednak kwestie młodzieżowe nie są traktowane przez nią odrębnie. Ponadto RDS opiniuje projekty ustaw wchodzących w zakres swojej działalności ustawowej, a także samodzielnie proponuje projekty aktów prawnych. Regionalnymi odpowiednikami RDS są Wojewódzkie Rady Dialogu Społecznego.

STRATEGIA NA RZECZ WŁĄCZANIA SPOŁECZNEGO MŁODZIEŻY

W Polsce nie ma dokumentu spełniającego kryteria strategii na rzecz integracji społecznej młodych ludzi. Istnieją ogólne wytyczne dotyczące statusu programów, w których kwestie młodzieżowe zostały uwzględnione często w kontekście wspierania rodziny, a nie wyłącznie w odniesieniu do kategorii wiekowych. Kluczowym jest *Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego 2030* (2020).

Głównym celem tej strategii jest rozwijanie kapitału ludzkiego i spójności społecznej w Polsce, jednym z jej celów szczegółowych zaś zmniejszenie ubóstwa i wykluczenia społecznego oraz zwiększenie dostępu do usług w odpowiedzi na wyzwania demograficzne. W ramach tego celu zaplanowano działania zmierzające do zapewnienia odpowiednich warunków życia osobom w trudnej sytuacji materialnej oraz do stworzenia systemu usług społecznych. Zagadnienia te obejmują rozwój opieki instytucjonalnej i rodzinnej nad dziećmi do lat trzech, pomoc dla rodziców po urlopach macierzyńskich/ojcowskich w powrocie na rynek pracy, zapobieganie wykluczeniu społecznemu oraz wsparcie dla rodzin w kryzysie. Wskazane są również działania

¹⁰ Zob. www.gov.pl/web/dialog/rada-dialogu-spolecznego3.

edukacyjne, zwłaszcza mające na celu przygotowanie młodzieży do pracy i aktywności zawodowej w dorosłym życiu.

PROGRAMY WŁĄCZAJĄCE DLA MŁODYCH LUDZI

Kluczowym dokumentem porządkującym kwestie związane z przeciwdziałaniem wykluczeniu młodzieży jest Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu (2021). Podstawowy cel tego programu to ograniczenie ubóstwa i wykluczenia społecznego, a także zwiększenie dostępu do usług w odpowiedzi na wyzwania demograficzne (zagadnienie to zostało uwzględnione w jednym z celów szczegółowych *Strategii Rozwoju Kapitału Ludzkiego 2030* (2020). Jedną z głównych kwestii ujętych w programie jest: walka z ubóstwem i wykluczeniem społecznym wśród dzieci i młodzieży. Priorytet ten obejmuje następujące działania: rozwój usług środowiskowych wspierających rodzinę oraz usług opiekuńczych i edukacyjnych na rzecz dzieci; zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego jako jednej z form pomocy rodzinom, dzieciom i młodzieży; wsparcie finansowe dla rodzin z dziećmi; rozwój funkcji opiekuńczej przedszkoli i szkół (w porozumieniu ze społecznością lokalną); wzmocnienie edukacji dzieci i młodzieży w kluczowych obszarach, takich jak kreatywność, przedsiębiorczość i współpraca; doskonalenie modelu kształcenia zawodowego, w tym szkolnictwa wyższego, promowanie szkolnictwa zawodowego w odpowiedzi na zapotrzebowanie rynku pracy; a także wprowadzenie kompleksowego systemu pierwszego zatrudnienia młodzieży opartego na współpracy instytucji edukacyjnych, rynku pracy i społeczeństwa.

Główne założenie tego priorytetu to przede wszystkim skupienie się na socjalizacyjnej i wczesnointerwencyjnej funkcji szkoły, modernizacji systemu edukacji (nacisk na rozwój kompetencji kluczowych, kreatywności, przedsiębiorczości i współpracy), doskonaleniu i promocji kształcenia zawodowego oraz wdrażaniu systemu pierwszego zatrudnienia.

Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu (2021) koncentruje się zwłaszcza na wspieraniu dzieci w rodzinach zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, młodzieży mającej problemy z wejściem na rynek pracy (NEET) oraz młodych ludzi z niepełnosprawnościami (mających niezaspokojone potrzeby w zakresie rehabilitacji, leczenia, opieki oraz zmagających się z problemami z uczestnictwem w edukacji). Powyższe grupy docelowe jedynie częściowo odpowiadają tym wskazanym

w Strategii Unii Europejskiej na rzecz młodzieży na lata 2019–2027 (Strategia UE na rzecz młodzieży, 2018), w której określono kategorie młodych ludzi zagrożonych wykluczeniem ze względu na pochodzenie etniczne, płeć, orientację seksualną, niepełnosprawność, religię i poglądy polityczne. W dokumencie tym wskazano także, że istnieje korelacja między wykluczeniem społeczno-ekonomicznym a wykluczeniem z życia politycznego i demokratycznego. Dodatkową trudnością w identyfikacji grup docelowych jest to, że przy kategoryzacji obywateli kwalifikujących się do pomocy społecznej w polskim systemie zabezpieczenia społecznego dokonuje się (pod pewnymi warunkami) rozróżnienia nie ze względu na wiek, a ze względu na problem. Młodzi ludzie są uwzględniani w tych kategoriach.

Jak wynika z analizowanych dokumentów, głównym podmiotem rządowym odpowiedzialnym za przeciwdziałanie wykluczeniu młodzieży jest MRPiPS. Realizacja działań opisanych we wskazanych dokumentach jest przydzielana partnerom ministerstwa, którymi są władze wojewódzkie lub lokalne, MNiSW oraz Ministerstwo Zdrowia (MZ).

W Polsce od dłuższego czasu brakuje szczegółowej polityki wobec migrantów i uchodźców. Zakrojony na szeroką skalę konflikt zbrojny w Ukrainie i przybycie do Polski setek tysięcy uchodźców z tego kraju zmusiły administrację publiczną do podjęcia przynajmniej minimalnych działań w celu zaprowadzenia porządku w tym obszarze. Należy jednak podkreślić, że podejście do uchodźców ma charakter ogólny i nie istnieją odrębne polityki dotyczące młodzieży i młodych dorosłych z tej grupy. O dzieciach (w tym nastolatkach) wspomina się w kontekście uczęszczania do szkół oraz świadczeń rodzinnych (takich jakie otrzymują polskie rodziny). W 2022 roku ówczesne Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej (obecnie MRPiPS) opracowało Resortowy Program Aktywizacyjny dla Cudzoziemców na lata 2022–2025 (2022)¹¹. Jest on skierowany do organizacji pozarządowych, pracodawców i samorządów. Jego głównym celem jest „stymulowanie aktywności zawodowej i integracja społeczna cudzoziemców uprawnionych do legalnego pobytu w Polsce” przez „integrację z rynkiem pracy przez aktywizację zawodową i rozwój przedsiębiorczości wśród cudzoziemców poszukujących pracy, chcących rozpocząć własną działalność gospodarczą lub już pracujących/ prowadzących działalność gospodarczą, ale wciąż wymagających wsparcia”, a także „integracja społeczna poprzez rozwój indywidualny i doskonalenie

¹¹ Zob. bit.ly/4hB8mjt

aktywności społecznej w wielu różnych sferach życia społecznego imigrantów” (Resortowy program aktywizacyjny dla cudzoziemców, 2022, s. 6-7). Ma to obejmować „wsparcie integracji imigrantów w środowisku szkolnym (np. pomoc w prowadzeniu zajęć szkolnych i komunikacji rodzic-szkoła, organizowanie warsztatów dla rodziców i nauczycieli w zakresie zarówno kultury polskiej i kultury krajów pochodzenia imigrantów, czy inne wydarzenia o charakterze integracyjnym)” (Resortowy program aktywizacyjny dla cudzoziemców, 2022, s. 9). Z badań Centrum Edukacji Obywatelskiej (CEO)¹² wynika, że integracja dzieci i młodzieży z Ukrainy w polskich szkołach nadal jest bardziej wyzwaniem niż sukcesem oraz wymaga dalszych wysiłków. Z raportu *Uczniowie-uchodźcy w polskich szkołach* (Chrostowska, 2023) wynika, że „Uczniowie ukraińscy doceniają polską szkołę, ale istnieją zagrożenia dla poczucia bezpieczeństwa i integracji edukacyjnej [...]. Uczniowie polscy i ukraińscy funkcjonują osobno. [...] Zajęcia przygotowawcze w obecnej formie nie są rozwiązaniem funkcjonalnym, często prowadzą do izolacji ukraińskich uczniów [...] Świadome i zaplanowane działania na rzecz integracji uczniów są rzadkie, co sprzyja powstawaniu konfliktów na tle etnicznym w szkołach. [...] Asystenci kultury pełnią wiele ról niezbędnych dla dobrego samopoczucia i integracji studentów-uchodźców, ale [...] liczba takich osób nie pozwala na pełne wsparcie uczniów. Asystenci kultury nadal nie mogą liczyć na stabilne zatrudnienie (przeważają dziesięciomiesięczne umowy o pracę), nie mają odpowiednich warunków pracy i nie są odpowiednio zintegrowani z kadrami” (Chrostowska, 2023). Obecną sytuację w szkołach może dodatkowo skomplikować decyzja polskiego rządu, która uzależniła wypłacanie świadczeń rodzinnych (800+ i innych) rodzinom ukraińskim od tego, czy dzieci z tych rodzin faktycznie uczęszczają do polskich szkół. Decyzja ta jest konieczna z perspektywy integracji młodzieży imigranckiej, ale powoduje także wzrost liczby uczniów przy utrzymującym się niedoborze wyspecjalizowanej kadry nauczycielskiej.

Środki na realizację Krajowego Programu Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu (2021) zostały zarezerwowane w budżecie państwa, w budżetach jednostek samorządu terytorialnego, funduszach celowych (PFRON, Fundusz Pracy, programy MRiPS) oraz w funduszach europejskich (przede wszystkim w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych (RPO), Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój (PO WER) i inicjatywy stanowiącej jego kontynuację, czyli Funduszy

¹² Zob. www.ceo.org.pl.

Europejskich dla Rozwoju Społecznego (FERS), a okazjonalnie również innych programów, takich jak Program Operacyjny Pomoc Żywnościowa czy Krajowy Fundusz Azylu, Migracji i Integracji.

Program obejmuje plan finansowy, ale tylko orientacyjny. Należy zauważyć, że nie ma możliwości określenia zakresu wydatków w nadchodzących latach. W ramach Priorytetu I (walka z ubóstwem i wykluczeniem społecznym wśród dzieci i młodzieży) odnotowano konkretne wydatki tylko w odniesieniu do dwóch z siedmiu opisanych zadań. W zadaniu 1.1 (rozwój usług środowiskowych wspierających rodzinę oraz usług opiekuńczo-wychowawczych dla dzieci) na rok 2021 zaplanowano 458 mln złotych, na rok 2022 – 550 mln złotych, a na kolejne lata – 300 mln złotych. Środki te nie obejmują jednak tych przewidzianych w ramach Funduszu Pracy. Ponadto z uwagi na planowany proces deinstytucjonalizacji systemu pieczy zastępczej nie sposób przewidzieć zakresu wydatków.

W przypadku Krajowego Programu Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu (2021) nie ma wskaźników opisujących sytuację młodych dorosłych – większość z dostępnych wskaźników dotyczy bowiem albo dzieci, albo całej populacji. Jedynym, który w pewnym stopniu opisuje sytuację młodych dorosłych, jest ten odnoszący się do odsetka młodzieży w wieku od 0 do 17 lat zagrożonej ubóstwem lub wykluczeniem społecznym (ARPE). W tym przypadku źródłem danych jest EUROSTAT/EU-SIL. Wskazano tu wartość bazową na poziomie 16% (za 2019 rok). Jednocześnie nie podano oczekiwanej wartości na 2030 rok, a jedynie zaznaczono, że należy ją zmniejszyć. Podano również, że w ramach MRiPS ma powstać zespół zadaniowy ds. realizacji programu. W jego skład wejdą przedstawiciele wszystkich interesariuszy, w tym społeczeństwa obywatelskiego i podmiotów społecznych, administracji centralnej oraz samorządów lokalnych i gminnych.

INICJATYWY PROMUJĄCE WŁĄCZENIE SPOŁECZNE I PODNOSZENIE ŚWIADOMOŚCI

Świadomość międzykulturowa

W Polsce władze centralne nie prowadzą kampanii ani innych działań promujących walkę z dyskryminacją i rasizmem oraz wspierających wielokulturowość. Obszary te pozostają domeną przede wszystkim organizacji pozarządowych oraz w mniejszym stopniu niektórych samorządów (np. m.st. Warszawy – stworzyło ono i wspiera finansowo działające od 2017 roku

Centrum Wielokulturowe, którego prowadzenie samorząd powierzył lokalnym organizacjom pozarządowym). Organem państwowym podejmującym działania w tym zakresie jest Rzecznik Praw Obywatelskich (RPO), który aktywnie przeciwdziała dyskryminacji i odpowiada za ochronę praw człowieka. Z uwagi na ograniczenia w budżecie, który został dodatkowo zmniejszony przez rządzącą koalicję, RPO nie prowadzi jednak żadnych działań promocyjnych ani kampanii społecznych.

Na poziomie formalnym w 2016 roku decyzją Prezesa Rady Ministrów zlikwidowano powołaną trzy lata wcześniej Radę do Spraw Przeciwdziałania Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i Związanej z Nimi Nietolerancji. W ocenie rządu była ona nieefektywna, a obszar jej działania został przejęty przez Pełnomocnika Rządu ds. Społeczeństwa Obywatelskiego i Równego Traktowania w randze Sekretarza Stanu w MRiPS. W 2022 roku rząd przyjął ustawę o ustanowieniu Krajowego Programu Działań na rzecz Równego Traktowania na lata 2022–2030 (2022)¹³. Uwzględnia on osiem obszarów priorytetowych, które obejmują 35 zadań. Żaden z nich nie odnosi się bezpośrednio do młodzieży – o ile wiek wymienia się w dokumencie jako potencjalną przyczynę dyskryminacji, jest tak w odniesieniu do osób starszych lub dzieci. O ludziach młodych wspomina się głównie w III obszarze priorytetowym (edukacja), w kontekście równego traktowania dzieci ze specjalnymi potrzebami (w tym edukacyjnymi), a także przygotowania nauczycieli do pracy w szkole, w tym z dziećmi z doświadczeniem migracyjnym. Ogólne zalecenia dotyczące dzieci w wieku szkolnym są oczywiście skierowane także do młodzieży w wieku 15–19 lat uczęszczającej do szkół podstawowych i ponadpodstawowych. Program kładzie nacisk na „rozwijanie pozytywnych relacji w środowisku szkolnym, kształtowanie postaw prospołecznych, altruistycznych, poszanowania godności wszystkich osób i ich różnorodności” (Krajowy Program Działań na rzecz Równego Traktowania, 2022).

Obecny rząd zlikwidował stanowisko Pełnomocnika, a kwestie równości przekazał Ministrze ds. Równości w Kancelarii Prezesa Rady Ministrów¹⁴.

We współpracy z partnerami społecznymi i samorządami polskie szkoły podejmują działania mające na celu wypełnienie zobowiązań wynikających z deklaracji paryskiej (Deklaracja paryska, 2015). Zobowiązuje ona ministrów edukacji do promowania postaw obywatelskich i wspólnych

¹³ Zob. www.gov.pl/web/rownetraktowanie/krajowy-program-dzialan-na-rzecz-rownego-traktowania-2022-2030.

¹⁴ Zob. www.gov.pl/web/premier/katarzyna-kotula2.

wartości, takich jak wolność, tolerancja czy niedyskryminacja, za pomocą edukacji. Według stanu na 2019 rok kwestie te zostały uwzględnione w Rozporządzeniu w sprawie ramowych planów nauczania dla publicznych szkół (Rozporządzenie ME, 2024). Wśród celów edukacji obywatelskiej w Polsce wyszczególniono w nim: solidarność oraz relacje społeczne oparte na szacunku i otwartości wobec świata i innych ludzi. Ponadto w programach nauczania zaznacza się, że nie ma przyzwolenia na przejawy ksenofobii, rasizmu i antysemityzmu.

Prawa młodych ludzi

Prawa młodych ludzi nie stanowią w polskim prawodawstwie i debacie publicznej odrębnej kategorii praw, tak jak jest w przypadku praw dzieci (w Polsce funkcjonuje urząd Rzecznika Praw Dziecka¹⁵, zgodnie z Konwencją o Prawach Dziecka przyjętą przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych). Wyrażenie „młodzież” występuje w Konstytucji RP, np. w art. 68, ust. 5, który stanowi, że „władze publiczne popierają rozwój kultury fizycznej, zwłaszcza wśród dzieci i młodzieży”. Jednocześnie nie jest jasne, do kogo dokładnie termin ten się odnosi, gdyż Konstytucja w żaden sposób go nie definiuje. Definicji „młodzieży” nie znajdziemy również w żadnej konwencji międzynarodowej, której stroną jest Polska. Podstawowe regulacje dotyczące młodzieży zasadniczo odnoszą się do ograniczania praw małoletnich, np. w odniesieniu do przebywania poza domem po godzinie 23:00 czy nabywania i używania alkoholu bądź papierosów. Ograniczeniom podlega również ich prawo do życia intymnego, zakupów online, uzyskiwania prawa jazdy, wstępu do klubów nocnych oraz samodzielnych wizyt lekarskich – są możliwe od 16 roku życia. Prawa przysługujące osobom poniżej 18 roku życia obejmują głównie ograniczoną odpowiedzialność karną i zniżki na transport publiczny (przywilej ten przysługuje także po przekroczeniu wyznaczonej granicy wieku, jeśli uprawniona osoba kontynuuje naukę). Skierowane do młodych ludzi kampanie publiczne organizowane przez instytucje państwowe w celu promowania prawidłowych postaw obejmowały inicjatywy edukacyjne wskazujące na zagrożenia związane z używaniem substancji psychoaktywnych (np. „Nie daj się wciągnąć. Ta inwestycja się nie opłaca”¹⁶), kampanie uświadamiające ryzyko uzależnienia od hazardu (np. „Hazard? Nie daj się

¹⁵ Zob. brpd.gov.pl/prawa-dziecka.

¹⁶ Zob. tinyurl.com/73zmb8hz.

wciągnąć¹⁷), czy też kampanię informacyjno-edukacyjną „Kolejowe ABC”¹⁸ skierowaną do dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym mającą na celu informowanie o zachowaniu bezpieczeństwa podczas podróży pociągiem.

W 2019 roku wprowadzono preferencję w podatku dochodowym dla osób do 26 roku życia, która skutkuje zwolnieniem takich osób z podatku PIT w przypadku nieprzekroczenia wyznaczonego limitu.

Kluczowe inicjatywy mające na celu ochronę demokracji i zapobieganie radykalizacji postaw prowadzących do brutalnego ekstremizmu

Polskie szkoły nie realizują na szczeblu centralnym żadnych działań mających na celu wypełnienie zobowiązań wynikających z Deklaracji w sprawie promowania – poprzez edukację – postaw obywatelskich oraz wspólnych wartości, którymi są wolność, tolerancja i niedyskryminacja (Deklaracja paryska, 2015) w odniesieniu do zobowiązania ministrów edukacji do promowania obywatelstwa i wspólnych wartości: wolności, tolerancji i niedyskryminacji poprzez edukację. Jej główne cele to „zapobieganie szybkiej radykalizacji poglądów i promowanie wartości demokratycznych, praw podstawowych, zrozumienia międzykulturowego i aktywnego obywatelstwa” oraz „wspieranie integracji uczniów znajdujących się w niekorzystnej sytuacji, w tym osób ze środowisk migracyjnych, przy jednoczesnym zapobieganiu i zwalczaniu praktyk dyskryminacyjnych” (Deklaracja paryska, 2015).

DOSTĘP DO WYSOKIEJ JAKOŚCI USŁUG

Gospodarka mieszkaniowa

Ustawa o pomocy społecznej (2004) określa indywidualne procedury wsparcia dla osób w wieku powyżej 18 lat, które opuszczają placówki, takie jak dom opieki dla dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną, dom dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży, schronisko dla nieletnich, zakład poprawczy, specjalny ośrodek szkolno-wychowawczy, specjalny ośrodek wychowawczy, młodzieżowy ośrodek socjoterapii zapewniający całodobową opiekę lub młodzieżowy ośrodek wychowawczy. Działania na rzecz osób usamodzielnianych mają również na celu ich integrację ze środowiskiem

¹⁷ Zob. www.gov.pl/web/nie-dla-hazardu.

¹⁸ Zob. kolejoweabc.pl/ABC2.

przez prace społecznie użyteczne, udzielanie wsparcia finansowego na usamodzielnienie i kontynuowanie nauki, pomoc w zapewnieniu odpowiednich warunków mieszkaniowych (w tym w mieszkaniu chronionym pod nadzorem i przy wsparciu pracownika socjalnego) oraz w uzyskaniu zatrudnienia, a także pomoc rzeczową na adaptację. Warunkiem otrzymania wsparcia jest zobowiązanie się osoby usamodzielnianej do realizacji indywidualnego planu usamodzielnienia przy wsparciu pracownika socjalnego.

W Polsce pomoc mieszkaniowa (realizowana w formie przydziału mieszkań socjalnych i komunalnych), podobnie jak większość innych programów pomocowych, nie jest uzależniona od wieku, lecz od wysokości dochodów. Jednocześnie w wielu dokumentach wskazuje się na mieszkanie jako warunek usamodzielnienia się młodego pokolenia oraz na znaczenie odpowiednich warunków mieszkaniowych dla rozwoju dzieci i młodzieży. Odrębny program stanowią działania podejmowane w ramach Towarzystw Budownictwa Mieszkaniowego oraz w ramach programu Mieszkanie dla Młodych¹⁹. Ten ostatni program przewidywał wsparcie na zakup pierwszego mieszkania na rynku pierwotnym lub na budowę pierwszego domu. Jego beneficjentami były początkowo wyłącznie młode rodziny (do 35 roku życia), a później także inne osoby. Państwo pokrywało 10% kosztów zakupu mieszkania o powierzchni do 50 m² dla osób bezdzietnych i 15% dla osób z dziećmi. Dodatkowo przez kolejne 5 lat rodziny z co najmniej trójką dzieci mogły otrzymać kolejne 5% dofinansowania. W ramach programu przyjęto ponad 110 tys. wniosków na kwotę 3 mld złotych brutto. Ostatnia edycja programu odbyła się w 2018 roku i została zastąpiona przez Narodowy Program Mieszkaniowy Mieszkanie Plus²⁰. Jest to program oferujący mieszkania na wynajem z możliwością wykupu. Miał on na celu również utworzenie specjalnych kas oszczędnościowych, w których Polacy mogliby odkładać pieniądze na własne mieszkanie lub dom. Dla osób o niskich dochodach istnieje także system dodatków mieszkaniowych wypłacanych przez gminy w ramach systemu zabezpieczenia społecznego. Początkowo oferowano niskoczynszowe mieszkania, obecnie zapewnia się dopłaty do czynszu. W 2019 roku zainicjowano program Mieszkanie na Start²¹, którego beneficjenci otrzymują dopłaty do czynszu w wysokości do 500 złotych.

¹⁹ Zob. www.gov.pl/web/gov/skorzystaj-z-programu-mieszkanie-dla-mlodych.

²⁰ Zob. www.gov.pl/web/archiwum-inwestycje-rozwoj/mieszkanie-plus.

²¹ Zob. www.bgk.pl/osoby-prywatne/mieszkalnictwo/doplaty-do-czynszu-z-funduszu-doplac-program-mieszkanie-na-start.

Wszystkie wspomniane programy nie przyniosły jednak oczekiwanych efektów. W związku z tym w 2023 roku rząd uruchomił nowy program Pierwsze Mieszkanie²². Przewiduje on dopłaty do zakupu pierwszego mieszkania (Bezpieczny Kredyt 2%) oraz wsparcie dla osób oszczędzających na takie mieszkanie (Konto Mieszkaniowe). Dopłata pokrywa przez okres 10 lat różnicę między „podstawowymi stopami procentowymi a oprocentowaniem kredytu, aby ustalić stopę na poziomie 2%” (Ustawa o rodzinnym kredycie mieszkaniowym, 2021). Wsparcie w oszczędzaniu to specjalne konto bankowe. Osoby systematycznie oszczędzające na takim rachunku będą mogły otrzymać specjalne świadczenie na zakup pierwszego mieszkania. Program skierowany jest do osób do 45 roku życia, które są zainteresowane nabyciem pierwszego mieszkania (niezależnie od jego metrażu oraz rynku, na którym można je nabyć pierwotnego bądź wtórnego). Obecnie rząd pracuje nad kolejną inicjatywą w zakresie pomocy mieszkaniowej.

Opieka społeczna

Jak wspomniano powyżej, wsparcie dla najmłodszego pokolenia w systemie zabezpieczenia społecznego realizowane jest przede wszystkim za pośrednictwem świadczeń dla rodzin. Niektóre ich rodzaje są uzależnione od wysokości. Istnieją również takie świadczenia, które uwzględniają kryteria mieszane – dotyczy to np. najbardziej znaczącego obecnie wsparcia, zapewnianego w ramach programu Rodzina 800+²³ (dawniej Rodzina 500+). Początkowo (od 1 kwietnia 2016 roku) świadczenie przysługiwało na drugie i każde kolejne dziecko, bez konieczności spełnienia dodatkowych warunków, w tym także rodzinom z pierwszym lub jedynym dzieckiem, których miesięczny dochód netto nie przekraczał 800 złotych. W przypadku rodzin z dzieckiem niepełnosprawnym kryterium dochodowe było wyższe i wynosiło 1200 złotych netto, a dodatkowe wsparcie w wysokości 500 złotych na dziecko otrzymywały także rodziny zastępcze oraz rodzinne domy dziecka na podstawie Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Ustawa o wspieraniu rodziny, 2011). Zasady te zmieniły się i od 1 lipca 2019 roku świadczenie przysługuje na każde dziecko do ukończenia przez nie 18 roku życia, niezależnie od wysokości dochodów rodziny. Co ważne, świadczenie wychowawcze Rodzina 800+ nie jest wliczane do dochodów

²² Zob. www.gov.pl/web/rozwoj-technologia/pierwsze-mieszkanie.

²³ Zob. www.gov.pl/web/rodzina/rodzina-500-plus.

na potrzeby świadczeń z pomocy społecznej, funduszu alimentacyjnego, świadczeń rodzinnych czy dodatków mieszkaniowych.

Innymi istotnymi elementami systemu wsparcia rodziny są: 1) zasiłek rodzinny dla rodziców, jednego z rodziców albo opiekuna prawnego lub faktycznie sprawującego opiekę nad dzieckiem, uzależniony od dochodów (obowiązuje zasada „złotówka za złotówkę”) i przysługujący dla dzieci do ukończenia przez nie 18 lub 21 roku życia (jeżeli kontynuuje naukę w szkole) albo do 24 roku życia (jeżeli dziecko jest niepełnosprawne i kontynuuje naukę w szkole lub szkole wyższej); 2) dodatki do zasiłku rodzinnego, np. z tytułu kształcenia i rehabilitacji dziecka niepełnosprawnego (na pokrycie zwiększonych wydatków związanych z rehabilitacją lub kształceniem), z tytułu wychowywania dziecka w rodzinie wielodzietnej (na trzecie i kolejne dziecko), na dziecko uczące się poza miejscem zamieszkania lub z tytułu samotnego wychowywania dziecka; 3) jednorazowe świadczenie z tytułu urodzenia dziecka i świadczenie rodzicielskie, które przysługuje przez okres 52 tygodni lub, w szczególnych przypadkach przewidzianych w ustawie, przez dłuższy okres.

Uzupełnieniem systemu świadczeń rodzinnych jest program Dobry Start²⁴ – stypendium dla wszystkich uczniów rozpoczynających rok szkolny. Przysługuje ono każdemu uczniowi do ukończenia 20 roku życia (do 24 roku życia w przypadku stwierdzonej niepełnosprawności), niezależnie od dochodu rodziny. Kwota świadczenia wynosi 300 złotych. Ponadto wprowadzono także system zniżek dla rodzin z co najmniej trójką dzieci pod nazwą Karta Dużej Rodziny²⁵.

Od 1 stycznia 2022 roku na drugie i każde kolejne dziecko w wieku od 12 do 35 miesięcy przewidziano specjalne świadczenie Rodzinny Kapitał Opiekuńczy²⁶ w wysokości 12 tys. złotych. Świadczenia były wypłacane w miesięcznych ratach po 500 złotych przez dwa lata lub po 1000 złotych miesięcznie przez rok, w zależności od decyzji rodziców. Program zakończył się 1 października 2024 roku i został zastąpiony jednym z modułów nowej inicjatywy Aktywny Rodzic.

W 2024 roku zainicjowano program Aktywny Rodzic mający na celu udzielenie wsparcia rodzicom w zakresie aktywności zawodowej i wychowania dzieci. Inicjatywa obejmuje trzy różne rodzaje świadczeń:

²⁴ Zob. www.gov.pl/web/rodzina/dobry-start.

²⁵ Zob. www.gov.pl/web/rodzina/karta-duzej-rodziny-ogolne.

²⁶ Zob. www.gov.pl/web/rodzina/rodziny-kapital-opiekunczy2.

- „Aktywni rodzice w pracy – wsparcie skierowane do pracujących rodziców dzieci w wieku od 12 do 35 miesięcy;
- Aktywnie w żłobku – wsparcie skierowane do rodziców dzieci w wieku do 3 lat, które uczęszczają do placówek opieki nad dziećmi;
- Aktywnie w domu – wsparcie skierowane do rodziców dzieci w wieku od 12 do 35 miesięcy, którzy nie kwalifikują się lub odmówili korzystania ze świadczeń Aktywni rodzice w pracy bądź Aktywnie w żłobku z uwagi na to, że nie planują powrotu na rynek pracy lub też ich dzieci nie uczęszczają do placówek opieki nad dziećmi” (Ustawa o wspieraniu rodziców, 2024). Moduł ten ma zastąpić funkcjonujący dotychczas Rodzinny Kapitał Opiekuńczy.

Bezpośrednią formą pomocy dla młodych jest zasiłek dla bezrobotnych – tego rodzaju wsparcie może otrzymać osoba, która w ciągu ostatnich 18 miesięcy przepracowała 365 dni i otrzymywała co najmniej minimalne wynagrodzenie. Inne formy wsparcia dla bezrobotnych obejmują szkolenia, ogłoszenia z ofertami pracy oraz dotacje na rozpoczęcie działalności gospodarczej (głównie z funduszy unijnych). Jednocześnie młodzi ludzie często nie mogą uzyskać takich świadczeń ze względu na brak historii zatrudnienia. Inną formą wsparcia na rynku pracy jest doradztwo zawodowe, które w Polsce realizuje się w ramach działań będących częścią: 1) polityki edukacyjnej – w poradniach psychologiczno-pedagogicznych działających w systemie oświaty; 2) szkolnictwa wyższego – poprzez Studenckie Biura Karier; 3) polityki rynku pracy – skierowanej do osób zarejestrowanych jako bezrobotne i realizowanej przez jednostki publicznych służb zatrudnienia: MRPiPS, Centra Informacji i Planowania Kariery Zawodowej (funkcjonujące w ramach Wojewódzkich Urzędów Pracy), Powiatowe Urzędy Pracy oraz Ochotnicze Hufce Pracy (OHP).

Opieka zdrowotna

W Polsce większości osób młodych do 18 roku życia przysługuje bezpłatna opieka medyczna, a w przypadku tych kontynuujących naukę – do 26 roku życia (i dłużej, jeśli są zarejestrowane jako bezrobotne). Istnieje odrębna specjalistyczna sieć szpitali przeznaczona dla osób do 18 roku życia. Takie osoby mają ponadto prawo do bezpłatnego wyżywienia i zakwaterowania w szpitalach dziecięcych, w uzdrowiskach oraz sanatoriach, w tym

w sanatoriach dziecięcych (dla dzieci ze znaczną niepełnosprawnością nie ma limitu wieku). Poprzedni rząd zakończył finansowanie procedur in vitro i promował naprotechnologię. Jednocześnie ograniczono dostęp do aborcji. Obecnie przywrócono finansowanie dla zapłodnienia metodą in vitro. Trwają prace nad złagodzeniem ograniczeń w dostępie do aborcji, jednakże proces ten przebiega dłużej, niż zapowiadano, z powodu różnicy zdań między partiami wchodzącymi w skład koalicji rządzącej.

Zapewnianie jakości

W Polsce nie istnieje odrębny ogólnokrajowy system monitorowania i zapewniania (ewaluacji) jakości wsparcia opisanego powyżej. Oceny i ewaluacje prowadzi się albo na potrzeby konkretnych projektów, np. skierowanych do beneficjentów kwalifikujących się do określonych rodzajów usług, a robią to instytucje świadczące usługi (często na poziomie jednostek samorządu terytorialnego), albo w ramach programów pomocowych, najczęściej gdy jest to wymóg wynikający ze współfinansowania ze środków europejskich.

Podmioty odpowiedzialne za włączanie społeczne młodych ludzi

Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu (2021) określa instytucje edukacyjne jako organizatorów pracy z młodzieżą. W konsekwencji szkoła jest głównym podmiotem odpowiedzialnym za pracę w tym zakresie. Wspomagają ją Ochotnicze Hufce Pracy (OHP), Centra Edukacji i Pracy Młodzieży (w tym Młodzieżowe Centra Kariery i Mobilne Centra Informacji Zawodowej) oraz Ośrodki Szkolenia i Wychowania.

Zgodnie z Rozporządzeniem w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Rozporządzenie MEN, 2023) osobą odpowiedzialną za udzielanie pomocy psychologiczno-pedagogicznej jest dyrektor szkoły, a realizatorami tej pomocy są pedagodzy, psycholodzy, logopedzi, doradcy zawodowi i inni opiekunowie na terenie placówki oświatowej. Rozporządzenie podkreśla również, że w proces udzielania pomocy i wsparcia mogą być zaangażowani rodzice, a także podmioty zewnętrzne (inne placówki oświatowe, organizacje pozarządowe i podmioty publiczne działające na rzecz młodzieży lub pracownicy socjalni).

Jeśli w życiu młodej osoby pojawi się problem natury społecznej, pomocy może szukać cała jej rodzina. W takich przypadkach kluczową rolę odgrywa system opieki społecznej (w tym pracownicy socjalni, asystenci rodziny,

a w najpoważniejszych przypadkach – rodziny zastępcze). Kwestie te reguluje Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Ustawa o wspieraniu rodziny, 2011), którą wprowadzono w celu ustanowienie spójnego systemu wsparcia dziecka i rodziny.

W najpoważniejszych przypadkach młodzi ludzie mogą zostać umieszczeni w specjalnym ośrodku szkolno-wychowawczym, młodzieżowym ośrodku wychowawczym, ośrodku socjoterapii lub policyjnej izbie dziecka.

W odniesieniu do pracy z młodzieżą poza środowiskiem szkolnym należy zwrócić uwagę na działalność ruchów harcerskich: Związku Harcerstwa Polskiego (ZHP) zrzeszającego około 110 tys. dziewcząt, chłopców i instruktorów oraz Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej (ZHR), w którego skład wchodzi niemal 20 tys. członków.

DEBATA PUBLICZNA W ZAKRESIE WŁĄCZANIA SPOŁECZNEGO MŁODZIEŻY

W Polsce toczy się wiele dyskusji na temat sytuacji młodego pokolenia. Jedną z nich dotyczy wdrożenia i efektów programu Rodzina 800+. Jego głównymi pozytywnymi skutkami są znacząca i szybka redukcja ubóstwa, zwłaszcza wśród dzieci i młodzieży, co skutkuje bardzo wysokim poparciem społecznym dla programu. Główne kontrowersje dotyczą faktycznego i długofalowego wpływu programu na poprawę sytuacji demograficznej, mechanizmów dotyczących przede wszystkim samotnych rodziców, możliwości nadużyć czy bezpieczeństwa finansowego państwa w obliczu tak wysokich wydatków na mechanizmy zabezpieczenia społecznego. Według analizy dr Izabeli Bień (2022), specjalistki ds. społecznych w Biurze Analiz Sejmowych, pierwotne cele programu zrealizowano tylko częściowo, gdyż jego wpływ na sytuację demograficzną w Polsce był znikomy, a efekty ekonomiczne – krótkotrwałe. Mimo że inicjatywa ta przyczyniła się do zmniejszenia ubóstwa wśród dzieci, to podobne rezultaty można było osiągnąć mniejszym nakładem środków. We wspomnianej analizie wskazano również na trudności w kompleksowej i szerokiej ocenie społecznych i ekonomicznych skutków programu ze względu na wojnę na Ukrainie i pandemię COVID-19. Mimo to od 1 stycznia 2024 roku świadczenie zostało podwyższone do 800 złotych (zgodnie z obietnicami wyborczymi). Niemniej z uwagi na to, że program Rodzina 800+ jest największą pozycją w polskim budżecie, a Polsce grozi unijna procedura nadmiernego deficytu, coraz częściej mówi się o ograniczeniu świadczenia i w rezultacie

o możliwości przyznawania go na podstawie kryterium dochodowego bądź jedynie rodzinom, w których przynajmniej jeden rodzic pracuje.

Ważnym głosem w tej dyskusji są opinie badaczy społecznych, którzy twierdzą, że tego rodzaju wsparcie skoncentrowane na rodzinie (centralne dla programu Rodzina 800+) może w ciągu kilku lat przeistoczyć się w stosunkowo nieistotną część budżetu rodzinnego, zwłaszcza w świetle wysokiej inflacji (co z kolei prowadzi do możliwości dalszego zwiększania świadczenia). Przyjmując taki punkt widzenia, korzystniejsze byłoby prowadzenie polityki skoncentrowanej na dzieciach, takiej jak rozwijanie sieci usług publicznych, z których one korzystają (głównie inwestowanie w ich edukację, czas wolny, rozwój osobisty). Tego rodzaju podejście daje większe szanse na trwałe uwolnienie od ubóstwa dzieci, które dorastają w warunkach wykluczenia społecznego.

Nieustającym wyzwaniem dla polityki społecznej jest masowa migracja ludności ukraińskiej spowodowana rosyjską inwazją w lutym 2022 roku. Przybycie 2 milionów osób, głównie kobiet z dziećmi, prowadzi do konieczności stworzenia systemowych rozwiązań w zakresie mieszkalnictwa, rynku pracy, opieki zdrowotnej i edukacji. Osoby te wspierane są głównie w ramach działań samorządów, organizacji pozarządowych oraz obywateli (wolontariuszy, darczyńców, rodzin przyjmujących uchodźców do swoich domów). Różnice kulturowe, choć pozornie nieistotne, mogą stanowić tu jednak problem. Według raportu WiseEuropa „[n]iski dystans kulturowy nie jest równoznaczny z brakiem różnic kulturowych, których, nawet tych niewielkich, nie należy bagatelizować. Świadomość istnienia różnic kulturowych i ich zrozumienie jest ważne ze względu na relacje polsko-ukraińskie, ale i adekwatnie adresowane działania mające na celu integrację Ukraińców z polskim społeczeństwem oraz zapobieganie potencjalnym konfliktom i nieporozumieniom. Przykładowe różnice, z którymi będzie trzeba się zmierzyć, mogą dotyczyć np. równości płciowej oraz roli kobiety i mężczyzny w społeczeństwie” (Bukowski, Duszczyk, 2023, s. 109).

Dodatkowym wyzwaniem dla integracji młodzieży i dzieci z Ukrainy przebywających w Polsce jest brak systemu monitorowania ich aktywności w obszarze edukacji. Według raportu Amnesty International „Jesteśmy tutaj razem. Uczniowie i uczennice z Ukrainy w polskich szkołach” (2023): „[p]od koniec listopada 2022 r. w polskich placówkach oświatowych znajdowało się 191 576 uczniów/uczennic przybyłych z terenu Ukrainy od 24 lutego 2022 r.”. Szacuje się, że w 2022 roku poza systemem edukacji pozostawało w Polsce

od 150 do 200 tys. dzieci uchodźców. Z tego względu rząd zdecydował, że począwszy od roku szkolnego 2024/2025, przyznawanie świadczeń rodzinom ukraińskim będzie uzależnione od tego, czy dzieci będące członkami tych rodzin uczęszczają do szkół funkcjonujących w ramach polskiego systemu edukacji.

W Polsce obserwuje się rosnące rozwarstwienie w obszarze edukacji. Coraz więcej rodziców posyła swoje dzieci do szkół prywatnych, społecznych lub decyduje się na edukację domową, wybierając np. z systemem Szkoła Otwarta²⁷. Tendencja ta może prowadzić do pojawienia się trwałego rozwarstwienia i nierówności w zakresie możliwości edukacyjnych uwarunkowanych statusem finansowym rodziców. Nowy rząd utworzony pod koniec 2023 roku zapowiadał reformę edukacji. Dotychczas wprowadzono 30% oraz 33% podwyżki dla nauczycieli, a także ograniczenie co do prac domowych w szkole podstawowej, zmiany w programach nauczania, usunięcie ocen z religii ze świadectw, a także (co wywołało otwarty konflikt z Kościołem katolickim) możliwość wspólnego uczęszczania na lekcje religii różnym rocznikom. Do szkół wprowadzono nowe standardy ochrony dzieci, planuje się także reformę programów edukacji obywatelskiej.

Jak się okazało, po wyborach w 2023 roku przewodnie tematy kampanii nie straciły na aktualności. Większość parlamentarna nadal jest podzielona w kwestii podejścia do rynku mieszkaniowego, zwłaszcza w odniesieniu do ludzi młodych. Partie polityczne tworzące koalicję rządzącą prezentują pomysły podążające w dwóch kierunkach: dotowania zakupu pierwszego mieszkania lub wspierania rozwoju budownictwa mieszkaniowego z myślą o wynajmie mieszkań, w tym przez samorządy.

BIBLIOGRAFIA

- Amnesty International (2023). *Jesteśmy tutaj razem. Uczniowie i uczennice z Ukrainy w polskich szkołach*. Pobrano 3.12.2024 z: bit.ly/3EoppQI
- Bień, I. (2022). Skutki „świadczeń 500+”. *Infos 2022*, 8(300). Pobrano 3.12.2024 z: bit.ly/4ghH8qt
- Bukowski, M., Duszczyk, M. (2023). *Hospitalbe Poland 2023. Jak mądrze wesprzeć Polskę i Polaków w pomocy osobom uciekającym przed wojną w Ukrainie?* WiseEuropa. Pobrano 3.12.2024 z: wise-europa.eu/wp-content/uploads/2024/05/Hospitable-Poland-2022.pdf

²⁷ Zob. szkola-otwarta.edu.pl.

- Chrostowska, P. (2023). *Uczniowie uchodźczy z Ukrainy w polskim systemie edukacji*. Centrum Edukacji Obywatelskiej. Pobrano 16.12.2024 z: bit.ly/40MYl6xGUS (2022). *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2021 roku*. Główny Urząd Statystyczny. Pobrano 24.11.2024 z: bit.ly/4aCX1qn
- Młode głowy. Otwarcie o zdrowiu psychicznym. Raport z badania dotyczącego zdrowia psychicznego, poczucia własnej wartości i sprawczości wśród młodych ludzi w Polsce* (2023). Pobrano 16.12.2024 z: bit.ly/40tZMp8
- Ogólnopolskie badanie jakości życia dzieci i młodzieży w Polsce* (2022). Rzecznik Praw Dziecka. Pobrano 15.11.2024 z: brpd.gov.pl/ogolnopolskie-badanie-jakosc-zycia-dzieci-i-mlodziezy
- Pokolenie gniazdowników w Polsce* (2024). Główny Urząd Statystyczny. Pobrano 24.11.2024 z: bit.ly/3WEAN1f
- Zdrowie i styl życia polskich uczniów* (2019). Ośrodek Rozwoju Edukacji. Pobrano 21.03.2021 z: ore.edu.pl/2021/03/raport-zdrowie-i-styl-zycia-polskich-uczniow

AKTY PRAWNE

- Deklaracja paryska (2015). *Deklaracja w sprawie promowania – poprzez edukację – postaw obywatelskich oraz wspólnych wartości, którymi są wolność, tolerancja i niedyskryminacja (Paryż, dnia 17 marca 2015 r.)*. Pobrano 16.12.2024 z: [eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52016XG1215\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52016XG1215(01))
- Krajowy Program Działań na rzecz Równego Traktowania (2022). *Krajowy Program Działań na rzecz Równego Traktowania na lata 2022–2030*. Pobrano 16.12.2024 z: www.gov.pl/web/rownetraktowanie/krajowy-program-dzialan-na-rzecz-rownego-traktowania-2022-2030
- Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu (2021). *Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu. Aktualizacja 2021–2027, polityka publiczna z perspektywą do roku 2030*. Pobrano 3.12.2024 z: isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20210000843/O/M20210843.pdf
- Plan realizacji Gwarancji dla młodzieży (2022). *Plan realizacji Gwarancji dla młodzieży w Polsce – aktualizacja 2022* (2022). Pobrano 16.12.2024 z: www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/133699/Plan_realizacji_Gwarancji_dla_mlodziwy_w_Polsce_aktualizacja_2022.pdf
- Resortowy program aktywizacyjny dla cudzoziemców (2022). *Resortowy program aktywizacyjny dla cudzoziemców na lata 2022–2025*. Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej.

- Rozporządzenie ME (2024). *Rozporządzenie w sprawie ramowych planów nauczania dla publicznych szkół*. Pobrano 3.12.2024 z: isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20240000781/O/D20240781.pdf
- Rozporządzenie MEN (2017). *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 sierpnia 2017 roku zmieniające rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, szkołach i placówkach*, Dz.U. z 2020 roku, poz. 1280. Pobrano 3.12.2024 z: isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20230001798/O/D20231798.pdf
- Rozporządzenie MEN (2023). *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach*, Dz.U. z 2020 roku, poz. 1280. Pobrano 3.12.2024 z: isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20230001798/O/D20231798.pdf
- Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego (2020). *Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego 2030*. Pobrano 3.12.2024 z: www.gov.pl/web/rodzina/strategia-rozwoju-kapitalu-ludzkiego-2031
- Strategia UE na rzecz młodzieży (2018). *Strategia Unii Europejskiej na rzecz młodzieży na lata 2019–2027*. Pobrano 3.12.2024 z: [eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:42018Y1218\(01\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:42018Y1218(01))
- Ustawa o pomocy społecznej (2004). *Ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej*, Dz.U. z 2004 roku Nr 64, poz. 593 ze zm. Pobrano 25.11.2024 z: isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20210002268.
- Ustawa o rodzinnym kredycie mieszkaniowym (2021). *Ustawa z dnia 1 października 2021 roku o rodzinnym kredycie mieszkaniowym i bezpiecznym kredycie 2%*, Dz.U. z 2023 roku, poz. 859, 1114. Pobrano 16.12.2024 z: isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20210002133
- Ustawa o wspieraniu rodziców (2024). *Ustawa z dnia 15 maja 2024 roku o wspieraniu rodziców w aktywności zawodowej oraz w wychowaniu dziecka „Aktywny rodzic”*, Dz.U. z 2024 roku, poz. 858. Pobrano 16.12.2024 z: isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20240000858
- Ustawa o wspieraniu rodziny (2011). *Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, Dz.U. z 2011 roku Nr 149, poz. 887. Pobrano 3.12.2024 z: isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20111490887/U/D20110887Lj.pdf

Stworzona przez Komisję Europejską Youth Wiki to encyklopedia internetowa gromadząca wiedzę o polityce młodzieżowej w Europie. Po informacje w niej zawarte mogą sięgać przede wszystkim decydenci odpowiedzialni za kształtowanie polityki w tym obszarze, a także przedstawiciele środowiska akademickiego oraz organizacje pozarządowe i młodzieżowe. W encyklopedii znajdują statystyki, wyniki badań naukowych i przepisy obowiązujące w poszczególnych krajach Europy. Aby była jak najbardziej dostępna, Youth Wiki powstaje po angielsku (national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki). Niniejszy tom jest zaadaptowanym tłumaczeniem wybranych tekstów dotyczących Polski. Eksperci z obszaru polityki młodzieżowej analizują tu poziom zaangażowania młodzieży w życie społeczne i polityczne, zakres współpracy i wsparcia udzielanego jej przez instytucje państwowe, a także rozwiązania edukacyjne służące wzrostowi partycypacji. Opisano tu też sytuację wolontariatu młodzieży w Polsce oraz wyzwania i strategie związane z włączaniem społecznym młodych ludzi o mniejszych szansach.

Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji działa od 1993 roku. Pełni funkcję Narodowej Agencji Programu Erasmus+ i Europejskiego Korpusu Solidarności na lata 2021–2027, realizuje również projekty w ramach Funduszy Europejskich dla Rozwoju Społecznego (FERS). Równolegle prowadzi europejskie inicjatywy informacyjno-edukacyjne: eTwinning, Eurodesk, Eurydice, Europass, Euroguidance, EVET i EPALE. Wspiera także współpracę z krajami Wschodu za pośrednictwem Polsko-Litewskiego Funduszu Wymiany Młodzieży, Polsko-Ukraińskiej Rady Wymiany Młodzieży oraz Centrum Współpracy SALTO z Krajami Europy Wschodniej i Kaukazu.